

ДУХОВНА СПАДЩИНА СВЯТИХ ОТЦІВ Том 2.....	2
СВЯТИЙ ЄФРЕМ СИРІЙСЬКИЙ	2
Життєпис святого єфрема сирійського.....	2
Твори святого єфрема.....	5
Від видавництва	7
ПОДВИЖНИЦЬКІ НАСТАНОВИ СВЯТОГО ЄФРЕМА СИРІЙСЬКОГО	8
1. Заклик до покаяння і співдяння спасінню	8
2 Уроки про покаяння	19
3. Загальні поради тим, що посвятили себе Господеві і осягненню свого спасіння.....	27
4 Про чесноти і пристрасті.....	32
Чесноти душевні.....	32
Чесноти тілесні	32
Пристрасті душевні	32
Пристрасті тілесні.....	33
5 Про вісім головних пристрастей і боротьбу з ними	35
а) Про боротьбу з черевоугодництвом	35
б) Про боротьбу з пристрастю розпусти	37
в) Про боротьбу з грошлюбством.....	44
г) Про боротьбу з гнівом	45
д) Про боротьбу із сумом	48
е) Про боротьбу з нудьгою	51
ж) Про боротьбу з марнославством	54
з) Про боротьбу з гордістю.....	55
6 Загальні настанови до подвижницького життя.....	58

ДУХОВНА СПАДЩИНА СВЯТИХ ОТЦІВ Том 2

СВЯТИЙ ЄФРЕМ СИРІЙСЬКИЙ

видавництво отців василіян

«місіонер» львів-2001

ББК 86.37 Э 371,1

Переклад з російської Наталії Кочан та ієрмн. Дам'яна Кічі, ЧСВВ

Святий Єфрем Сирійський. Подвижницькі настанови/Пер. з рос. Наталії Кочан та Дам'яна Кічі. - Львів: Місіонер, 2001. - 238 с.

ISBN 966-7086-98-4

Святий Єфрем Сирійський (IV ст.) ще за життя був відомий як великий проповідник, поет, пояснювач Святого Письма й апологет Христової віри. Подвижницькі настанови - вибірка з творів цього славного Учителя Церкви.

ббк 86.37

ISBN 966-7086-97-6 (Повне зібр.) ISBN 966-7086-98-4 (Том 2)

7 © Н. Кочан, Д. Кіча.

Український переклад, 2001 © Видавництво "Місіонер", 2001

3 371,1

Життєпис святого єфрема сирійського

Святий Єфрем ще за життя був відомий як великий учитель, проповідник, поет, пояснювач *Святого Письма* й оборонець Христової віри. З сирійських Отців його єдиного вшановують усі християни. Католики вважають його святим Учителем Церкви, а різні сирійські церкви називають його "арфою Святого Духа" і в своїх богослужбах використовують його духовні науки, гомілії та пісні. Святий Єфрем не мав високої освіти, але, вивчаючи *Святе Письмо*, дійшов глибокого розуміння Божих таємниць.

Святий Василій Великий говорив про святого Єфрема як про «славного сирійця, месопотамця, добре обізнаного з усім тим, що правдиве». А святий Єронім у своєму описі великих християнських письменників згадує його ось якими словами: «Єфрем, диякон церкви в Едесі, написав багато творів по-сирійськи і став таким відомим, що його писання прилюдно читають по деяких церквах після *Святого Письма*. Твір святого Єфрема про Святого Духа свідчить про високий геній того мужа». Святому Єфремові ми завдячуємо введення до церковних богослужб набожних пісень як визначальної ознаки церковного богочелювання й признаного засобу навчання релігійних правд. Цей звичай з Едесси незабаром перейняли всі Східні Церкви, а поступово і Західні.

Народився святий Єфрем на початку IV ст. в сирійській Нисибії, що була тоді під владою римлян. Його батьки були християни. Таку вістку подають деякі життєписці на підставі слів, що їх написав сам Єфрем: «Я народився на дорозі правди, хоч моє дитинство не розуміло тієї великої справи. Від своїх предків-хліборобів я навчився пізнавати Христа; мої батьки залишили мені в спадщину Господній страх. Я бачив сусідів, що жили дуже побожно. Я чув про тих багатьох мучеників, що загинули за Христа. Мої батьки були ісповідниками перед суддею, я - родич мучеників». Однак інша версія така: батьки святого Єфрема були поганями. Довідавшись про навернення Єфрема до християнської віри, прогнали його з хати. На 18 році життя він прийняв святу Тайну Хрищення і став учнем святого Якова, Нисибійського єпископа, з яким 325 року був на Соборі в Нікеї.

Після смерті святого Якова Єфрем був наближеним до трьох наступних владик, мабуть, як наставник славної єпископської школи в Нисибії. Тоді ж перебув він три перські облоги міста

Нисибії, які пізніше описав у вірші. Після смерти Юліяна Відступника імператор Йовіян уклав з персами не вигідний мир. Християни покинули місто Нисибію, з ними пішов і святий Єфрем. Поживши трохи в різних місцевостях, поселився він у печері серед скель міста Едесси.

Там святий Єфрем вів дуже суворе життя, їв ячмінний хліб і городину, спав на голій землі; там написав він більшість своїх духовних творів.

Вигляд святий Єфрем мав теж аскетичний. Був він малого росту, лисий, без бороди. Його одяг був болотяного кольору, вся полатана. При згадці про останній суд потоки сліз пливли з його очей. «Плакати для Єфрема, - писав Григорій Ніський, - було те саме, що для інших дихати повітрям: вдень і вночі сльози були на його очах». Та ще більшим даром було його уповання на Бога, в усіх ділах і думках виривалися з його серця й уст слова святого псалма: «Коли кладуся на спочинок, твоя любов до людей, Господи, приходить мені на гадку, і я встаю серед ночі, щоб дякувати Тобі. Та згадка про гріхи лякає мене, і я починаю лити сльози; я міг би навіть упасти духом, якщо б не поспішили скріпити мене - напівмертвого - розбійник, митар, грішниця, хананейська жінка, самарянка й інші». Єфрем був дуже вбогим: не мав ніколи ні золота, ні срібла, ні торби відповідно до слів доброго вчителя Христа: *Не збирайте собі скарбів на землі* (Мт. 6:19). Будучи від природи схильним до гніву, він зумів стати таким лагідним, що його називали "мужем спокою". Одного разу, після кількадечного посту, попросив святий Єфрем свого учня принести йому страву. Учень ніс миску так необережно, що та впала й розбилася. Святий усміхнувся і сказав: «Не хотіла миска зі стравою прийти до мене, то я піду до неї». Потім сів над черепками і спокійно спожив розсипану по землі їжу.

Усі життєписці святого Єфрема згадують: коли Святий вперше прийшов до міста Едесси, то зустрів жінку, яка прала в річці білизну. Коли вона надто сміливо почала задивлятися на нього, святий Єфрем застеріг її, щоб опустила стидливо очі до землі. «Ні, це ти маєш дивитися в землю, - відповіла йому жінка, - бо ти з неї взятий; щодо мене, то це цілком природно, щоб я дивилася на тебе, бо з тебе (чоловіка) я була створена». Єфремові сподобалася така відповідь, і він сказав: «Якщо жінки в цьому місті такі розумні, то які ж мусять бути тут чоловіки!» Іншим разом, коли Святий прийшов зі своєї печери до міста, напроти його вікна стала грішна жінка й запитала, чого йому бракує. «Бракує мені цегли й вапна, щоб замурувати вікно й не бачити тебе», - відповів Святий.

В юності зі святим Єфремом сталася неприємна пригода. Його звинуватили в крадіжці овець і ще з одним чоловіком посадили в тюрму, де вже сидів третій. Усіх їх було звинувачено невинно. Пробувши сім днів у тюрмі, святий Єфрем мав у сні напучення, що хоч він і не винен у крадіжці, але покараний за колишні гріхи; так само страждають за минулі провини і спів'язні його. Прокінувшись, він розповів сон своїм братам по темниці, - і всі вони, заглибившись у минуле, погодилися, що дійсно робили злі діла, але не були покарані за них. Невдовзі суддя виправдав святого Єфрема, як це було предречено йому в сонному видінні. Відтоді Святий ніколи не сумнівався в Божому Провидінні.

Хоч головною домівкою святого Єфрема була печера, однак він не був затворником, а займався всіма церковними справами в Едессі, яку він називав містом благословення та де мав великий вплив. Там він часто проповідував, а коли говорив про другий прихід Христа і страшний суд, - люди так плакали, що ридання заглушувало його слова. Святий Єфрем писав: «Вставши якимось дуже рано, підніс я очі на небо, що славою освітило землю. І я сказав з подивом: «Якщо зорі так сяють, то чи не засяють невимовним світлом Спасителя Праведні й Святі, що сповняють Божу волю?» Та ледве я згадав про прихід Господа, як стряхнулися кості мої, затріпотіли душа й тіло: я заплакав з сердечним болем і промовив, тихо зітхаючи: «Яким предстану я, грішний, у той страшний час? Як доступлюся перед престол страшного Судді? Як з'явитися мені біля досконалих? Як мені, безплідному, потрапити в ряди тих, що принесли плоди праведности? Що робитиму, коли Святі в небесній палаті впізнаватимуть одні одних? Хто впізнає тоді мене? Мученики покажуть свої рани, подвижники - свої чесноти, а що покажу я, крім лінощів своїх і недбальства?»

Якось, коли слава святого Єфрема рознеслася дуже далеко, він, роздумуючи про смерть і суд, розплакався, кажучи до своїх учнів: «Боюсь, брати мої, щоб ті, які сьогодні зуть мене

блаженним, не сміялися колись з мене, побачивши мене у вічному вогні. Бо я знаю своє лінивство!» Коли хотіли висвятити його на єпископа, він навмисне вдав божевільного, щоб уникнути високої єпископської чести. У своїй покорі святий Єфрем відмовлявся від усяких вищих духовних свячень, і аж у пізніші роки життя єпископ Едесси висвятив його на диякона. Відтоді його так і називали - диякон Єфрем. Та є в його творах такі висловлювання, які вказують на те, що він був висвячений на священника.

Святий Єфрем проповідував *Боже слово* з такою ревністю, що найбільші грішники наверталися і свята віра так укріпилася в Едессі, що навіть імператор Юліян Відступник не наважився переслідувати там нікого за віру. А еретиків Святий перемагав не тільки проповідями, виголошеними по церквах, а й викривальними статтями, якими укріплював правдивих християн. Коли еретики під час своїх відправ, використовуючи вірші, потягали за собою людей, - святий Єфрем почав складати духовні пісні, що їх співали по правовірних церквах жіночі хори. Ті пісні мали великий успіх і укріплювали правдиву віру. Життєписці святого Єфрема зазначають, що за своє життя він поборював аж дев'ять різних ересей, що розбивали єдність Христової Церкви.

Близько 370 року святий Єфрем вибрався в дорогу до Каппадокійської Кесарії відвідати святого Василя Великого, про якого чув багато доброго. Побачивши у видінні вогненного стовпа, що сягав від землі аж до неба, почув голос: «Єфреме, Єфреме! Як цей стовп, такий є святий Василій!» Крім того, бачив він голуба на плечі святого Василя. Прийшовши до Кесарії на свято Богоявлення, застав він святого Василя у церкві в колі численного духовенства. Єфремові здалося, що святий Василій купається в пустій славі, тому подумав собі: «Шкода мого труду, бо чи цей міг би бути тим вогненным стовпом?» Але як тільки святий Василій почав проповідувати, святий Єфрем переконався, що слова з уст святого Василя виходили, як вогонь, і спалювали всяке зло. Здивований тим, сказав: «Направду великий є Василій, направду він є вогненным стовпом, направду Святий Дух промовляє його вустами!» Святий Василій пізнав внутрішнім просвіченням, що святий Єфрем є в церкві, і запросив його до себе на розмову; згодом хотів висвятити його на священника. Однак святий Єфрем у своїй великій покорі й глибокій пошані до Пресвятої Євхаристійної Жертви ніколи не наважувався відправляти Служби Божої.

Повернувшись до Едесси зимою 372-373 року, святий Єфрем застав там великий голод. Багаті не хотіли давати пожертв для вбогих, виправдовуючись тим, що нема надійної людини, якій можна було б довірити розподіл харчів та грошей. Тоді тією справою зайнявся сам Єфрем. Він зібрав стільки грошей і харчів, що наділив усіх потребуючих та ще й придбав 300 нош для хворих. Про це написав один його життєписець так: «Бог дав йому нагоду здобути вінок на схилі життя».

Коли минув голод й настав урожайний рік, святий Єфрем вернувся до своєї печери і там через місяць помер. Можливо, його смерть прискорила виснажлива праця під час порятунку голодуючих. Перед своїм кінцем святий Єфрем просив, щоб його поховали там, де ховають чужинців, бо грішник, мовляв, не вартий великого похорону. Зате просив молитов, а тих, що бажали справити йому багатий похорон, закликав пам'ятати про вбогих. Помер близько 373 року. Є відомості, що жив він довше - до 378-379 року.

Святий Єфрем написав багато творів, у яких пояснював *Святе Письмо* Старого й Нового Заповітів, викривав фальшиві вчення різних еретиків, викладав правдиву науку Христової Церкви. Твори писав як прозові, так і у віршованій формі, з яких найцікавіші - *Нисибійські пісні*. 72 церковні пісні святого Єфрема й досі співають у сирійських церквах. Його роздуми про великі таємниці відкуплення людського роду й муку Спасителя дуже глибокі. Особливо цінним засвідченням покорі і взагалі характеру Святого є його твір *Заповіт*.

Ми, українці, також користуємося з цінної спадщини святого Єфрема. Його дуже гарну молитву проказуємо з поклонами протягом Великого Посту:

«Господи і Владико життя мого! Духа лінивства, недбалства, властолюб'я і пустомовства віджени від мене. Духа чистоти, покорі, терпеливості й любови даруй мені, недостойному служі

Твоєму. Так, Господи Царю, дай мені зріти гріхи мої і не осуджувати брата мого, бо Ти благословенний на віки вічні. Амінь».

Мощі святого Єфрема спочивають у церкві нез'єдинених вірмен в Урфі, колишній Едессі. Учителем святої Христової Церкви проголосив святого Єфрема Папа Бенедикт XV 1920 року.

Твори святого єфрема¹

Преподобний Єфрем передусім був подвижником, схимником, людиною аскетичного складу водночас з сильним ліричним обдаруванням. Він залишався ліриком і в своєму богослов'ї: співучому, наспівному. Це надає його творам особливої інтимності й проникливості. Ліриком був він і як проповідник. Він завжди радше співав, аніж говорив. Яскраві, інколи надто складні образи святий Єфрем легко розгортав у наочні драматичні картини... Цей Святий мав великий дар сліз. «Плакати для Єфрема було те саме, що для інших дихати повітрям, - день і ніч проливав він сльози»... Це були скоріше сльози замилювання, ніж сльози страху й горя... Суворо особиста аскеза не робила преподобного Єфрема суворим до ближніх. Навіть як проповідник покаяння він не стільки викривав, скільки бажав зм'якшити й зворушити душу. Дуже сильні в його творчості космічні мотиви. Саме цим поетичним даром і пояснюється винятковий вплив преподобного Єфрема, швидке й загальне поширення його творів. За часів блаженного Єроніма «їх читали всенародно по деяких церквах після книг *Святого Письма*» - йдеться, зрозуміло, про Схід. Теодорит зауважує, що свята на честь мучеників з піснями Єфрема стали урочистішими. Дуже рано, ще за життя Святого, його твори - за свідченням Созомена - були перекладені грецькою мовою.

У літературній спадщині преподобного Єфрема треба відзначити насамперед його коментарі до *Біблії*. Вони припадають на пізніший - едеський - період його життя. Очевидно, він написав тлумачення до всіх канонічних книг *Біблії*. З них повністю і в оригіналі зберігся лише коментар на книги *Буття* і *Вихід* (до XXXII, 26). З-посеред інших роз'яснень дійшли до нас лише уривки в сирійських катенах Севіра Едесського (IX ст.), причому біблійний текст (крім послання до Филімона) змінено за *Пешиittoю*. Преподобний Єфрем писав екзегетичні гомілії на окремі біблійні теми, переважно старозавітні: про рай первозданий, про Йосифа, якого продали брати в рабство, про пророка Йону, що проповідує покаяння ніневітянам тощо. Це радше гімни, аніж проповіді. Окрім біблійних коментарів преподобний Єфрем уклав кілька прозових догматичних полемічних книг. Але більшість його писань мають поетичну (точніше - метричну, мірну) форму. Деякі поетичні твори преподобного Єфрема призначалися для ритмічної декламації, читання вголос, інші - для хорового співу під звуки арфи. У віршованих формах преподобний Єфрем і сперечався з еретиками, і співав славу Богові у дні празників. Він багато писав на догматично-полемічні теми - проти Маркіона і Манеса, Бардесана, Юліяна Відступника, проти "досліджувачів" (тобто аріянів)... До ранніх творів належать його *Нусибійські пісні* та гімни на погребіння, чудові за своїм ліричним піднесенням. *Заповіт* святого Єфрема зберігся в пізнішій редакції.

Для преподобного Єфрема як учителя характерний насамперед біблеїзм. До *Святого Письма* він підходить з благоговінням - як до книг Божих, Божественних, надхнених Духом Святим, як до ліку для нашого зцілення й спасіння. Лише для віруючого ока розкриваються тайни священних книг і дивна їхня суголосність. На двадцяти двох потоках виростає родюче дерево, віти якого розкинулися до кінців землі... Виходить святий Єфрем з прямого й буквального змісту біблійного тексту, а потім розкриває приховане значення осіб і подій *Старого Завіту* - Адама та Єви, патріархів, потопу, служіння левітів... Оповідь про шість днів творення святий Єфрем пояснює буквально і під Духом Божим у *Бутті* (1:2) розуміє, слідом за єврейською екзегезою, потужний вітер, що здвигав гори і зігрівав води. Створення людини відбувалося не за простим велінням Бога, як було створено решту світу, - а за радою Святої Тройці. Людину, як і безтілесні духи, Бог створив зі свобідною волею, зі свобідним вибором між

¹ Це один із розділів праці Г.В. Флоровського. *Фло-ровский Г.В. Восточные Отцы IV вѣка*, Париж 1931, с. 227-233 (репринт: Москва 1992).

добром і злом. Для того, аби людина була свідомою, що Бог - її Творець і Владика, Господь дав їй першу заповідь-заборону. Заборонене дерево, на думку Єфрема, було не просто деревом. Бог не дав іншої заповіді, бо не міг сказати першій людині: не вбий, не вкради, не чини перелюбу, люби ближнього свого.., адже ще не було інших людей. У свободі людини прозирає образ Божий. І за образом Божим людина думкою може сягати всюди, обіймати всі місця. Першу людину прикрашала "одежа слави", "небесні ризи". Блаженство і велич первозданного раю неможливо описати. Втрачені через пожадливість очей, хтивість і гордий непослух першої Єви, вони повертаються до нас разом із другою Євою - Дівою Марією. Первісний рай відновлюється у Церкві, де Євхаристія заміняє дерево життя... Месіянські місця святий Єфрем пояснює як знаки. Для нього взагалі характерне поєднання буквальної інтерпретації з поетичним символізмом, коли *Біблія* з книги історії перетворюється на книгу приповідок. Преподобний Єфрем постійно підкреслює органічну цілісність обох Завітів як "одного тіла істини". Це одне слово, "сказане одними вустами для різних родів", дві арфи, на яких грає один Митець, слабенькі промені - й повнота світла, подібність - і сповнення... Єдина путь спасіння, але потрібна: від раю до Сіону, від Сіону до Церкви, від Церкви до Царства Небесного.

Преподобний Єфрем завжди підкреслював апофатичні мотиви, утримуючись від детального дослідження: «Добровільно визнаю нікчемність свого єства і не хочу вдаватися у дослідження щодо Творця мого, адже страшним є Незбагнений за природою Своєю»... Пошук свій він обмежує тим, що відкрите, і не поширює на сокрите, тобто на те, що не виражене ясно і явно в *Писанні та* правилі віри. З творів преподобного Єфрема можна почерпнути багатий догматичний матеріал. Насамперед він підкреслює засадниче значення Троїчного догмату: «Без нього неможливе істинне життя». Троїчне життя є тайна. Але ми Божим свідченням навчені одночасно і розрізняти імена, і пізнавати нероздільну єдність, тотожність Божого єства. В Троїці немає розділення, але немає й злиття, «адже є великий порядок». Імена - це не просто назви, вони означають дійсних осіб, - «якщо немає особи, то ім'я - пустий звук». У Божественних Іменах споглядаються Особи. Син Божий є Син Отця; і все, що належить Отцю, належить і Синові. Незбагненне народження Сина є народження природне і вічне, як із сутности явив Отець й Духа, що вічно ісходить. Не можна не визнати ясности цього Троїчного сповідання попри всю його простоту й стислість. «Істина написана короткими словами, - зауважує преподобний Єфрем, - не вдавайся у довгі дослідження»...

Така ж виразна христологія преподобного Єфрема. Він насамперед відстоює перед докматами реальність воплощення. З цим у нього пов'язане яскраве вчення про Богоматір, Матір-Діву. «Непотрібною була би Марія, якби Христос був маревом». Христос був одразу і Бог, і людина - «весь серед тих, хто внизу, і весь серед тих, хто вгорі, весь у всьому і весь в одному»... Преподобний Єфрем особливо підкреслює нероздільність поєднання, єдність образу.

Про значення відкуплення Святий висловлюється мало. Головна ідея ясна: «Господь уподібнився до нас, щоб ми уподібнолися до Нього. І Безсмертний зійшов до смертних, зробив їх безсмертними і піднісся знову до Отця»... Особливий наголос робить преподобний Єфрем на стражданнях Спасителя і на зішесті до аду, звідки Він визволяє Адама, - і мертві возстали з пороку й прославили свого Спасителя... Євангельська історія останніх днів оживає в поетичних описах преподобного Єфрема. Особливо яскраво змальовано запровадження нової Пасхи, Євхаристії. Преподобний Єфрем найпаче наголошує на реальності перетворення Євхаристійних дарів у нетлінну поживу. Реалізм преподобного Єфрема особливо проглядається в його заувазі, що Спаситель подав Юді хліба, спочатку вмочивши його у воді, й тим зняв благословення... Звісна річ, усе це скоріше містична поезія, аніж богослов'я.

В антропології преподобний Єфрем підкреслює насамперед свободу людини, в ній він вбачає основу відповідальності, основу подвигу. Адже подвиг є перемогою над потребою, перемогою над природою, звільненням від "влади зірок" і стихій. І саме питання - чи є свобода - доводить її буття, бо самі «питання й пошукування постають зі свободи»... «Позбавлена свободи природа не може ставити запитання. Питання - це діло свободи. Лише вільна природа може запитувати»... Так само про свободу людини свідчить її внутрішній досвід... Світ сотворив Бог, «і нема на землі нічого, що не мало б над собою вищого, адже початок усього Бог»... Тому зло

не від природи, не від речей - «не існувало би зла, якби не воля»... Гріхопадінням уражено свободу, але не знищено її. Завжди є можливість вибору, і «сутність свободи однакова в усіх людях»; отже, якщо може перемагати один, то можуть здобути перемогу й усі... Людину створено на образ Божий, -це виявляється у її свободі, її здатності приймати дари Божі. Її було створено безсмертною, мудрою, світлою, здатною до пізнання. З гріхопадінням вона стала смертною. Лише Христос звільняє людину від вироку смерті.

Дуже яскраво преподобний Єфрем навчає про Церкву. Про неї він завжди говорить піднесено. Церква - це Христова наречена, обійстя великого Пастиря, дім Божий, утверджений на двох стовпах - від світу видимого і від світу невидимого. Преподобний Єфрем підкреслює безперервність спасіння від Адама до Христа, тяглість апостольського наступництва, що впливає з безперервності рукоположень... Церква для преподобного Єфрема - це насамперед Дім, де відбувається освячення. Воно здійснюється у Таїнствах. Серед них перше - Хрищення: Таїнство прощення й усиновлення. І купіль - наче Йордан - межа між життям і смертю, і лише той, хто переходить на другий берег, стає «громадянином світу духовного». У Хрищенні людина «ім'ям Трійці виводиться на свободу». Хрищення завершується Миропомазанням, яке преподобний Єфрем порівнює з Євхаристією. З грішників скверна знову може бути змита покаєнням (преподобний Єфрем має на увазі насамперед плач і скруху: «Зодягаюсь у плач і ним прикрашаюсь»). Також він нагадує про дану Церкві владу ключів. «Уся Церква є Церквою каянників, Церквою тих, що спасаються», - це головне у вченні преподобного Єфрема.

Святий багато роздумує на есхатологічні теми, вони явно вражають його поетичну уяву. Він часто говорить про суд² і в тому подібний до Афраата: праведники - понад судом, звичайних людей судитимуть. Воскреснуть усі - догму воскресіння преподобний Єфрем вважає за основну, без віри у воскресіння не можна бути християнином і надаремна тоді участь у Таїнствах. Саме Таїнства, і понад усі -Євхаристія, свідчать про істину воскресіння. У воскресінні всі перетворюються на нетлінне, але тіла грішників стануть темними і віддаватимуть смородом. Воскреснувши, всі перейдуть через вогонь -праведники безпечно, а грішники в ньому ж і залишаться. Лише після воскресіння праведні душі приступлять до блаженства. Поза тілом вони начебто нечутливі й не можуть перейти за край райської землі. На цьому краю залишаться після суду ті грішники, які отримують прощення. А праведники піднімуться тоді на вершину блаженства. Це й буде останньою й вічною долею. У преподобного Єфрема багато сильних образів, не менше оригінальних і сміливих думок. Викладаючи загально-церковну науку, святий Єфрем досягає великої яскравості, художнього синтезу, і в цьому - віровчительна гідність його творів.

Від видавництва

Подвижницькі настанови святого Єфрема Сирійського - вибірка з творів цього Учителя Церкви, яку зробив святий Теофан Затворник (t 1894) для *Добротолюбія*, яке він упорядкував (том II, с. 305-490). Оскільки до грецької *Філокалії*, покладеної в основу однойменної збірки творів святих Отців, не ввійшло жодного твору святого Єфрема, святий Теофан, як він сам написав у передмові до *Подвижницьких настанов*, вважав «за несправедливе позбавити цей збірник скарбів його вчення».

Святий Єфрем цитує біблійні тексти *Старого Завіту* за різними списками, насамперед за сирійською *Пешиittoю*. Перекладаючи українською мовою *Подвижницькі настанови* святого Єфрема, збережено цитування російського оригіналу за церковнослов'янською *Біблією*, зробленої з *Септуагінти*. Деякі сучасні переклади *Старого Завіту* зроблено з єврейського тексту (наприклад, український переклад *Біблії*, Рим 1966). Між текстами *Старого Завіту* в грецькій і єврейській мовах є розбіжності. У псалмах не тільки не збігається нумерація, але й у

² Одна з таких проповідей переросла в живий спектакль, діалог між св. Єфремом та його слухачами. Цю промову, або, точніше, драму, відому на весь християнський Схід, у XIII ст. з подивом цитував Венсан де Бове, і, без сумніву, її знав також Данте (Villemain, *Tableau de l'Eloquence chretienne au IVe siecle*, с. 254-255, цитоване Nau, *Dictionnaire de Theologie catholique*, стаття *Ephrem*).

грецькому, і в єврейському текстах подекуди подаються відмінні псалми (такі випадки окремо не обумовлюються).

ПОДВИЖНИЦЬКІ НАСТАНОВИ СВЯТОГО ЄФРЕМА СИРІЙСЬКОГО

1. Заклик до покаяння і співдіяння спасінню³

1. Прийдімо, улюблені, купуймо, поки ще можна щось купити. Прийдімо, здобудьмо життя вічне, купімо спасіння душ наших. Набудьмо прекрасну думку - прагнути Царства і раю.

2. Подвизайтеся в цю *одинадцятую годину!* Поспішайте, щоб не опинитися вам поза зачиненими дверима. Вечір зближається, і Той, хто *дає нагороду тим, які Його шукають* (Євр. 11:6), йде у великій славі віддати кожному згідно з його ділами. Покаймося, брати, поки маємо час.

3. Послухайте, що каже Господь: *Велика радість буває між Ангелами Божими над одним грішником, що кається* (Лк. 15:10). Чому лінуєшся, грішнику? Чому впадаєш у відчай? Якщо небеса радіють, коли каєшся, то чого тобі боятися? Ангели радіють, а ти лінуєшся? Архангел звіщає покаяння, а ти боїшся? Нероздільна Тройця, Який ми поклоняємося, кличе тебе, а ти сумуєш?!

4. Поплачмо трохи тут, щоб не плакати вічно там у муках. Христос прийде знезацька, як страшна блискавка. Тоді кожен отримає згідно з ділами своїми; кожен пожне те, що посіяв. Усі станемо перед судом Господнім з непокритою головою, і кожен відповідь перед Суддею за себе. Тої години ніхто нікому не зможе допомогти. Кожен зі страхом і трепетом очікуватиме вироку Божого.

5. Чому зневажаємо *Святе Писання* і Слова Христові? Чуєте, що каже Господь? *Слово, яке Я вирік, судитиме його дня останнього* (Йоан 12:48). Що то за Слово? - Його Святе *Євангеліє* та інші *Святі Писання* святих Пророків і Апостолів. Не зневажаймо написаного. Бо *небо й земля перейдуть, але слова Мої не перейдуть* (Мт. 24:35).

6. Прийдімо, улюблені, віддаймось морю Божих щедрот, поки не настав той страшний день. Сам Господь кличе нас: *Прийдіть до Мене всі., і Я облегу вас* (Мт. 11:28). Усіх запрошує, бо всіх хоче спасти. Не вагайтесь ніхто, адже Він каже: *Того, хто до Мене прибуде, Я не відкину* (Йоан 6:37). - А яким є той, що прямує до Нього? Таким, що слухає Слово Його і заповіді Його виконує. Отже, прислухайтеся і визнайте перед Ним свої провини, бо *страшно впасти в руки Бога живого* (Євр. 10:31).

7. Покайся, грішнику, і з відвагою покладися на безмежну любов Христа, Який сказав: *Я прийшов кликати не праведних, а грішних* на покаяння (Мт. 9:13). Покайся, поки є час, щоб не зазнати ганьби на страшному суді, де зі страхом предстоятимуть тисячі тисяч Ангелів і Святих, - і розкриються книги діянь, і таємне стане явним. Суддя всесильний, судилище невблаганне, - діла перед очима, - і вогненна ріка. Подумай над усім тим і поспіши спастися.

8. На що чекаєш? Що в тебе на думці? Чи хтось інший відповідь за тебе? Хіба не знаєш, що кожен сам за себе звітуватиме перед Богом, кожен пожне те, що посіяв, і понесе своє власне ярмо? Скинь свій тягар гріхів, поки ще є час.

9. Назавжди зрікся ти сатани та всіх діл його і при багатьох свідках вступив у завіт з Христом. Пам'ятай про це і не забувай. Знай, що тієї ж миті Ангели записали слова твої - і обіти твої, і відречення - і зберігають це на небесах до страшного судного дня. У день суду вони принесуть рукописання твоє і слова уст твоїх на страшне судилище. І почувеш тоді: *З уст твоїх Я тебе суджу, лукавий слуго!* (Лк. 19:22). Змилуйся над собою і пощади душу свою!

10. Поглянь на інших, як кони подвизаються, як стараються спастися, скільки докладають зусиль до кожного доброго діла, бережуться від усього злого, як полюбили вузький і тісний шлях - постять, чувають, терплять і плачуть; уста їхні повсякчас співають і возсилають хвалу Женихові, очі їхні завжди споглядають Його красу і душі їхні звеселяються.

³ (Том I, с. 55-131)

11. Поміркуй і поглянь: Жених уже близько. Він іде увінчати тих, які законно подвизалися й возлюбили вузький і тісний шлях. Іде помилувати милостивих, подати блаженство вбогим, сповнити благами голодних і спраглих заради Нього. *Він прийде й освітить те, що скрите в темряві, та виявить задуми серцець* (1 Кор. 4:5) і *відасть кожному за його вчинками* (Рим. 2:6).

12. Врешті раптово пролунає крик: *Ось Жених!* (Мт. 25:6). Це сподівана радість, похвала праведних, Сонце правди! Це - *Жених, виходьте Йому назустріч!*

13. Тоді ти, в кого світильники світять ясно, а одіж чиста, підуть Йому назустріч весело, відважно, радісно, з надією, що їхні світильники не погаснуть. А що буде з тобою? Коли побачиш, що твій світильник згасає, то з жахом у розпачі прохатимеш перших дати тобі трохи оливи і почувеш: *Піди краще до продавців та й купи собі* (Мт. 25:9).

14. Підеш - і не знайдеш, де купити, бо купівлю життя вже скінчено. Тоді, збентежившись, плачучи і побиваючись, скажеш собі: «Піду, постукаю у двері милосердя Христового. Може, милостивий Господь і відчинить їх мені?». - Йдеш, стукаєш, але Жених ізсередини відповідає тобі: *Істинно кажу тобі: Я тебе не знаю* (Мт. 25:12). Відійди від мене, ти, що чинив беззаконня. Ти не був милосердний - і не будеш помилуваний. Ти насичував плоть свою й забруднив одіж твою нечистотами, тож як можеш бажати піднятися сюди й осквернити Моє Царство? Ти чинив волю диявола, Моєю ж волею нехтував: нема тобі частки зі Мною. *Иди від Мене геть у вогонь вічний* (Мт. 25:41).

15. Слухаючи це, стоятимеш у ганьбі. Водночас до вух твоїх доносимуться голоси радощів і веселощів. Впізнаєш голос кожного з друзів своїх і гірко зігхатимеш тоді, кажучи: «Горе мені, нещасному! Якої слави позбавив я себе, від якої спільноти відлучений через злі й ганебні діла мої! Але воістину праведний суд Божий, воістину справедливо терплю я. - Вони жили стримано, а я ганявся за всілякими втіхами. Вони співали псалми, а я виводив сороміцькі пісні; вони молилися, а я безжурно спав і гуляв; вони плакали, а я сміявся. Тому вони тепер радіють, а я побиваюсь; вони веселяться, а я плачу. Вони возсядуть у Христовому Царстві на віки вічні, а мене з Антихристом вкинуто до вічного вогню. Горе мені, нещасному!»

16. Так у муках говоритимеш тоді, але жодної не матимеш від того полегші, бо там уже марне навіть покаяння. Тож почнімо нарешті дбати про спасіння душі, адже це *єдине, що потрібне* (Лк. 10:42).

17. Потребує турботи й тіло, але небагато. Про душу ж треба піклуватися постійно, бо вона вища над усе. Ти складаєшся з душі й тіла, тож давай душі духовну поживу, а тілові - тілесну. Не доспавай душі вмерти, але живи її *Словом Божим*, псалмами, духовними піснями, душеспасительними *Писаннями*, постом, чужаннями, молитвами, сльозами, надією і думками про небесні блага. Все те і подібне до того є поживою і життям для душі.

18. Повсюдно в *Писанні* блаженними називають лише тих, що йдуть вузьким шляхом; тим же, що ступили на шлях широкий і просторий, всюди віщується горе. Покиньмо широкий шлях, що веде до загибелі, й ступімо на вузький, аби, небагато потрудившись тут, увійти в Царство на віки вічні. Потрудимось, завжди маючи перед очима Грядущого судити живих і мертвих, постійно пам'ятаючи про життя вічне, нескінченне Царство, величання з Ангелами, перебування з Христом.

19. Не втішайся цим життям. Нехай на вустах у тебе завжди буде псалом, бо коли згадується ім'я Боже, тікають геть біси. Якщо берешся до праці, нехай уста твої промовляють псалом, а ум нехай молиться. Сам Господь закликає всіх готуватися *тут* до іншого життя.

Так і чинімо, а якщо спіткнемося і впадемо в гріх, гоїтимемо те сльозами, поки ще є час для каяття. Час покаяння короткий, Царству ж Небесному немає кінця!

20. Ми називаємо Святих блаженними і прагнемо собі їхніх вінців, але не хочемо наслідувати їхні подвиги. Чи думаєте, що вони удостоїлись вінців задармо, без трудів і скорбот? Чи не бажаєте послухати, який "спокій" мали Святі в цьому житті? *Їх каменовано... вони вмирали... збідовані, гноблені, кривджені* (Євр. 11:35-38). Бажаєш разом з ними вічно царювати? - Йди слідом за ними.

21. Отці наші, як дорогоцінні камені й коштовні перлини, як світила, осяяли всю землю, хоча жили на ній серед терня і будяків - серед еретиків і нечестивців. Через високе й чисте їхнє життя навіть вороги починали їх наслідувати. І хто не приходив до скрухи, коли бачив їхнє смирення? Тут вони подвизалися, а там радіють, тому що й Бог прославлявся в них, і люди від них навчалися.

22. Нашого життя течія, обминаючи прямі дороги, пливе крізь небезпечні місця й бистрини. Не знаходимо людини, яка б заради Бога позбулася маєтностей і ради життя вічного цілковито зреклася світу. Нема ні лагідного, ні смиренного, ні безмовного. Ніхто не стримує себе, щоб не образати іншого, ніхто не терпить наклепів, але всі легко піддаються гніву, люблять сперечатися, усі ліниві й дратівливі, всі марнославні, дбають про гарні одежі, люблять славу й самих себе.

23. Чуємо, що Сам Бог-Слово за гріхи наші був розп'ятий на дереві й убитий, - і сміємося в своїй розсіяності. Сонце не стерпіло зневаги над Владикою, перемінило своє світло на морок, а ми не хочемо позбутися п'їтьми нашої гріховності. Завіса храму, зовсім не згрішивши, роздерлася надвоє, а серця наші не розриваються у скрусі за гріхи наші. Покаймося нарешті, браття, щоб умилостивити Бога за наші гріхи.

24. Боюся, аби день той не застав нас знеацька і щоб ми, виявившись нагими, бідними й негідними, - не були відкинуті. Адже саме так було за днів Ноя: *Їли, пили, женилися, виходили заміж, купували, продавали, аж до того дня, коли надійшов потоп і вигубив їх усіх* (Лк. 17: 27-28).

25. Хто хоче спастися, нехай ревно дбає про спасіння, і хто бажає увійти до Царства, нехай не лінується. Хто хоче уникнути пекельного вогню, нехай подвизається законно, а хто не хотів би, аби його вкинули до черви невсипущої, нехай буде пильним і стриманим. Хто хотів би увійти до весільного чертогу й веселитися, нехай має наготові яскравий світильник і оливу в посудині. Хто чекає, що запросять його на те весілля, нехай придбає собі світлу одежу.

26. Місто Царя повне веселощів і радощів, світла й насолоди, і тих, хто там перебуває, Цар обдаровує життям вічним та всілякими благами. Хто волів би жити в одному місті з Царем, нехай прискорить свою ходу, бо день збігає до кінця і ніхто не відає, що може трапитись дорогою. Як той мандрівник, хоча й знає, що дорога далека, проте, прилігши, спить до вечора, а потім прокинеться й бачить, що день уже промайнув, ледве вирушить у путь, як раптом - хмара, град, громовиці, блискавки - і звідусіль валяться біди, тож не в змозі він ані до ночівлі дістатися, ані повернутися назад. Те саме станеться і з нами, якщо будемо недбалі в покаянні. *Ми приходні й перехожі* (Пс. 39:13). Постараймося, отже, вчасно увійти до свого міста й вітчизни.

27. Ми, браття, - духовні купці, шукаємо коштовної перлини, якою є Христос - наш Спаситель, скарб, який неможливо вкрати. Не лінуймося, стараючись здобути цю перлину. Блаженний, тричі блаженний той, хто ревно трудився, щоб здобути її! Проте вельми жалко гідний і бідний той, хто був недбалим: і сам не здобув він Єдиного для всіх Творця, і не дозволив Господеві здобути себе.

28. Чи не знаєте, що ми - галузки правдивої виноградної лози, якою є Господь? Глядіть, аби хтось із нас не виявився безплідним. Отець істини в своєму винограднику з любов'ю ходить коло тих, які плодоносять, щоб ще більше родили. А тих, котрі не плодоносять, - відсікає і викидає геть із виноградинка, щоб спалити у вогні. Будьте уважні до себе, щоб не виявилися ви безплідними, не були посічені й кинені у вогонь.

29. Ми також - добре насіння, засіяне Творцем неба і землі, Вседержителем - Христом. Ось зблизився час жнив і серпи вже в руках женців: вони лише чекають, щоб Владика дав знак. Глядіть же, аби не виявились ми кукілем, не були зв'язані окремо від пшениці й кинуті до вічного вогню (Мт. 13:30).

30. Хіба не знаєте, що Цар царів покликав нас до чертогу Свого на весілля? Чому ж тоді лінуємося й не дбаємо про світлі одежі та яскраві світильники, про оливу до наших посудин? Чи не знаєте, що ніхто не ввійде туди нагим? А якщо й спробує хтось пробратися туди без весільної одежі, то знаєте, що на нього чекає? - За наказом Царя зв'яжуть йому руки й ноги та й кинуть до

тьми кромішньої, де *буде плач і скрегіт зубів* (Мт. 22:13). Боюся, щоби плотські пристрасті не вивергли з весільного чертогу нас, вбраних лише зовні.

31. Який отець так співстраждає? Який отець такий милосердний? Який отець любить дітей своїх так, як наш Владика - рабів Своїх? Усе дає, всього припасує надміру, гоїть наші душевні рани і довго терпить, коли ми полишаємо Його, бажаючи, щоб усі успадкували Царство Його. Він відпускає гріхи грішникові й спонукає його до ревности, скоро вислуховує благання немічного, щоб не занепав той духом. Він міг би присилувати нас робити добро, але не хоче того, щоб не позбавити нашої волі Своєї похвали. Чи ми й далі лінуватимемось служити Йому, коли Він так любить і милує нас? Він спокотував й просвітив очі ума нашого, Він дарував нам можливість пізнати Себе, закуштувати солодкості Своєї, щоб ми лише Його єдиного шукали. Блаженний той, хто пізнав Його любов! Господь віддав Себе нам, аби ми постійно відчували Його святю до нас любов.

32. Хто не возлюбить такого Владика? Хто не визнає і не схилиться перед Його благодаттю? Чи виправдаємося в день суду, якщо будемо недбалі? Або що скажемо Йому? Чи те, що не чули, чи не знали, чи не були навчені? Але ж по всій землі лунала Його проповідь! Що ще треба було зробити Господеві, а Він не зробив для нас? Чи не зійшов заради нас з вишніх небес, з благословенного лона Отця? Він, невидимий, чи не став заради нас видимим? Він, Вогонь вічний, чи не воплотився заради нас? Він, безсмертний, чи не помер, щоб нас оживотворити? Чи не був похований, щоб ми воскресли разом із Ним? - Він визволив нас від ворога, зв'язав його і дав нам силу боротися з ним. Коли ми благали Його і не були почутими? Коли стукали в двері Його, а Він не відчинив нам? Якщо ж колись і барився, то тільки для того, щоб побільшилася наша винагорода. Думаючи про це, чи хтось залишиться лінивим і недбалим, зневажаючи цим такого Владика?

33. Усвідом ще й ось що, брате! Тих братів, котрі вчора були й говорили з нами, сьогодні вже нема. Їх покликано до Господа їхнього й нашого, щоб кожен із них показав своє придбання. Бачиш, що таке *вчора* і що таке *сьогодні*: *вчора* минулося, як ранішній цвіт; подібно до вечірніх сутінок, промайне й *сьогодні*. Розглянь надбання своє, чи добре воно перед Богом? Як швидко біжить бігун, так минають і дні наші. Блаженний той, хто день у день збагачується з набутку свого на життя вічне! Ти чому не дбаєш, улюблений? Чому лінуєшся? Пощо упиваєшся лінощами, як вином?

34. Уяви собі, що двоє мандрівників, кожний з яких іде до себе додому, зустрілися дорогою під вечір. Обидва зупинилися в одній гостиниці, а вдосвіта розійшлися. Кожен знає, що на нього чекає вдома: достаток чи злидні, спокій чи журба. Так само і ми. Бо життя це подібне до гостиниці, рушаючи з якої до свого дому, розлучаємося і знаємо, що чекає на нас *там*. Адже кожний відає, що він раніше відіслав до неба: слізну молитву чи часте чування, сокрушений псалмоспів чи смиренномудру стриманість, зречення усього земного чи нелицемірну любов і відданість Христові. Якщо це послав ти поперед себе, - будь відважним, тому що відходиш у спокій.

35. Тобі дасться час для каяття, а ти не дбаєш про покаєння. Хіба смерті скажеш: «Почекай, дай мені час покаятися». Схаменись, улюблений, схаменися! Пасткою стане для тебе остання година, сповнений жаху, волатимеш тоді: «Горе мені! В непотрібній суті промайнули мої дні. В пустих помислах прожив я свій час!» Але що то за користь так думати в годину смерті, коли вже не дозволено тобі лишатися на цьому світі? Краще зараз збагни своїм умом ці слова і поправ своє життя.

36. Хто не заплаче, не заскорбить, не вжахнеться від того, що Сам Владика всесвіту і особисто, і через рабів Своїх - Пророків та Апостолів - проповідує і кличе, але нема кому слухати? *Ось Я обід Мій зготував*, - взиває Він, - *зарізано волів та підготовану худобу* (Мт. 22:4). Жених у славі і величі сидить у весільній світлиці й радісно вітає тих, що приходять: двері відчинені, слуги старанні. Доки не зачинено дверей, поспішайте увійти, інакше зостанетеся зовні і не буде кому ввести вас. - Але нема того, хто розумів би; ніхто не старається. Лінощі й турботи світу цього, наче окуви, закували наш розум. *Божественні Писання* переписуємо ми

правильно і розуміємо їх правильно, але правильно коритися їм не хочемо; не бажаємо чинити те, що вони наказують.

37. Як серед ночі, коли вже заснув рід людський, - раптом гуркіт з неба, жажливий грім, страхітливі блискавки і землетрус, а ті, що спали, геть перелякані, позриваються, - так того часу, подібно до найпрудкішої блискавки, що зненацька жахає всю землю, пролунає з неба труба і розбудить тих, що сплять, і воскресить померлих від віку. Небеса й *сили небесні захитаються* (Мт. 24:29), і вся земля, як вода в морі, здригнеться від лица слави Його, тому що страшний вогонь пройде перед лицем Його й очистить землю від скверни беззаконь її. Тоді ад розверзне вічні ворота свої, смерти не буде, зотлілий порошок єства людського від звуків трубного гласу оживе. Тоді зрадіють праведні й преподобні звеселяться. Ревні подвижники одержать винагороду за труд свій, Мученики, Апостоли й Пророки будуть увінчані. Блаженний той, хто сподобиться тієї години *зі славою бути вхопленим на хмарах у повітря назустріч* Безсмертному Женихові (1 Сол. 4:17). Наскільки зростиш тут крила свої до світу горішнього, настільки злетиш там; настільки очистиш тут ум свій, настільки там побачиш славу Господню; і настільки возлюбиш Бога тут - настільки там наситишся Його любов'ю.

38. Згадав я про ту годину - і здригнувся; задумався про той страшний суд - і жахнувся; уявив собі райські веселощі - й у розпачі заплакав. Ридав доти, доки не стало вже сил.., бо в лінощах і суєті провів я дні свої, в нечистих помислах прожив роки свої - й не помітив, як промайнули, не зчувся, як збігли вони: днів поменшало, а беззаконь моїх побільшало. Горе мені! Що робитиму тоді, коли стануть навколо мене знайомі мої, які вважали мене благочестивим й шанували мене, тоді як всередині я був сповнений беззаконня й нечистоти, не пам'ятав про Господа, Який бачить серце кожного. - *Там* дійсна ганьба, і жалю гідний буде той, хто *там* зазнає сорому. Щедротами Твоїми молю Тебе, о благий Чоловіколюбче, не постав мене ліворуч з тими козлами, що засмучують Тебе, нехай не почую я з уст Твоїх: *Не знаю тебе*, але з милости Твоєї дай мені безнастанні сльози, даруй скруху й смирення серцю моєму та очисти його, щоб стало воно храмом благодати Твоєї.

39. Благаю вас, улюблені брати мої, в одному будьте одностайні: старайтеся здобути милість Божу, поки є ще час. Плачте перед Ним вдень і вночі у ваших молитвах і псалмоспівах, щоби спас Він вас від того плачу нескінченного, від скреготу зубів, від вогню пекельного та від невсипущої черви і щоб сповнив вас радістю у Царстві Своїм, у житті вічному, де немає ні болю, ні печалі, ні зітхання, а завжди радість і веселощі, і задоволення, і трапеза духовної поживи, яку приготував Господь Бог для тих, які люблять Його. Блаженний той, хто сподобиться її, і гідний жалю, хто її втратить.

40⁴. *Заговорить багатий - усі замовкають, і мову його аж під хмари підносять* (Сир. 13:23). А до нас промовляє Сам Господь у *Святих Писаннях*, ми ж не хочемо замовкнути й послухати; натомість хтось говорить своє, хтось дримає, хтось кружляє помислами деінде. Але що каже Писання? *Хто відхиляє вухо, щоб не слухати закону, того й молитва осоружна* (Прип. 28:9).

41. Тримайся життя вічного, до якого ти покликаний, і перед багатьма людьми свідчи про добру свою віру: *Ще бо трохи, дуже мало часу, і Той, хто має прийти, прийде, не забариться* (Євр. 10:37).

42. Бійся Бога над усе, не бери участі в нечестивих ділах, бо їхній вогонь не згасає і їхня черва не вмирає (Мр. 9:44).

43. Не йми віри лукавому, який навіть тобі брехливі помисли, кажучи: «Ти ще молодий і довго житимеш, тож зараз веселися й не засмучуй свою душу - під старість покаєшся». Невже ти такий нерозумний, брате, й не знаєш, що лукавий і тут тебе ошукає? - Якщо не каєшся замолodu, в розквіті життя, коли ще можеш знести всілякі труднощі й витримати подвиг, то на старість чи не почнеш виправдовуватись старечою неміччю? А якщо молодим будеш забраний звідси, - що тоді робитимеш? Тож покинь вражу путь і послухайся голосу істинного Владики, Який сказав: *Чувайте, отже, і молитесь, не знаєте бо ні дня, ні години* (Мт. 25:13).

⁴ З різних інших гомілій, уривки, тт. 1, 2, 3 (прим. святого Теофана Затворника).

44. Прийде, прийде й не забариться страшна та година, коли ми, віддані на муки, вже не зможемо виправдатися. Що тоді скажемо Господеві? Що міг Він ще для нас зробити - і не зробив? Чи не бачили ми Бога-Слово в образі смиренного раба, щоб і ми так само стали смиреними? Чи не бачили Його незбагненне Обличчя облпованим, щоби й ми, зневажені, не ставали жорстокими? Чи не бачили, як Його святі рамена бичували, щоби й ми з покорою несли ярмо послуху? Чи не бачили, як Його били по щоках, щоби й ми, понижені, не впадали в лють? Хіба не чули, як Він говорив: *Навчіться від Мене, бо Я лагідний і сумирний серцем* (Мт. 11:29), щоб і ми стали лагідними й сумирними, а не заздрили один одному, не гризлися й не жерлися між собою? Як же тоді виправдаємося перед Ним?

45. Знаю, що Бог помилував багатьох каянників, але переважна більшість їх грішила несвідомо. Знаю, що Бог простив багатьом, але вони мали перед Ним чимало заступників. Читаю написане про Корея та Датана - і жах охоплює мене, коли бачу, як Бог покарав їх за Мойсея. Розмірковую над тим, що написано про Міріям, сестру його, як вона за одне докірливе слово Мойсеєві покрилась проказою, - і здригаюся. Якщо така кара спостигла за образу святої людини, то якою ж буде вона за вічного Бога? Якщо Каїна, що вбив брата, так надовго покарано, то що ж чекає на тих, що зневажили Бога? Суворий був вирок під час потопу, і боюся, аби не спіткала мене така сама доля, що й загиблих тоді. Бог розгнівався за зведення вежі, яка не могла бути ніколи докінчена, що ж зробить нам за наші власні гріхи? Я покався, але не знаю, чи умилює Бог? Благаю і Святих, але чи вислухає Господь їхні молитви за мене, бо чую Єзекиїла, який говорить, що *Ной, Даниїл та Іов не врятували б ні своїх синів, ні своїх дочок; вони врятували б своєю праведністю лише самих себе* (Єзек. 14:20).

46. Господь, Який зійшов з лона Отця і став для нас дорогою спасіння, Божественним гласом Своїм надихає нас на покаяння, кажучи: *Я прийшов кликати не праведних, а грішників до покаяння* (Мт. 9:13). Коли б це говорив я, ти міг би не послухатись мене. Але коли це говорить Сам Господь, чому нехтуєш і не дбаєш про своє життя? Коли усвідомлюєш, що хворий у помислах і ділах своїх, - чому не лікуєш приховані свої недуги? Чи боїшся Лікаря? Але ж Він сповнений благодати й милосердя. Для тебе прийшов Він з Отчого лона. Для тебе воплотився, щоб приступив ти до Нього без страху; для тебе Він став людиною, щоби зцілити твої важкі недуги. Він Сам кличе тебе до Себе з безмежною любов'ю й усіякою благодією.

47. Відкриті двері покаяння, тож старайся, грішнику, увійти, поки їх ще не зачинили. Не будуть вони чекати на тебе, якщо ти виявишся недбалим. Чому зненавидів ти життя своє, нещасний? Що є вищим за твою душу, чоловіче? Але ти, грішнику, знехтував її. Не знаєш, улюблений, коли небесний Лікар звелить зачинити двері Свого цілительства. Приступи до Нього, благаю тебе, постарайся одужати. Він хоче покаянням твоїм звеселити воїнство небесне. Сонце досягло уже часу вечірнього і лише заради тебе бариться, щоб ти дістався до небесної обителі.

48. Чи довго терпітимеш нечестивого ворога свого, безсоромно виконуючи волю його? Він хоче кинути тебе у вогонь. Ось про що його старання! Ось його дар тим, що люблять його! Він безупинно воює з усіма людьми, вражаючи їх поганими й нечестивими бажаннями, і він же, нечистий, - тих, що покорилися йому, - доводить до відчаю, робить жорстокими їхні серця, висушує сльози, щоб грішник не покався. Всіляко відвертайся від нього, чоловіче, ненавидячи й гидуючи всім тим, що йому миле.

49. Приступімо, будемо молитись, поки ще маємо час. *Тут*, доки ми ще в цьому житті, завжди можемо умилювати Бога. Не важко нам здобути прощення, покіль ще можемо постукати в двері Його милосердя. Пропливаймо сльози, доки вони ще приймаються, щоб у тамтешньому світі не плакати даремно, бо там сльози нічого не варті.

50. Чому не дбаємо про спасіння? Чому не бажаємо зцілитися, поки ще є час? За малі сльози і за покаяння Бог прощає усі гріхопадіння. Поплач трохи тут, щоб не плакати там на віки вічні в п'їтмі кромішній. Покайся тут, щоб не бути тобі ввергнутим там у вогонь негасимий.

51. Багато Святих і Праведних зреклися світу цього і діл його з доброї волі своєї й благого уповання на заповіді Господні, переконавшись, що насолодяться Божими благами в раю. Вони полюбили Христа і поставили Його понад усе тлінне, тому й торжествують у Господі,

просвітлюються в Христі, радіють у Святому Дусі. Звеселяється ними Свята Тройця, радіють ними Ангели й Архангели, тішаться ними рай насолоди.

52. Інші ж мерзять у тлінному й уподіbiliлись до нерозумних. Що робиш ти, чоловіче, сам з собою, коли так грішно живеш? Бог сотворив тебе розумним, тож не уподібнойся до безсловесних тварин. Протверезій хоч трохи, отямся! Заради тебе зійшов з небес Всевишній Бог, щоб піднести тебе з землі до неба. Ти покликаний на весілля небесного Жениха. Чому нехтуєш цим? Чому зволікаєш? Скажи мені, як підеш на весілля, коли не маєш відповідної для весільного торжества одежі? А якщо без неї увійдеш, одразу почувеш: *Як то ти ввійшов сюди, друже, не маючи весільної одежі?* (Мт. 22:12). Зв'яжіть його та киньте у піч вогненну. Чи того не боїшся, не тремтиш, що зближається час, коли Жених з'явиться у славі Своїй? Хіба не знаєш, що все вже готове і небесна труба чекає лише знаку Господнього? Що робитимеш тієї години, якщо належним чином не приготуєшся до неї?

53. У годину смерти великий страх огортає всіх грішників. Час розлуки з тілом несе радість усім Святим, усім Праведникам, усім Подвижникам, але той самий час несе журбу недбалім і слабким, бо пригадає їм їхнє лінєвство й легковажність у минулому. Тоді розкаяння жахливо мучить серце людини, яка не дбала про своє спасіння. Муки того розкаяння сильніші від самого страху смерти. Натомість Праведники, Святі й Подвижники веселяться в годину смерти, бо мають перед очима великий труд свого подвижництва, чувань, молитви, посту, сліз, спання на долівці, волосяниці; душа їхня торжествує, бо після розлуки з тілом очікує їх вічний спокій. Але страшна смерть для грішників і слабких, які не дбають про чистоту життя в суєтному світі. Велику печаль несе час розлуки грішній людині: їй не дозволено сказати щонебудь собі на виправдання; наказ щодо цієї години суворий.

54. Час розлуки не смутить того, хто звільнився від усього земного, проте засмутить смерть людину сластолюбну; засмутить грішника, засмутить ледачого до боговгодних діл; засмутить загребушого, який оплутав душу свою мирськими клопотами; засмутить багача, тому що насильно розлучить його-го"з багатством його; засмутить того, хто полюбив цей світ, бо розлучить його з ним. Усі ці журитимуться у годину смерти, бо зв'язані мирськими турботами. Але про що сумувати, чим журитися душі, що зреклася світу й усіх його діл? Вона прагнула свободи - й здобула її, та й завжди була вільною, мужньо йдучи дорогою Божою й творячи боговгодні діла. І ти, якщо всією душею прилучишся до Бога, ніколи не матимеш страху в годину смерти; навпаки, смерть і розлука з тілом стануть для тебе радістю.

55. Преблагий Бог дарував нам правдиве пізнання і просвічення, а ми день у день відкидаємо його. Якби корилися волі Божій, - в годину відплати були би блаженними разом з тими, які чинили волю Його. Але якщо не виконували волі Божої, то не матимемо жодного виправдання; адже всі грішимо свідомо. Всі ми знаємо Божого Промислу і всіх дарів, якими щедро наділив нас предобрий Бог. Благодать Його часто відвідує наші серця, і якщо знаходить там спокій, то, ввійшовши, назавжди оселяється в душі. Якщо ж не знаходить чистого серця, - одразу відступає. Але щедроти знову спонукують її зійти й відвідати нас грішних, тому що воля наша може змінюватись, але не природа. Завжди ми неухажні й слабкі, заздрісні й лукаві, часто зле думаємо один про одного, обплутані грішними помислами, постійно борсаємося в них, як у жахливому баговинні. Тож коли благодать приходить до нас і застає в наших серцях сморід нечистих пожадань, - одразу відступає, не знайшовши для себе місця, щоб поселитися і замешкати в нас, як того бажала. І лише світлоносною своєю насолодою вражає серце, аби людина відчула, що благодать відвідувала її, аби хоча би так пізнала вона втіху осяяння благодаттю і прагнула її. Зрештою, сама благодать не може цілковито відступити від нас, бо власним своїм милосердям бажає милувати всіх. Чи бачиш Промисел Божий? Чи бачиш милосердя Христове? Чи бачиш, як Святий Бог завжди любить нас і хоче, щоб ми спаслися? Блаженний той, хто повсякчас старається приготувати для благодаті чисте серце, щоб вона, ввійшовши, знайшла там пахощі чеснот і святість душі - й оселилася в ньому на віки вічні.

56. Блаженні ті, які, потрапивши до ворожих тенет, встигли розірвати ці пуга і втекти з них, як риба, вивільнившись із сітей. Риба, доки у воді, ще може врятуватись, якщо розірве сіті й сховається на глибині; а коли на суші, - вже не може собі зарадити. Так і ми, поки ще в цьому

житті, маємо від Бога владу розірвати на собі узи вражої волі, покаєнням скинути з себе тягар гріхів і ввійти до Небесного Царства. А коли настигне нас те страшне веління, - й душа відійде, а тіло буде віддане землі, то вже не зможемо допомогти собі; як і риба, що її витягли з води й помістили до посудини, вже нічим собі не зарадить.

57. Не чекаймо, поки прийде смерть, щоб не зазнати нам ганьби під час воскресіння мертвих, коли Святі зодягнуться у сяючі ризи, приготовані собі добрими ділами. Якщо ж побачимо тоді себе не тільки позбавленими світлої слави, але почорнілими й сповненими смороду, яка ж то ганьба впаде на нас! Тож подбаймо, щоб не наразитися на таку небезпеку; приступім до подвигу покаєння й очистім себе від пристрастей.

58. Гріх - це тьма, а чеснота - світло. Гріх чорнить тих, які люблять і чинять його. Чеснота просвітлює тих, що подвизаються й поступають у ній.

59. Принесімо угодний Богові плід перше, ніж зійде страшний наказ забрати душу з нашого тіла. Горе тоді тому, хто зневажав Господа Бога нашого і не покався! Почне він шукати той час, що його змарнував у лінощах, - і не знайде. Плачмо, отже, перед Господом Богом нашим, щоб осягнути Його щедроти. Поки є ще в нас час, будьмо обачні й здобуваймо Господне благословення. Дбаймо не про гроші, бо їх, коли й втратить хто, то може набути знову. У нас же під загрозою душа: якщо погубимо її, - то назавжди (Мт. 16:26-27).

60. Дні наші минають, і кінець зближається. Плачмо перед Господом Богом нашим, поки нас не кинуто у темряву кромішню. Тоді рясними сльозами не повернемо собі назад тих днів, що їх ми прожили в недбальстві та якими анітрохи не скористались, аби спастися. *Ось тепер - час сприятливий, ось тепер - день спасіння* (2 Кор. 6:2). Блаженні пильні, бо увінчаються вони радістю. *Блаженні засмучені, бо будуть утішені* (Мт. 5:5) разом з Божими вибранцями. Блаженні, що трудяться в Господі, бо на них чекає райська насолода.

61. Ми не зможемо виправдатися ділами інших людей; інших людей не судитимуть за наші діла. Коли ми, нагі, з непокритою головою, стоятимемо перед Суддею і звітуватимемо про свої вчинки, тоді не судитимуть одного замість іншого: *Кожний бо власний тягар понесе* (Гал. 6:5).

62. Якщо хтось учинив зле і про те донесуть князеві, то звинувачуваний ще може врятуватись від покарання втечею. А куди втечемо ми від лица Божого, знаючи псалмоспів: *Куди мені піти від духу Твого? Куди мені втекти від обличчя Твого? Зійшов би я на небо - Ти там єси. Ліг би я у Шеолі - і там Ти. Взяв би крила зірниці, осівся б на край моря, - і там рука Твоя мене б водила, і Твоя десниця мене б тримала* (Пс. 139: 7-10).

63. Ідімо дорогою вузькою і тісною, люблячи скруху, щоб повсякчас пам'ятати про смерть та не підпасти під суд. Адже сказано: *Горе вам, що смієтеся нині, бо будете ридати й сумувати* (Лк. 6:25). *Блаженні засмучені, бо будуть утішені* (Мт. 5:5). Загляньмо до могили та узрїймо таємниці нашого ества: купу кісток, що лежать одна на одній, оголені від плоті черепи та інше кістя. Побачмо в них самих себе. Де краса теперішнього цвіту, де привабливість рожевих щік?.. Роздумуючи про це, відмовмось від плотських пожадань, щоб не зазнати нам сорому в день воскресіння.

64. Щодня чекай на свій відхід і готуйся в останню путь, бо не знаєш години, коли прийде страшне повеління. І горе неготовому! Прекрасна скруха сердечна: вона зціляє людські душі.

65. Як мореплавцям неможливо постійно лишатися на кораблі і подорожнім, що зупинилися в гостиниці, не виходити з неї, так і ми не можемо вічно перебувати в цьому світі. Ми - приходні й подорожні. Будьмо ж готові до відходу з цього життя!

66. Якщо ти добре трудився, не журися тим, що наближається відхід до іншого життя. Хто повертається додому з багатством, ніколи не буває засмученим.

67. Бог сотворив людину вільною, тому й належить їй або винагорода, або покарання. Тим, що добре подвизалися, - почесі й вінці, а злочинцям і недбалим - кара й муки. *Є гріх, що веде на смерть* (1 Йоан 5:16). Смерть же готує собі той, хто скніє у гріхах і від заборонених діл не переходить до благочестивого життя.

68. Великий страх огортає людину в годину смерти, коли душа розлучається з тілом. Бо в цей час розлуки стануть перед душею діла її, добрі й погані, зроблені вдень і вночі. З трепетом

бачить вона діла свої і говорить до них: «Відійдіть, дайте мені вийти». Всі ж діла її одногосно відповідають: «Ти нас вчинила, тож з тобою підемо ми до Бога на суд».

69. Ніхто не знає ні дня, ні години розлуки. Коли безжурно ходимо й веселимося на землі, зненацька спадає на нас страшний наказ - забрати нашу душу з тіла. І відходить грішник в свою останню дорогу того дня і тієї години, коли не сподівався, коли душа його сповнена гріхів і не має виправдання.

70. Не думай, брате, що довго ще житимеш на землі, не лінуйся та не догоджай гріховним помислам і ділам. Веління Господнє прийде несподівано і спостигне грішника, коли вже не буде часу покаятися й отримати прощення. І що скажеш, брате, смерті в час розлуки?!

71. Постійно пам'ятай про смерть, розлуку і Господній суд. Будь мудрим і дбай про спасіння, завжди тримай напоготові свій світильник, повсякчас дивись на нього зі сльозами й молитвою.

72. День схилився до вечора. Маємо обмаль часу, а ми в своєму невір'ї думаємо, що ще ранок. Час жнив настає, приходять кінець вікові цьому, Ангели тримають напоготові серпи й очікують знаку Господнього. Маймо страх, улюблені! Вже одинадцята година дня, а дорога далека. Стараймося, аби нас застали в дорозі. Будьмо пильні, збудімся зі сну!

73. Говорімо самі до себе: «Ось брати наші працюють, а ми марнуємо час. Вони слухають *Божественні Писання*, наповнюючись, як спрагла земля дощем, а ми навіть на самоті блукаємо помислами. Вони пильнують себе, а ми байдикуємо; вони чувають на молитвах, а ми спимо й лінуємося; вони отримують вінець, а ми залишимося зі своїми лінощами; вони вгодні Господеві, а ми догоджаємо світові. То ж чому не пробудимося, щоби й собі одержати нагороду?»

74. Ці дні, місяці й роки спливають, як сон і вечірня тінь, і скоро настане страшне та величне пришествя Христове. Воістину страшним буде той день для грішників, які не хотіли чинити волі Божої та спастися. Скиньмо з себе нарешті печаль житейську, почнімо готуватися до зустрічі з тим днем.

75. Усе минає, все щезає, і ніщо не принесе нам користи тієї години, крім добрих діл, які тут зробили. Кожен понесе тоді свої діла й слова до престолу праведного Судді. Серце тремтітиме, коли виявлятимуть наші діла, суворо досліджуватимуть помисли й слова. Хто не злякається, хто не заридас, хто не проливатиме сліз, коли *там* стане явним усе, що кожен із нас *тут* чинив потайки й у п'їтмі.

76. Щоб пояснити це, наведу вам приклад про дерева, які свого часу разом із листям плодonoсять. Не ззовні вбираються дерева у свою красу, але зсередини родять плід відповідно до свого роду. Так і того страшного дня всі тіла людські самі виявлять, що зробили вони доброго й злого. І кожен принесе до престолу грізного Судді діла, як плоди свої, і слова, як листя. Святі принесуть прекрасний і дорогоцінний плід добрих діл; мученики - гідне похвали терпіння в муках і серед злоби; подвижники - труди стриманости, чвань і молитви. А люди грішні, нечестиві, повні скверни - в ганьбі, з плачем і бідканням - принесуть туди плід нечистоти й неправди - поживу для черви невсипущої та вогню негасимого.

77. Чому ж лінуємося? Хіба не знаємо, що чекає на нас? А коли знаємо, чому не плачемо вдень і вночі, не благаємо Бога дати нам покаяння, аби вибавитися від ганьби й вічного мороку? Там замкнуться грішні уста наші, ляк охопить усяке тіло і чини святих Ангелів - від слави і страху Господнього. Що скажемо Йому того дня, якщо весь свій час змарнували? Тут Він довготерпить, усіх милостиво запрошує в Царство Своє. А там вимагатиме звіту, й справедливий вирок суду пролунає для тих, які хотіли йти за Ним, але були недбалі на службі Його.

78. З одного боку, нас чекають Царство і життя, упокоєння і радість, з іншого - вічні муки у темряві кромішній. Йди куди забажаєш: на все дана тобі свобода. Тому, якщо лінуєшся, не прагнеш спасіння, не ходиш прямими дорогами Божими, не хочеш триматися Його заповідей, то сам себе занастаєш, сам себе позбавиш небесного чертогу. Святий Бог не пощадив заради тебе Єдинородного Сина Свого, а ти, нещасний, сам до себе не маєш жалю. Протверезися врешті-решт хоч трохи і пробудись зі сну гріховного!

79. Зійди на височінь і побачиш: усе, що знизу, - мізерне; а якщо зійдеш з висоти - подивлятимеш і глиняну хатинку.

80. Подбаймо про своє спасіння, потурбуймося про смертну годину. Яка страшна вона, та смертна година, коли душа відходить від тіла! Тоді поруч будуть не батько синові, не мати дочці, не жона чоловікові, не брат братові, а лише діла кожного - добрі чи лихі. Висилаймо поперед себе діла добрі, щоб коли й ми туди попрямуємо, вони прийняли нас до своєї обителі.

81. Якщо хочеш успадкувати Царство, ще тут здобудь прихильність Царя. Наскільки величатимеш Його тут, - настільки й Він піднесе тебе там. Як послужиш Йому тут, так вшанує Він тебе там. Адже написано: *Бо Я шаную тих, що Мене шанують, а ті, що Мене зневажають, ні за що будуть увижатись!* (1 Сам. 2:30). Шануй Господа всією своєю душею, щоб і тебе сподобив Він чести Святих. Питаєш: як осягнути благовоління Його? - Принеси Богові, якщо маєш, золото й срібло, допомагаючи нужденним. Якщо нічого з того не маєш, склади інші дари Йому - віру, любов, стриманість, терпіння, щиросердність, смирення. Утримуйся від осудження інших, пильнуй очі свої, щоб не бачили суєти, руки свої - щоб не чинили неправди, ноги свої - щоб оминали злі дороги. Втішай слабодухих, співчувай немічним, подай студеної води спраглому, вділи скибку хліба голодному, - що тільки маєш і чим Господь наділив тебе, те й принеси Йому; адже й дві лепти вдовиці не відкинув Христос.

82. Частіше згадуємо про муки, що чекають на грішників, аби збудити себе до покаяння і покласти край гріховному життю. Що менше від комара? Але ми і його укусу не можемо стерпіти. А що буде там від отруйної черви невсипушої? З настанням вечора кажуть: «Запали свічку, бо темно». І п'ятьма відступає перед світлом. Що робитимемо там у непроглядному вічному мороці? Тут від спопеляючого сонця ховаються у затінок. Де сховаємося там від вічного пекельного вогню?

83. Схаменись і не легковаж вічним пекельним полум'ям. Коли ж нехтуєш ним, то ще тут спробуй випробувати себе, чи ладен витримати жорстокий караючий вогонь. Запали свічку і приклади палець. Коли витримаєш цей біль, то, можливо, й там зможеш зарадити собі. Коли ж усе тіло твоє поза вогнем, а не можеш стерпіти болю одного маленького пальця, то що робитимеш, якщо все тіло разом із душею кинуть до пекельного вогню?

84. Приходні й подорожні ми в цьому житті й не знаємо, коли підемо звідси. Багато хто, прокинувшись вранці, не дожив до вечора. Інші поснули ввечера, але не побачили ранку. *Людина схожа на подих, дні її, мов ота минуца тінь* (Пс. 144:4). І хто знає, чи не настав уже час і нашого відходу? Не маловажмо своїм спасінням!

85. Блаженний той, хто в час смерті виявиться святою, приємною Богові жертвою, хто з великою радістю розлучатиметься з тілом і суєтним життям цим. Ангельські сили, побачивши такого на небесах, співатимуть йому славу як подібному до себе рабові, досконалому в Господі.

86. *Цінна в очах Господніх смерть Його вірних* (Пс. 116:15), *а смерть грішників люта* (Пс. 34:22). Настане день, неодмінно настане й не омине він нас, коли людина залишить усе і всіх та піде одна-однісінька, нага й безпорадна, без заступника, без провідника, неготова, без жодного виправдання - якщо день цей настигне її в лінощах - *за дня, якого вона не сподівається, і за години, якої вона не знає* (Мт. 24:50), тоді, коли вона веселиться, багатіє, розкошує, гуляє. Раптово прийде та година - і кінець усьому. Одна болісна ніч - і чоловік піде, як засуджений, туди, куди його поведуть. Чимало помічників потребуватимеш тоді, чоловіче, чимало молитов у ту годину відходу душі. Великий буде тоді страх, великий трепет, великий переворот, коли переходитимеш до іншого світу. Наша це година, година страшна і невідворотна. Це спільний кінець для всіх, і для всіх він страшний: трудний шлях, який усі мають перейти, дорога вузька й тісна, але всі станемо на неї; це гірка й страшна чаша, але всі питимемо з неї. Страхіттям й жахом виповнено те, що зазнає тоді душа, але ніхто з нас того не знає, крім тих, які випередили нас там і пізнали те на власному досвіді.

87. Страшно буває дивитися на тих, що вмирають. Які вони збентежені, як зітхають, як бігають очима туди й сюди, як деколи скрегочуть зубами... Тоді бачать вони те, чого ніколи не бачили, і чують те, чого ніколи не чули, і терплять так, як ніколи не терпіли. Вони шукають визволителя, і нема того, хто б їх порятував.

88. Хтось із вмираючих каже: «Прощайте, браття, прощайте. В далеку дорогу рушаю я - в дорогу, якою ще не ходив, до незнаной країни, з якої ще ніхто не вертався, до землі темної, і не знаю, що станеться там зі мною. Відходжу й не повернуся вже до вас. Важка для мене ця година, бо відходжу неготовий. Темна для мене ця ніч, бо зрубали мене, як безплідне дерево. Тяжка дорога чекає на мене, бо не маю доброго напуття. Тепер бачу, як я обманювався, кажучи: «Молодий я, тож буду насолоджуватися життям - потім покаюся. Бог любить людей і, певна річ, простить мені. З такими щоденними думками зле я жив. Мене вчили, але я на те не зважав; мене напоумляли, а я сміявся. Слухав я *Писання*, але йду з життя як той, що ніколи не чув; чув про суд, але насміхався з цього; чув про смерть, а жив як безсмертний. І ось тепер відходжу зовсім не готовий - і нема кому мені допомогти; заслужив на осудження - і нема кому зарадити мені. Засуджують мене - і нема кому спасти. Як часто постановляв я покаятися, але знову чинив зле. Скільки припадав я до Бога і знову відступав від Нього. Безліч разів прощав Він мені, а я знову засмучував Його. Тепер відходжу - і становище моє безнадійне. Зітхніть, брати, пролійте за мене сльозу!» Так іноді говорить до нас той, хто вмирає. І раптово язик німіє, очі завмирають, голос зривається і уста стихають.

89. Коли зближається остання година, висилаються тоді Ангели - забирателі душ, щоб узяти душу, яка відходить, і представити її перед судом Господнім. Бідна людина, хоч би й була царем, володарем або самодержцем, коли побачить, що вони наближаються, лякається, як під час землетрусу. Вона вся тремтить, як листя на вітрі, як пташина в руках ловця. Ціпеніє вражена, бачачи страшні сили, незнайомі й величезні постаті, грізні й суворі обличчя, - багато речей, яких ніколи раніше не бачила. Усе це постає перед людиною, яку забирають від нас, і не звертає вона вже уваги на нас. Тільки сама у собі, наскільки має сил, молиться. З її стану можемо зрозуміти, що вона бачить вищі сили, і подаємо знаки один одному: «Вже мовчить і не турбуйте вмираючого, не бентежте його. Краще молімся, щоб з миром відійшла його душа, щоб Суддя був милостивий до нього».

90. Ось померла людина - не стало її. Віджила свій вік і лежить нерухома, бездиханна, німа. Що ж таке людина? - Марево й тінь. Ангели, забирателі душ, узявши душу, сходять повітрям туди, де начала, власті та супротивні сили. Ось ці злі наші обвинувачі: тут спокусники і записувачі наших лихих вчинків, а там - мучителі. Вони дорогою стрічають душу, що її підносять, оглядають її, підраховують за своїми записами її гріхи - гріхи молодости й старости, вільні й невольні, скоєні ділом, словом і подумки. О, який страх, який трепет чекає там на бідну душу! Неможливо описати, як вона потерпає тоді від безлічі ворогів, котрі, як темрява, оточують її, зводять на неї наклепи, щоб лише не дати їй зійти на небо й оселитися посеред світла живих.

91. Ангели, коли забирають душу, провадять її лише їм званою дорогою. Ми ж, спорядивши тіло, несемо його на цвинтар - і там зустрічаємо нове страшне таїнство. Малі й старі, царі й прості люди, пани й раби - всі стали одним порохом, одним попелом, одним сопухом і гноєм. Потворний тут такий самий, як і красень; юнак - як і старець; розслаблений - як і міцний тілом, - усі стали, як призначено від початку, землею й порохом (Бут. 3:19). І нічого не розпізнаєш. Дійсно, велике й страшне таїнство перед нами! Бачимо, що роки там не мають жодного значення, всіляка тілесна врода зникла, щезла будь-яка краса обличчя, згас колись приємний погляд, запечатані уста, які говорили колись приємні речі, пропало плетіння волосся - все скінчилося. Говоримо - і ніхто не слухає, плачемо - і ніхто не чує.

92. Коли б ми спитали тих, які там лежать: «Куди відійшли ви, брати наші? Де замешкали? Де перебуваєте? Озвіться, погомоніть із нами, як колись», - вони б тоді повчили нас так: «Ми, що відійшли від вас, живучих ще на землі, перебуваємо там, де кожній душі призначено бути згідно з її ділами. А цей порох, що лежить перед вами, цей попіл, що його бачите, цей сопух і зогнілі кістяки - це тіла тих юнаків і дівчат, яких ви колись жадали. Це порохно - та сама плоть, яку ви обіймали й ненаситно цілували. Ці вишкірені зуби - ті самі уста, які ви день і ніч безперестанку цілували. Цей гній і огидна мокрота - та сама плоть, в обіймах якої ви віддавалися гріхові. Знайте, що, цілуючи тіла, цілуєте ви сморід і гній. Знайте, коли спалахуєте до них любов'ю, - пожадливо жадаєте черви, порохна, сопуху. Не піддавайтеся омані,

нерозважливі юнаки й дівчата! Не спокушайтеся скороминущою красою юности! Адже ми, зотлілі мерці, що тепер лежимо перед вашими очима, колись так само, як ви тепер, були ставними, величними, намащувались пахощами. Нас кохали, ми насолоджувались і розкошували, але, як бачите, все це перейшло в глину, порох, попіл і смрад. Не обманюйтесь більше, але навчіться від нас, які жили перед вами, а тепер у могилі. Станьте розсудливими і знайте, що є суд, нескінченні муки, тьма кромішня й вогонь пекельний, є черва невисипуща, безупинний плач, постійний скрегіт, незцілима скорбота».

93. Усього того, якщо не на словах, то на ділі вчать нас брати наші, які випередили нас там, у вічності. Прокиньмося зі сну! Годі обманювати самих себе порожніми сподіваннями. Не дозволюмо більше лукавому ворогові знущатися з нас. Хай не введе нас в оману улесливий помисел обіцянкою довгого життя. Чимало таких, що задумували багато, не дожили й до ранку. Їх зненацька схопила смерть, як яструб - пташеня, як вовк - ягнятко. Одні послули вчора здоровими - і не прокинулись; інші за трапезою віддали дух; ще інші раптово померли, гуляючи й веселячись; деякі померли в лазні, знайшовши собі там поховальне омивання. Декого несподівано застала смерть під час весілля, у самій весільній світлиці: і стали їхні весільні одежі поховальними, музик заступили жалобники, танцюристів - плакальники. Все це ми знаємо - і все ж таки не полишаємо обманювати самих себе. Тому й не знайдемо собі в Бога милосердя, бо не через незнання, а свідомо обманюємо себе. Благаю вас: не лише слухайте, але й живіть згідно з даним вам вченням.

94. На який страх і яку нужду наражаємося ми, коли відходимо з цього життя, коли душа розлучається з тілом! Страшне й величне таїнство звершується тоді! До душі приступають добрі Ангели й велике воїнство небесне, а також усі супротивні сили і князь тьми. Ті й інші хочуть забрати душу до себе. Але якщо душа набула тут добрих діл, жила праведно й добродібно, то в день її відходу набуті на землі чесноти стають її добрими Ангелами; вони обступають її і не дозволяють приступити до неї будь-якій супротивній силі. Разом зі святими Ангелами у великій радості відносять її до Христа, Владики й Царя слави, і поклоняються Йому разом із нею і всіма небесними силами. І, нарешті, відводять душу до місця упокоєння, до невимовної радості, до вічного світла, де немає ні печалі, ні жалю, ні сліз, ні турбот, а життя вічне та нескінченні радощі в Небесному Царстві разом з тими, хто старався на землі бути вгодним Богові. Якщо ж душа у цьому світі жила ганебно в негідних пристрастях, плотських потіхах і суєті мирській, то в день її відходу з життя цього всі ті пристрасті й втіхи, що їх мала вона в цьому житті, стають лукавими демонами, оточують бідну душу і не дають наблизитись до неї Божим Ангелам, але разом із супротивними силами, князями тьми, забирають її, жалюгідну, сумну, в сльозах і бідканнях, та відводять туди, де морок, тьма і печаль, де мучаться до дня суду й вічної муки грішники, куди повергнутий диявол з його ангелами.

95. Отож, поки маємо час, очистьмося покаєнням від пристрастей і трудами самовмертвіння й добрими ділами насадимо в наших серцях чесноти, що в останню годину стануть нашими заступниками: вони разом з Божими Ангелами стануть перед Владикою нашим і Господом та привернуть до нас Його милість.

2 Уроки про покаєння⁵

1. Горе мені! Як мені соромно! Всередині я не такий, яким зовні виглядаю. Насправді я лише маю благочестивий вигляд, але не маю сили, що її дає благочестя. Як наблизитись мені до Господа Бога, Який знає сокровенні тайни мого серця? Маю відповідати за стільки негідних діл, що, навіть стоячи на молитві, боюся, аби з неба не зійшов вогонь і не спалив мене. Однак не впадаю у відчай, бо уповаю на щедроти Божі.

2. Зачерствіло моє серце, змінилися мої думки, затьмарився мій розум. Як той пес, повертаюся до *своєї блювотини* (2 Петр. 2:22). Не маю правдивого каяття, не маю сліз на молитві, хоча й зітхаю і б'ю себе в груди, але ж вони - оселя пристрастей.

⁵ (Том I, с. 36-38, 155-322, 530-548; том II, с. 96, 213-262; том III, с. 125-297)

3. Там з'ясується зроблене і потай, і явно. Як мені буде соромно, коли там побачать мене засудженим ті, які тут вважали мене бездоганим! Покинувши духовне, підкорився я пристрастям. Вчитися сам не бажаю, але радо повчаю інших. Підкорятися не хочу, зате люблю підкоряти собі; працювати не збираюся, але іншим підкидати роботу охочий. Не хочу шанувати інших, але бажаю, щоб мене шанували; не терплю докорів, але люблю докоряти; не хочу, щоб принижували мене, а сам зневажаю інших. Розумні поради даю іншим, а сам не дотримуюсь їх; що треба робити, те кажу, а що не можна й говорити, те чиню.

4. Не кажи: «Сьогодні згрішу, а завтра покаюся». Краще покайся сьогодні, бо не знаєш, чи доживеш до завтра.

5. Согрешили ми? Покаймося, тому що Господь приймає покаєння тих, що каються правдиво.

6. Коли согрешить брат, - радо викриваємо його; а коли самі, - не раді викриттю.

7. *Не супереч правді, і соромся твого нещастя. Згрішив ти - не соромся визнати твої гріхи* (Сир. 4:25-26). *Не кажи: «Згрішив я, а що мені сталося?» -Господь бо довготерпеливий. Не гайся повернутися до Господа, і не відкладай з дня на день* (Сир. 5:4,7). *Пам'ятай, що гнів не забариться* (Сир. 7:16).

8. *Хто моїй голові дасть воду? Моїм очам - джерело сліз, щоб я день і ніч міг плакати над гріхами моїми?* (Єр. 8:23). Сміхові скажу: «Відійди від мене», а сльозам: «Прийдіть до мене» (Проп. 2:2). Надто великий мій гріх перед-Господом, без числа нагрішив я.

9. Чи знаєте, що сльози бувають троякі? Бувають сльози про речі видимі. Такі сльози дуже гіркі та суєтні. Бувають сльози покаєння, коли душа забажає вічних благ: такі сльози дуже солодкі й корисні. Бувають також сльози розкаяння там, де *плач і скрегіт зубів* (Мт. 8:12), - такі сльози гіркі й марні, адже яка з них користь, коли вже збіг час для покаєння?

10. Зовні ми смиренні, хоча вдача в нас жорстока й люта; зовні ми побожні, насправді ж убивці; зовні повні любові, а по правді - вороги; зовні -приязні, а всередині - ненависники; зовні подвижники, а характером - тля для подвижників; з вигляду посники, насправді ж - морські розбійники; зовні непорочні, а серцем перелюбники; зовні мовчазні, а в душі - волоцюги; зовні лагідні, а всередині - зарозумілі; зовні дорадники, а на ділі - звідники; зовні простодушні, а вдачею - підступні. Чому це так? Тому що не маємо перед очима страху Божого та заповідей Господніх не знаємо або ж перекручуємо їх задля власної вигоди.

11. Ще й нині (після багатьох років виправлення самого себе) маю чимало нечистих помислів: задрости, злих пожадань, самодогодження, черевоугодництва, гнівливості, пихи, марнославства. Сам по собі я ніщо, але вважаю себе чимось. Належу до людей недобрих, але домагаюся слави Святих. Живу в гріхах, а хочу, щоб шанували мене, як праведника. Сам брехун, а на брехунів нарікаю; осквернюю себе думкою, а виношу вирок блудникам; засуджую злодіїв, а сам кривджу бідних; видаюся чистим, тоді як увесь нечистий; у церкві займаю перші місця, - сам же не гідний стояти на останньому; вимагаю чести, коли мав би зносити безчестя. Перед жінками видаюся люб'язним, перед багатими -благочестивим. Якщо мене образили, - мщу; якщо викрили, - обурююся; якщо до мене не підлещуються, - гніваюся; до вищих ставлюся з презирством, а в очі їм лицемірю; не хочу віддавати чести достойному, а сам, недостойний, - вимагаю пошани до себе. Не кажу вже про свої щоденні думки, суєту, лінощі на молитві, пересуди до нестями. Не описуватиму, як ходжу до церкви лише тому, що так заведено, про навмисні при тому зволікання, пошук зустрічей, лицемірні розмови з благочестивими жінками, про те, як ненаситно приймаю дарунки, улесливо поведжуся, щоб отримувати ще й ще. Таке мое життя, такі мої пороки!

12. Дехто може спитати: чи такі вже й важливі помисли? На це відповім вам: надзвичайно важливі. Ось докази з *Писання*: Іов приносив жертви за дітей своїх, кажучи: *Може, діти мої согрешили і лихословили Бога в своєму серці* (Іов 1:5). Якби помисли не були важливі, то навіщо було б йому віддавати тельця за гріхопадіння в думках? Осуджено й тих, які, наслідуючи Корея, зле думали: їх було спалено. Господь Спаситель прирівняв помисел про перелюб з самим перелюбом, пожадання жінки назвав вчинним гріхом, гнів - убивством, а ненависть вважав за те саме, що й убивство людини. Свідчить про нашу відповідальність за думки і блаженний

Павло, кажучи, що Господь на суді *освітить те, що скрите в темряві, та виявить задуми серdecь* (1 Кор. 4:5). Отже, не кажіть, що помисли нічого не варті, коли гріховні думки визнаються за доконану дію.

13. Не тільки на помисли повинні ми зважати, але насамперед на рішення нашої волі - прийняти їх або ж протистояти їм. Хлібороб засіює землю, але не все приймає вона. Так і розум засіює думками нашу волю, але не все вона схвалює і приймає. Від того, що прийняла земля, очікує хлібороб врожаю; за те, що схвалила й прийняла наша воля, Бог вимагатиме відповіді.

14. Людей, які поводяться природно, Апостол назвав душевними, тих, що поводяться проти природно, - тілесними; духовними ж людьми є ті, котрі й своє єство перетворюють на дух. Бог знає і природу, і волю, і сили кожного; засіває в них Своє Слово і відповідно до можливостей кожного вимагає діл, надприродно проникаючи до душі й духа, до єства й волі (не силуючи її). Якщо людина вдовольняється природним, то Бог не карає її, тому що визначив міру єства і дав йому закон. Але якщо єство бере гору над волею, то Господь карає за ненаситність і порушення Свого закону.

15. Ненавиджу гріх, але перебуваю в пристрасті; відмовляюся від беззаконня, але мимохіть скоряюся перед задоволенням. Поневолив я природу свою гріхом; він, купивши мою волю, стає для мене необхідним. Рікою ллються на мене пристрасті, тому що з'єднав я ум свій з плоттю - і розділити їх неможливо. Поспішаю змінити свою волю, але мій теперішній стан противиться мені в цьому. Поспішаю визволити душу свою, але тисне на мене безліч боргових зобов'язань.

16. Диявол - злий позичальник - не нагадує про борги; щедро дає позички і ніяк не хоче брати назад. Домагається тільки поневолення людини, а про борги не сперечається. Дасть у борг, щоб багатіли ми пристрастями, і не вимагає від нас повертати назад те, що дав. Я хочу віддати, а він до того, що вже дав, додає ще й ще. Коли ж примушую його взяти, дає щось інше взамін, аби було видно, що сплачую йому з його ж позички. Обтяжує мене новими боргами, бо до старих пристрастей додає нові, яких перед тим не було. Здається, що за старе сплачено, а він в'яже мене, втягуючи все в нові пристрасті та нові обставини. Змушує мене приховувати пристрасті й не сповідатися з них, спонукає жадати ще й нових, начебто нешкідливих. Звикаю до пристрастей нових і, розважаючись ними, забуваю про попередні. Укладаю угоду з тими новими - і повторно стаю боржником. Поспішаю до них, як до приятелів; і ті, що дали мені позичку, знову стають господарями наді мною. Хочу визволитись, а вони роблять з мене раба на продаж. Поспішаю розбити їхні окови, а вони заковують мене в нові. Стараюся втекти з поля битви під знаменами пристрастей, але через обіцяні трофеї й дари стаю ще й їхнім управителем.

17. О, геть від мене, це рабство змія! Геть, владо пристрастей! Геть, усі ці за давнені й нові гріхи! Диявол і заставу дав, щоб купити мій ум; догоджав тілові, аби лише віддати йому до послуг душу. Призвав на поміч юність, аби розум не знав, що діється. Прив'язав до себе недосконале мислення і, як мідним ланцюгом, тримає недалекий ум; якщо той хоче втекти - не пускає, бо тримає на прив'язі. Гріх муром оточує розум, зачиняє двері знання. Пристрасть постійно чатує біля ума, щоб той не звернувся до Бога і не перешкодив продати тіло. Присягає, що дбати про тіло - зовсім не погано і що за таку дрібничку не будемо покарані. Наводить як приклад чимало заплуганих помислів і доводить, що їх неможливо дослідити; покликається на їхню неважливість, намагаючись доказати, що всі подібні речі буде віддано забуттю. Ось чим тримає і зв'язує мене ворог - обманом і лестощами.

18. Того, хто грішить, Павло назвав *тілесним* (Рим. 7:14). Гріх можливий там, де є воля його чинити. Та між природою і гріхом посередниками стають навички; пристрасті ж - це те, що дається гріхом і приймається природою. Віддатися пристрастям означає віддати їм свою душу у рабство і збентежити розум. Адже гріх, перебуваючи в тілі, панує над розумом і володіє душею, підкоряючи її з поміччю тіла. Гріх править тілом як управитель; через нього обтяжує й саму душу і стає немовби її господарем, бо дає розпорядження і вимагає звіту щодо виконання. Якщо треба завдати ударів, то через тіло наносить їх. Гріх перетворив тіло на свій власний ланцюг і тримає на ньому душу, як вівцю на заріз, як птаху, що високо ширяла, а тепер зв'язана ланцюгом. Не можу ані втекти, ані допомогти собі, тому що живим я вже мертвий; дивлюсь очима, але я сліпий; з людини став псом; розумний, поводжуся, як безсловесна тварина.

19. Але я прагну визволитися з ганебної залежності від пристрастей. Якщо допоможе мені в цьому Господь, якщо зглянется Він наді мною з великої милости Своєї, то вибавить мене від гріха, і якщо зішле на мене благодать Свою, то спасуся. Певен я, що це можливе для Нього, тож не втрачаю надії на своє спасіння. Знаю, що безліч щедрот Його переважить безліч гріхів моїх. Вірю, що, прийшовши, Він усіх помилював і в Хрищенні дарував відпущення гріхів. Визнаю це, бо я скористався благодаттю цією. Потребую зцілення від гріхів, які я вчинив після охрищення; але Той, хто воскрешав мертвих, може мене і від них вилікувати. Я сліпий, але Він зцілив сліпонародженого. Відкинутий я, як прокажений, але Він, якщо схоче, може і мене очистити. Гнітять мене гріхи, але вони не здолають Божого милосердя до мене. Господь помилював Закхея як достойного; мене ж помилує як недостойного.

20. Судитимуть і пусте слово. А що таке пусте слово? Віра на словах, без діл. Людина вірить і визнає Христа, але нічого того не робить, що наказав Христос. Пустим буває слово і тоді, коли людина сповідається, але не виправляється, коли говорить, що кається, але знову грішить. І поганій відгук про іншого є пустим словом, бо переказує незнане й небачене.

21. Приступи, грішнику, до доброго Лікаря і зцілися без туги. Скинь із себе тягар гріхів, принеси молитву й зроби слізьми загноєні рани свої. Адже наш небесний Лікар зітханьями й сльозами ціляє душевні недуги. Тож приступи й принеси сльози - ці найкращі ліки. Бо саме це вгодне небесному Лікареві: щоб кожен своїми власними сльозами лікувався і спасався. Лікування це нетривале, але дієве, і не поволі затягує воно виразку, але враз ціляє тебе. Лікар чекає лише на сльози твої. Приступи, не бійся! Покажи Йому виразку, одночасно принеси й ліки - сльози й зітхання.

22. Хто не подивує, хто не благословлятиме великого милосердя Твоїх благодіянь, Спасителю душ наших, коли благоволиш Ти приймати сльози як сплату за Своє лікування! О, сило сліз! Яка ти безмежна! Відважно сягаєш ти самого неба! О, сило сліз! Чини ангельські й усі сили небесні постійно веселяться твоєю відвагою. О, сило сліз! Коли забажаєш, можеш радісно предстати перед святим і високим престолом Пречистого Владики. О, сило сліз! В одну мить підносишся ти до неба і все, чого попросиш, отримуєш від Бога, тому що Сам Він іде тобі назустріч, радо дає прощення.

23. Як благатиму Тебе, Спасителю мій, коли уста мої сповнені лихослів'я? Як оспівуватиму Тебе, коли сумління моє нечисте? Як кликатиму Тебе, коли не зберіг заповідей Твоїх? Але Ти Сам, Всеблагий, зглянься наді мною, нікчемним. Не відкинь мене, мерзенного, не покинь мене без надії. Бо ворог мій радіє, коли впадаю я у відчай; тим тільки й звеселяється він, щоб розпукою полонити мене. Але Ти, Боже, милосердям Своїм осором його сподівання, вирви мене з пащі його, визволи від підступного задуму й від усіх спрямованих супроти мене його пасток! І всіх, кого мучить совість через негідні діла, благаю: не впадайте у розпач, щоб не радів супротивник ваш. Але відкиньте сором і приступіть до Бога, плачте перед Ним і не втрачайте надії на спасіння своє. Бо Господь наш дуже радіє, коли хтось кається, і чекає на наше навернення. Він Сам кличе всіх: *Прийдіть до Мене всі втомлені й обтяжені, і Я облегию вас* (Мт. 11:28). Тому хай ніхто не впадає у розпуку, хоча й согрішив. Господь суворий лише до тих, хто відкидає Його і не кається.

24. Блаженний той, хто свідомо забажав плакати, зі скрухою проливає на землю сльози, як дорогоцінні перлини перед Господом.

25. Блаженний той, у кого душа стала подібною до щойно посаженого дерева, що завжди як зрошувальну воду має сльози перед Богом.

26. Блаженний той, хто садить у душі своїй добрі рослини, тобто чесноти, і насажене зрошує сльозами на молитві, щоб було воно плодоносне й угодне Господеві.

27. Хочу показати вам силу сліз. Після слізної молитви Анна випросила в Бога сина, майбутнього пророка Самуїла, і піднеслася до вершини богохвалення в серці своєму. Грішниця у Симоновому домі плакала, омиваючи сльозами святі ноги Господні, й одержала від Нього прощення гріхів. Скруха серця, сердечний плач перед Богом - це лік для душі. Вони вселяють в нас Єдинородного Сина, коли прагнемо Його, і привертають до душі Духа Святого. На землі немає радості, солодшої від тієї, що її дає скруха серця. Чи хто з вас пізнав цю радість сліз за

Богом? Коли хтось відчув цю насолоду і під час молитви возносився над землею, то тієї хвилини він цілковито перебував поза своїм тілом, поза цілим цим віком - і вже не на землі. Святі й чисті сльози перед Богом завжди омивають душу від гріхів і очищують її від беззаконня. Сльози, які людина виливає перед Всевишнім, повсякчас надають відваги уповати на Бога; нечисті помисли ніяк не можуть наблизитись до душі, що завжди замилувана Богом. Скруха серця - скорб, що його неможливо викрасти. Скруха розумію як таку, що триває не один день, але безперервно - вдень і вночі - до скону. Скруха серця - чисте джерело, що зрошує плодовиті рослини душі, тобто чесноти.

28. Перше ніж хто вчинить беззаконня, ворог всіляко применшує це беззаконня в його очах. Особливо применшує він похить чуттєвої насолоди, начебто задовольнити її - це те саме, що вихлюпнути на долівку склянку холодної води. Лукавий применшує гріх в очах людини перед тим, як вона його вчинить; після гріха, навпаки, він надто перебільшує беззаконня в очах того, хто скоїв його. Обрушує на нього хвилі відчаю, часто озброюється проти нього й приповідками, навіюючи такі думки: «Даремна, марна твоя праця. На що схожа вона? Ось на що: насадив хтось виноградник, охороняв й оберігав його, поки не вродив. А зібравши виноград, наповнивши діжки виноградним вином, потім раптом встав, взяв сокиру й потрощив усі діжки. Вино вилилося і пропало. Ось що нагадає діяння твоє». Це навіює лукавий людині, аби вкинути її до прірви відчаю.

29. Саме тому, коли вже наперед знаєш підступи ворога, тікай від гріха. Якщо й скоїш якийсь гріх, не скній у ньому, але підведись і звернись до Господа Бога свого всім серцем своїм, щоби спаслася душа твоя. Скажи лукавому помислові: «Хоча й діжки потрощив я, й вино зіпсував і занастив, але цілий лишився мій виноградник, а Владика довготерпеливий, многомилостивий, милосердний і праведний. Маю надію, що з Його благодаттю знову вирощу й зберу свій виноград, наповню діжки свої, як і колись. Адже через пророка Ісаю говорить Він: *Коли б гріхи ваші були, як багрянця, вони стануть білими, як сніг; коли б, мов кармазин, були червоні, стануть, як вовна* (Іс. 1:18).

30. Іншому ворог навіює такий помисел: «Ти ще молодий - під старість каятимешся». А старому нашіптує думку: «Ти вже старий, де тобі нести труди покаяння? Тобі треба спокою».

31. Не впадай у відчай і не кажи: «Вже не спасуся». Навпаки, ще маєш усі можливості спастися. Полюби страх Божий усією своєю душею - і він вилікує рани твої й надалі охоронятиме тебе від небезпеки. Доки в душі твоїй - страх Господній, не потрапиш до диявольських тенет, але будеш, як орел, що ширяє у височині. Однак якщо душа знехтує страхом Божим, занедбає себе, то, впадши з висоти, стане забавкою підземних духів. І вони, затьмаривши їй очі, віддають її, як уярмленого вола, на поталу пристрастям безчестя.

32. Якщо вразить тебе стріла лукавого ворога, не зневірюйся анітрохи. Навпаки, скільки б разів не здолав тебе ворог, - негайно підводься і воюй з ним знову. Адже Той, хто кладе початок подвигу, завжди тримає напоготові правицю, щоб подати її тобі. Щойно ти простягнеш до Нього руку твою, вмить Він подасть тобі правицю Свою, щоб підвести тебе. Підступний же ворог старається довести тебе до відчаю, щойно ти впадеш. Не вір йому! Але коли падатимеш навіть сім разів на день, намагайся підвестися й умилоствити Бога покаянням.

33. Хоч і впали ми, але стараймося вилікуватися покаянням. Хоч як люди й піддалися ми пристрастям, але не впадаймо у відчай. Навпаки, слухаймо Бога, Який говорить: *Покайтеся, бо Царство Небесне близько* (Мт. 4:17). Він призначив покаяння не лише для якихось одних гріхів, але для всіх. Лікар душ наших дав нам ці ліки від усяких гріховних недуг.

34. Покаяння - поле, яке можна будь-коли обробляти. Воно - дерево, що рясно приносить Богові добрі плоди. Воно - дерево життя, що воскрешає мертвих у гріхах. Воно сопричасне Божеству, і Господь звеселяється ним як силою Своєї творчості, адже тих, кого погубив гріх, воно відроджує на прославу Божу. Воно - духовний зиск, бо починає те, чого не сіяло, і бере те, чого не давало.

35. Сумлінні слуги покаянням удобрили Божу ниву, збагатили ним Церкву, наповнили Господні житниці. Завдяки покаянню земля стала небом, бо наповнилась Святими - цими

земними ангелами. Прославляються сумлінні служителі, які покаянням значно примножили посіяне.

36. Бог знав, що рід людський напастуватиме ворог, і, щоб перемогти його, дав покаяння. Ворог спонукає до гріха, а покаяння готове прийняти грішника. Ворог заохочує до беззаконня, а покаяння радить навернутися. Той кидає до відчаю, а це дає надію на спасіння. Гріх кладе совість на лопатки, а покаяння - жезл, що допомагає їй підвестися. *Господь визволяє в'язнів-через покаяння* (Пс. 146:7).

37. У покаянні закон - наче світильник. Тому ті, що согрішили, через нього знову знаходять Бога. Беззаконник сумує, не бачить благости, бо ворог наповнив його душу відчаєм. Але покаяння, як добрий лікар, проганяє з його душі морок і все, що гнітить її, показуючи їй світло Божої доброти. Диявол не дає отямитися тим, що согрішили, залякуючи їх суворістю покаяння. А покаяння, бачачи хитрощі його, підходить ласкаво і говорить: «Лишень згадайте про Бога - і я все зроблю за вас. Пригадайте собі Його милосердя - і я стану вашим заступником. Бодай легенько, грішники, зітхніть у скрусі - і я зроблю вас Божими дітьми. Пророк Ісая сказав: *У наверненні й спокої ви спасетеся; у тиші та в довірі- ваша сила* (Іс. 30:15). Ось і свідчення наводжу тобі, тільки покайся». - Якщо грішник зітхне, то разом із цим зітханням спаде з нього тягар гріха, що його поклав був на нього змії. Тоді і з розуму його спаде заслона незнання - проясниться душевне око, і покаяння провадитиме душу до спасіння.

38. Коли грішник, що кається, побачить милість Божу, тоді не лише зітхатиме, але й у великій скорботі проливатиме сльози. Адже душа після тривалої розлуки з Богом, побачивши свого Отця, спонукується до плачу. Проливає вона сльози, тому що узріла нарешті Творця свого, прихилиючи тим до себе Бога, бо любить милість Його. Так вона очищується від усієї тієї скверни, до якої довів її змії. Хіба ти не чув, що сказав Давид: *Щоночі ложе моє-мокре від плачу* (Пс. 6:7)? Але спочатку він зітхав, а потому вже плакав. Так само й у природі: спочатку вітер, опісля - дощ; спочатку гримить грім, а потім із хмар линуть краплі дощові.

39. Давид зітхав і зрошував слізьми ложе своє, бо осквернив себе перелюбом. Сльозами омив він постелю свою, яку опоганив беззаконним союзом. Він говорив: *Знемігся я від стогнання мого* (Пс. 6:7). А труд зітхання є плід серця, що породжує багато сліз. Тож сльози примножуються від зітхань, які їм передують.

40. Совість за природою своєю тягнеться до Бога (обстоює Бога і все Боже) та відкидає підступи спокус. Нерідко гріх безстидно вдирається, але совість все ж бере гору над ним. Коли хтось боїться бути в темноті, совість сповіщає, що це через гріх, бо сказано в Писанні: *Лихий утікає, як ніхто за ним і не женеться* (Прип. 28:1). Або коли на кораблі непокоїть гось бурхливе море, совість нагадує людині про її нечестя. Або під час землетрусу приводить вона на думку вчинене беззаконня. Або коли хто в дорозі, відновлює в пам'яті пристрасні діла. Нарешті, якщо грішник не навернеться, вона викриває його, коли той стає немічним і хворим, - і з любови до життя він складає Богові обітницю сокрушити в собі гріх. Боячись смерти і втрати блага вічного життя, він, у муках совісти, прибігає до покаяння - цього посередника між Богом і людьми.

41. Юнак, про якого згадує *Євангеліє*, взяв у батька спадок, пішов десь далеко й розтринькав його з блудницями, - тож опинився у великій скруті. Коли знесилився він до краю від тягару нестатків, тоді покаяння поставило йому за провину втрату минулого спокійного життя в батька, зродило в ньому бажання повернутися до нього і надію умилювати батька розкаянням. І він заволав: *Встану та й піду до батька мого і скажу йому: Отче, я прогрішився проти неба й проти тебе!* (Лк. 15:18). Коли на юнака, що піддався спокусі, напав ворог і робив з ним усе, що тільки йому заманулось, то покаяння не тривожило його, наказуючи й совісті мовчати і передчасно не приступати до діла. Коли ж настала для юнака тяжка година, тоді покаяння, як матір, пригорнуло його до себе, вирвавши з рук мачухи - сластолюбства, щоб повернути його рідній неньці - благочестю.

42. Юнак благав: *Отче, я прогрішився проти неба й проти тебе!* (Лк. 15:18). Син, який скоїв гріх, призвав батька, визнаючи, що той, хто спокусив його, - вітчим і зловмисник. Розпізнав він підступ, побачив спокусу - і прибіг до покаяння, як до рідної неньки. Довго їв він

макуху й терпів голод, але покаяння, як сердечна мати, прийняло цього юнака і знову напоїло його молоком грудей своїх, - молоком, бо гріх сороміцького життя виснажив його до кінця. Коли б не це молоко, не отримав би він зцілення. Хто не міг сам підвестися, того підвело покаяння, напоївши молоком. Воно вилікувало вкрай знесиленого і віддало його знову в батьківські руки.

43. Чи бачиш, що покаяння спочатку постає перед грішниками не суворим, а поблажливим і легким? Не пропонує воно посту, не вимагає ані стриманости, ані чування, але лагідно запрошує розпочати з визнання: *Согрішив я*. З найлегшого починає, бо знає, що подальше довершить совість. Ця співтаїнниця покаяння бере душу під свою опіку і спішить очистити її. Совість знає, що душа покірنا благові, й править нею, як вершник. Вона хоче, щоб покаяння було прийняте, бажає, щоб утвердилось воно в грішниках і, як сонце, проникло в їхній ум, освітивши його. Так легко приводить вона їх до Бога і невдовзі робить їх Його набутком.

44. Не повинні ми, браття, зневірюватись у спасінні, маючи таку матір - покаяння. Не втрачаймо надії на порятунок, коли втішає нас рідна ненька. Покаяння вводило в рай - до Бога - тих, що їх вловив був лютий ворог, тож невже відвернеться від нас? Помилувало тих, які були поза Церквою, тож невже не змилюватиметься над нами? Ніхто не дозволить іншим легко змарнувати те, що сам набув тяжкою працею. Як же Бог й Отець віддасть ворогові нас, яких придбав кров'ю Свого Сина? Ми - Його стадо, і Він - наш Пастир. Господь дав нам покаяння, як очищувальну воду, щоб ним могли ми омиватися, коли впадемо в гріх. У нас є *купіль* не тільки *нового життя*, але й оновлення. Якщо згрішимо, то, омившись покаянням, стаємо чистими.

45. Покаяння - це жертвник Божий, адже завдяки йому ті, що згрішили, умилюють Бога. Колись ті, що підлягали Закону, вчинивши гріх, повинні були принести Богові жертву і для того йти до Єрусалиму. Виконати це одним не дозволяла скупість, іншим - бідність, ще іншим - лінощі. У новій благодаті все це здійснює саме лише покаяння, приносячи жертву в совісті. Не вимагає воно козеняти - лише сповіді. Нема горлиці в тебе, грішнику? Зітхни - і Бог прийме твоє зітхання краще за горлицю. Нема в тебе голуба? Розкажи про гріхи свої Богові - і це буде твоїм всепаленням. Нема в тебе ніякої іншої птиці? Плач, - і будуть твої сльози прийняті від тебе як пожертва. Якщо помолишся, Бог прийме твою молитву замість тельця. Якщо припадеш до Нього зі щирим серцем, щиросердність твою поставить вище за вола, що його колись приносили в жертву. Навіщо готувати тобі пахощі? - Покаяння очистить тебе без куріння тиміямю.

46. Покаяння - це також і Божа трапеза, бо завдяки йому Господь довершує людське спасіння. Ісус говорить: *Їжа Моя - волю чинити Того, хто послав Мене, і діло Його вивершити* (Йоан 4:34). Тож покаяння є чудесним хлібом Божим. Господь вкушає в ньому наш іспит сумління. Він п'є покаянні сльози скрухи і насолоджується пахощами - щирими зітханнями, тому що вони для Нього - кадило запашне. Ось різноманітна пожива Божа: стриманість, піст, чування, сумлінна молитва, смиренна покора - усе це миліше Господеві від численних жертв.

47. Покаяння - празник Богові; *Євангеліє* каже, що Бог радіє більше з *одного грішника, що кається, ніж з дев'яност дев'ятох праведників, що їм не треба покаяння* (Лк. 15:7). Каяття, влаштовуючи празник Богові, саме небо закликає на бенкет. Ангели радіють, коли покаяння запрошує їх на гостину. Всі чини небесні ликують, бо звеселяються покаянням.

48. Покаяння приносить у жертву тих, які согрішили, але також і оживотворює їх; умертвляє - і знову воскрешає з мертвих. Як же це? Слухай: воно бере грішних, а повертає праведних. Вчора вони були мертві, а сьогодні завдяки покаянню стали живі для Бога. Вчора були чужі, а сьогодні - свої для Бога. Вчора - беззаконні, а сьогодні - святі. Покаяння - велике горнило, що мідь переплавляє на золото; бере свинець, а віддає срібло. Коли ти бачив, як скло набуває кольору гіацинту, смарагду чи сафіру, то не матимеш сумнівів у таких перетвореннях, що стаються силою покаяння. З волі Божої покаяння єднає каятника з благодаттю Святого Духа і робить людину цілковито дитиною Божою.

49. Закон наказував усі священні речі робити із золота. Законодавець не допускав, щоб ці дорогі цінності були пусті всередині, але литі суцільно, аби ми знали, що Святі Божі є цілковито Святими. Слухай, каянику! Приступи до Бога зі щирим серцем - і Він воздасть тобі, цілковито

перемінивши тебе. Прагнув ти переплавлення у вогні покаяння? Дивись, щоб нічого не лишилось непереплавленим у тобі. Ось що я маю на увазі. Каєшся ти, наприклад, у блуді. Гляди, щоб викорінив ти всі види блуду. І не тільки це, але відкинь усе, що веде до розпусти: сміх, жарти, лайку, черевоугодництво, бо все це - дороги до блуду.

50. Цілковито зречися усього гріховного. Пророк Мойсей, коли народ згрішив, наказав розп'ята змія, тобто викорінити гріхи, - і зробив змія не пустого всередині, а литого і суцільного. Навіщо? Аби показати, що ти повинен цілковито зрестися будь-якого *лукавства*. Він зробив змія повністю з міді тому, що коренем усього зла є *грошолоубство*. Литим узяв його з горнила, щоб ти зупинив у собі *розпалювання*, яке зростає в тобі аж до розбещення розуму. Повісив же змія на дереві, щоб ти каявся і розп'яв у собі ці три пороки, адже від них настає душевна смерть.

51. До тебе слово моє, каяннику: не май у собі пустоти. Тобі треба рішуче втікати від гріха і непоручно триматися добра. Зроби *стійким своє серце*, як сказав Пророк, і воно *боїться не буде* (Пс. 111: 5, 8). Ти мусиш *щиро* покаятися, як Петро, тому що ти тяжко грішив. Бог не приймає покаяння без рішучости до покаяння діл. Багато хто наслідує ходу царів, але цього замало, аби їм віддавали таку саму шану, як царям. Так і каянники, якщо не будуть твердими у покаянні, - матимуть тільки вид каянників, без сили, яку дає покаяння. Ті, що приносять покаяння лише про людське око, чинять не один гріх, а багато, бо й інших спонукують каятися лише напоказ. Таким гріхи не тільки не відпускаються, але ще й додаються.

52. Тож принеси, грішнику, тверде покаяння, щоб отримати тобі прощення. Святий Павло сказав: той, хто будує на *дровах, сіні, тростині*, не отримає винагороди. Сказав він це не лише про навчання, але й про покаяння. Якщо хтось не приносить повного каяття, він - тростина, дрова, які плавають по воді. Хто не твердо приступає до каяття, - той дрова. Такого не тільки буде відкинено, але й спалено, як сказано, у вогні. За що? За те, що думав насміятися з Бога.

53. Покаймося ж, як ніневітяни, щоб і ми досягнули спасіння. Істинно покаялись вони - істинно й спаслись. Як согрішили, так і покалися, - і були вислухані. Не лише частина з них навернулась, - бо ж однаково плакали і царі, і прості люди. Не лише дехто з них виправився, бо ж разом били себе в груди і правителі, і раби. Не лише якийсь короткий час каялися, - цілих три дні чоловіки й жінки, немовлята й старці безнастанно сповідалися. Повірили вироку і, як перед смертю, гірко тужили один за одним. Під Ніневією розумію людину; під багатьма її жителями - частини душі та порухи розуму. Як ніневітяни всенародно приступили до покаяння, так і ми з усіх сил цілковито повинні каятися.

54. У законі Бог наказав не лише знищити ідолів, кумирниць та їхні вівтарі, але й попіл спаленого каміння і дерев як нечистий викинути геть. І ти, каяннику, пам'ятай, що на тебе покладено обов'язок знищити в собі будь-який слід гріха. Якщо залишиться в тобі попіл гріховний, то він притягуватиме до тебе нечистих тварин і плазунів. Якщо ж позбудешся його, то тебе не турбуватимуть ані скніпи⁶ гріховні, ані комарі. Цілковито очисти свій ум від гріховних мерців - і їхній смрад покине тебе. Гріховні мерці - це пристрасні спогади. Якщо залишаться вони в тобі, то затьмарять думки і примусять кружляти помисли, котрі, як густий туман, застелять твої духовні очі.

55. Вичавім себе покаянням, щоб не втратити нам благодаті прощення, як своєї правдивої барви. Вичавлювання - це старанне усунення супротивного. Адже таким чином дана нам барва (прощення) глибоко просякне в наші душі й вже не зійде. Старанно обмий себе сльозами, як красильники вимивають вовну, будь смиренним, малим у всьому. Коли так очистиш себе, приступиш до Бога вже готовим прийняти благодать.

56. Деякі каянники знову впадають у гріх, бо не знали змія, який в них причаївся, а коли й знали, то не цілковито вивергли його зі себе. Вони дозволили лишитися всередині слідам його образу, і він невдовзі, начебто зачатий в утробі, знову відновився в них у всій своїй злобі. Коли бачиш людину, що кається, а потім знову грішить, то знай, що вона не змінилася в своєму умі, бо залишила в собі всі гріховні порухи. Ознакою того, хто твердо каявся, є зосереджений і

⁶ *Скніпи* - воші або ж комарі, мухи (Вихід 8:17). Також згадуються у Псалмах і Приповідках.

суворий спосіб життя: коли рішуче відкинуті чванливість, зарозумілість, а очі й ум завжди спрямовані до жаданого Ісуса Христа, щоб з благодаті Христової стати новою людиною.

57. Відмежуйся від того, що супротивне чесноті. Якщо ти постиш і водночас до нестями смієшся, то легко спіткнешся. Якщо на молитві плачеш, а на людях поводишся як мирянин, то легко потрапиш у сіль. Якщо, цнотливо живучи, ти безпечний, то незабаром впадеш. Каятися треба від щирого серця. Каянник повинен постійно залишатись незмінним: завжди бути таким, яким був на початку. Якщо хтось ще має якийсь порок, - це ознака недосконалого навернення. Якщо каянник зміниться, -це вказує, що в серці його не покладено твердої підвалини життя в Бозі. Така людина приносить покаєння, як те дитя, що тільки-но вчиться, і як той битий, що плаче з нужди, а не з доброї волі. Людські закони корегують поведінку страхом, але не змінюють уподобань серця. Так і покаєння дехто приносить із потаємною, можливо, добре не усвідомлюваною думкою - попускати іноді гріху.

58. Хтось із Пророків сказав: *У громаді Господній не зводьте наклепів сльозами* (Міх. 2:5,6). Цим Пророк не відкидає покаєння і не називає наклепом сповідь смиренного серця перед Господом, але застерігає: коли хто, маючи злі наміри, удавано проливає сльози, то таке покаєння нетривке. І ще говорить: *Роздеріть серця ваші, а не одежі* (Йоїл 2:13). Бо хоче, щоб ми не хизувались покаєнням, а на правду каялися. І Давид говорить: *Сльозами обливаю мою постіль* (Пс. 6:7). Не в церкві буду проливати сльози, показуючи людям свою побожність, щоби вважали мене за праведного, але щоночі омиватиму сльозами постіль свою, щоби бути у згоді з Христом, Який сказав: *Ти ж, коли молишся, увійди у свою кімнату, зачини за собою двері, і Отець, для Якого це робиш у тайні, віддасть тобі й змилюється над тобою явно* (Мт. 6:6).

59. Багато людей гендлюють сповіддю, нерідко виставляють себе кращими, ніж вони є насправді, і тим прикривають себе. Інші думають покаєнням купити собі славу. Для декого покаєння - це привід для гордині, - такий замість прощення пише на себе нове боргове зобов'язання. Ще не позбувся ти старого боргу, а вже береш на себе новий? Прийшов ти сплатити борг, а зв'язуєш себе новими зобов'язаннями? Намагаєшся вивільнитися від боргу, а готуєш для себе нове рабство? Ось що значить сказане: *Його молитва хай йому за гріх буде* (Пс. 108:7). І як такому не повернутися до гріха? Як знову не віддатися пристрастям? Чи дасть йому спокій змії? Чи не тривожитимуть його плазуни? - Ні! Справдяться над таким слова Христові, що оселяться в ньому *сім інших духів, гірших* від першого (Лк. 11:26).

3. Загальні поради тим, що посвятили себе Господеві і осягненню свого спасіння⁷

1. Усі, що посвятили себе Богові й завжди стараються *віддати тіла свої як жертву живу, святу, приємну Богові* (Рим. 12:1), повинні, згідно зі Священними обітницями *Євангелія* та інших Святих Писань, вірити, що завдяки всіляким добрим ділам та вправлінням у чесноті вони благодаттю Христовою і силою Божою можуть цілковито визволитися й очиститися від пристрастей безчестя, що вирують у душі й тілі. Неможливе для нас - можливе для Бога. До того ж, гріховні пристрасті не були властиві людині, вони пізніше проникли до душі й тіла - через гріхопадіння первозданних.

2. Ми, віруючі, прийняли у святому Хрищенні запоруку благодаті як талант, щоб збільшити його у багато разів і примножити заповіданий нам спадок. Божественний Дух-Утішитель, що зійшов на Апостолів, а через них - на єдину істинну Церкву Божу, з часу Хрищення перебуває в кожному, хто приступив до Бога з чистою вірою; і кожний отримує цей *наділ*, щоб примножити, обробити і збільшити його, як сказано в *Євангелії*.

3. Як народжене в цьому світі немовля не лишається назавжди дитиною, але за законом природи щодня росте, доки не досягне зрілого віку, так і народжений з висоти - з води і Духа - не повинен залишатися в духовному дитинстві. Він - постійним подвигом, трудом і багатьма

⁷ *Зі Слова 110, скорочено, с. 508-565. Хоча Слово написано для ченців, але загалом воно стосується всіх (Прим. Теофана Затворника).*

терпіннями - мусить перемагати духовного ворога і зростати до повноти духовного віку, або до звершености мужа, до міри повного зросту повноти Христа, як вчить Апостол (Еф. 4:13).

4. Тілесно народжене немовля доходить зрілого віку за законом природи. Так визначено Провидінням Божим, щоб тілесне зростання відбувалося не з власної волі, а за законом природи. В духовному народженні Бог установив інакше: віддав на свобідну волю людини труд, подвиг, терпіння, тверде прямування (до цієї мети - духовного зростання). *Намагайтеся*, - каже Господь, - *ввійти через тісні ворота* (Лк. 13:24); докладайте зусилля, *бо тіт що вживають силу, силоміць беруть Царство Небесне* (Мт. 11:12). І ще: *Вашим стражданням ви спасете душі ваші* (Лк. 21:19). Так призначено благодаттю Божою, щоб кожен, за власним вибором і з власної волі, трудом і подвигом досягав духовного зростання.

5. Наскільки хто тілесно і духовно подвизається, отримуючи при тому насолоду від добрих діл, настільки й причаститься він Святого Духа в духовному зростанні, в оновленні ума. Благодать даватиме йому сили для спасіння, а віра, любов і подвиг свобідної волі піднесуть його до досконалости, щоб як з помічю благодаті, так і власними зусиллями успадкував він вічне життя. Не лише Божою силою і благодаттю, без власних діянь і старань, стає людина досконалою; і не цілковито власними силами і міццю, без співдіяння і помочі Духа, доростає вона до досконалої волі Божої і чистоти. *Бо коли Господь та не будує дому, - дарма працюють його будівничі* (Пс. 126:1).

6. Що таке досконала воля Божа, яку Апостол (Рим. 12:2) радить осягати кожному? - Очищення й освячення серця причастям Духа Святого, що, поза сумнівами, відбувається в душі, яка з вірою і любов'ю цілковито віддає себе Богові. Господь сказав: *Блаженні чисті серцем, бо вони побачать Бога* (Мт. 5:8). Тих же, що бажають осягнути таке блаженство, Господь закликає досконало очиститися від гріха, тобто рішуче визволитися від ганебних пристрастей і дбайливо плекати в собі найвищу чесноту. На це вказує Пророк, коли під час молитви просить: *Серце чисте створи в мені, Боже, і духа правого обнови в нутрі моєму* (Пс. 50:12). І ще, на запитання: *Хто на гору Господню зійде і хто буде стояти на Його святому місці?* - дає таку відповідь: *Той, чий безвинні руки й чисте серце* (Пс. 23:3-4). Тим Дух показав, що ми повинні своєю власною поведінкою повністю відкинути від себе гріх, який чинимо ділом, словом, думкою, і стреміти до досконалої чистоти духа, надіючись осягнути її благодаттю Святого Духа. Ось і Апостол, заповідаючи, якими мають бути душі, що зреклися тілесного подружжя та світських уз і бажають перебувати в невинності, говорив: *Жінка незаміжня і дівиця клопочеться про Господні справи, щоб бути святою і тілом, і духом* (1 Кор. 7:34). Тим він доводить, що душа, наречена Христова, бажаючи поєднатися з чистим небесним Царем, мусить бути вільною від гріховности як у ділах, так і в думках, як від явних, так і від потаємних пристрастей, бо, як сказав святий Йоан Богослов: *Кожен, хто має на Нього цю надію, себе очищує, так само, як і Він чистий* (1 Йоан 3:3).

7. Не лише від явних гріхів - блуду, крадежу, червоугодництва, наклепництва, пустомовства, галасування, сміху, захланности - мусить очиститися душа, що зреклася світу і забажала єднання й спілкування з нетлінним Женихом. Особливо їй треба дбати про чистоту, берегти себе від надзвичайно сильних душевних пристрастей і потаємних гріхів, тобто від похоті, марнославства, людиноугодництва, лицемірства, властолюбства, лестоців, злих звичок, ненависти, невір'я, заздощів, звеличення, ревнощів, самодогоджання, самолюбства, чванливости та подібних до них невидимих ганебних пристрастей (Рим 1:26). Святе Писання вважає потаємні душевні гріхи подібними до явних, тому що всі вони - паростки одного кореня. Пророк, наприклад, декого викриває: *Та ж ви у серці творите беззаконня* (Пс. 57:3). А молитися так: *Від провин таємних очисти мене* (Пс. 18:13). Отже, наскільки стараємося берегти людину зовнішню, тобто тіло своє як храм Божий, від гріхів явних, настільки ж охороняймо людину внутрішню, тобто душу, від будь-якого лукавого помислу, бо сказано: *Понад усе пильнуй своє серце; бо з нього б'ють джерела життя* (Прип. 4:23).

8. Ми очистимо своє серце, якщо завжди будемо протистояти і чинити опір лукавим помислам - пустомовству, ненависті, чванливості, лестошам, похоті, суперництву, жадобі влади та іншим. З усією суворістю повинні ми випробовувати самих себе й оберігати свій ум від союзу

та згоди з потаємними душевними пристрастями, натомість спонукувати себе до всіляких добрих починань, труду й подвигу, щоб чинити перепони своєму ворогові. Якщо так робитимемо, то Господь, побачивши наш подвиг і з любові до нас, силою Духа неодмінно зцілить нас від таємних пристрастей і відімість духовним ворогам нашим.

9. Святий Павло вчить нас, до якого духовного рівня ми повинні піднятися: Ви мусите дбати про те, *щоб появили досконалою кожному людину в Христі* (Кол. 1:28). А в чому полягає ця досконалість, - про те повідав у своєму молитовному побажанні ефесянам: *Щоб дав вам (Бог) за багатством Своєї слави скріпитись у силі через Його Духа, на зростання внутрішньої людини, і щоб Христос вірою оселився у серцях ваших, і ви закорінені й утверджені в любові спромоглися...* (Еф. 3:16-18). Вінець усього - любов; ще виразніше він сказав про це в іншому Посланні, де, перелічуючи різні щедроти Божі і самопожертви людські, щоразу додає, що всі вони - ніщо без любові. Потім зображує любов як таку, що нищить усі пристрасті (1 Кор. 13:1-8) Ось рівень досконалості. З цього випливає: той, хто сподобився названих дарів, але ще не звільнився (від пристрастей) силою досконалої і дієвої любові, - все ще перебуває в небезпеці, боротьбі й страсі.

10. Це показав Апостол для тих, що бажають вірно йти шляхом християнської досконалості, аби хтось, сподобившись деяких дарів, не подумав про себе, що й при неповній дії благодаті він вже досягнув її; щоб не гадав, начебто нічого більше вже не потребує, і не вдовольнився самими лише нижчими дарами, а тому й не досягнув належного рівня досконалості. Апостол, вказуючи мету досконалості, вчить, що кожен має визнати себе вбогим перед таким багатством любові, невинно і неослабно подвизатися у добрих ділах, простувати духовною нивою, доки не добіжить до мети, як сказано: *Біжіть так, щоб її досягнути* (1 Кор. 9:24).

11. Так докладно розмірковую я про мету подвижництва для того, щоби в тому, хто забажав стати на цю дорогу, утвердити правдиву думку про те, на що саме ми надіємося і яка чекає на нас праця; щоб ті, які посвятили себе Богові, постійно пам'ятали, куди нас покликано і якого зобов'язані досягти ми рівня - усією силою своєю, якомога ревніше, - щоб самих себе і все, що маємо в цьому віці, завжди посвячувати на добро. Притім, однак, не припускати думки, начебто ми - щось; натомість вважати, що ми на правду завжди є ніщо порівняно з неперевершеною рівня досконалості нашого покликання і незагненного багатства Христової любові. *Біжімо витривало до багатства, що призначене нам, вдивляючися тильно в Ісуса* (Євр. 12:1); *забуваючи те, що позаду, і змагаючи до того, що попереду* (Флп. 3:13).

12. Як же нам, брати, потрібно жити і ставитись один до одного? Якими трудами, яким потом і вправами досягнути згадану вище мету тим, що люблять істину?

Той, хто стремить до цієї мети, зрікшись світу і світських утіх, нехай віддасть свою душу братам. Так заповідав Спаситель, коли зазначив, що саме має полишити той, хто бажає йти слідом за Ним, а потім додав: *та ще й свою душу* (Лк. 14:26). Бо що означає: віддати свою душу, або зректись її? - Безумовно й цілковито віддати себе братству, а не діяти за власною волею, зовсім нічого не мати, крім однієї одежі, щоб, нічим не переймаючись, завжди радісно виконувати тільки те, що наказано. Той, хто зрікся своєї душі, нехай шанує всіх братів і насамперед настоятелів як панів і владик; якомога *розсудливіше* нехай служить їм, *працюючи не задля ока, щоб подобатися людям, а як Христовий слуга, що з душі чинить волю Божу* (Еф. 6:6). Віддавши себе Господеві, нехай прямує він цією вузькою й тісною дорогою (послуху) й радо нехай схиляється під цим благим ярмом Христовим з непохитною вірою, що воно готує йому велике спасіння.

13. Між собою брати повинні жити в простоті, чистоті, одностайності, мирі й сердечній щирості. Нехай ніхто не виносить над іншим, не вважає себе кращим або вищим, натомість кожен учень Христовий нехай думає про себе як про найостаннішого з-посеред усіх людей, щоб любов'ю, простотою, без суперництва й марнославства, взаємно підкоряючись один одному, зі страхом Божим плекати у братстві союз миру так, щоб було воно одним тілом і одним духом во Христі Ісусі.

14. Кожен, хто бажає додержуватись таких правил, насамперед повинен з усіх сил дбати про священну любов і страх Божий у серці своєму. Тож мусить безнастанно просити їх для себе в молитві і часто, ліпше мовити, постійно пам'ятати про Господа свого та про небесну любов, щодня ревно плекати їх у собі з поміччю благодаті.

15. Після цього вже легко зможемо досягти любови до ближнього. Постав перше на першому місці, тоді й друге послідує за першим. Але якщо хтось не дбатиме про першу велику заповідь - любов до Бога, яка з поміччю благодаті постає в нас силою внутрішньої спонуки, чистого сумління і правильних думок про Господа, - а заходиться дбати про подібну до неї другу, то з того вийде одне тільки зовнішнє служіння братам, яке ніколи не доросте до чистої й правдивої любови. Бо підступи злоби, зауваживши, що людський ум - далекий від пам'яті про Бога, від любови й стремління до Нього, - збурюватимуть у ньому нарікання й скарги на братів, видаючи служіння їм складним і тяжким, або ж почнуть вихвалити людину, змушуючи її думати про себе як про благочестиву й достойну, зваблюючи думкою про її великі труди для загального добра. Коли людина не пам'ятає про Бога, не має страху Божого, тоді вона обов'язково шукає слави, домагається похвали від тих, кому служить. А коли ум і душа завжди думають про Бога і стремлять до Нього, тоді з любови до Господа людина все робить на прославу Господню і, збагачуючись чистими й богоугодними ділами любови до братів, досягає успіху в своїх трудах, що увінчуються вічною нагородою від Бога.

16. Вправлятися у доброчесності ми повинні на прославу Божу, а не заради нашої власної слави. Додержуватись заповідей є святим і чистим ділом лише тоді, коли пам'ятаємо про Господа, маємо страх Божий і любов до Бога. Такою настановою далеко проганяється від нас ворог, який завжди намагається осквернити зберігання заповідей, - і тоді їх легко і просто виконати. Адже любов Божа, що перебуває в нас, робить заповіді нетрудними і усуває будь-які перешкоди, щоб їх виконати. Ворог же докладає всіх зусиль, аби відволікти наш ум від пам'яті про Бога, від страху і любови до Нього різноманітними земними принадами, щоб потім під яким-небудь благовидним приводом відвернути й серце наше від блага істинного - любови до Бога - до уявних благ. І все, що б не робила людина доброго, лукавий старається очорнити й осквернити. Він домішує до виконання заповідей своє насіння марнославства, сумніву, нарікань або ще чогось подібного, щоб добро, котре чинимо, не було істинним добром, - яке буває лише тоді, коли смиренно-мудро й старанно робимо все для Бога. Ось чому нам потрібно чимало знань і думання, щоб розум наш міг розрізнити підступи й хитрощі ворога та відсікати від своїх діл усе гріховне. Адже й добре діло можна виконати абияк, недбало або з нечистими намірами, через що воно виявиться не благоугодним Богові. Однак ту ж таки справу можна зробити згідно з Божою волею, сумлінно, з усією відповідальністю - для Господа, - і вона буде угодною перед Ним.

17. Ті, що цілковито посвятили себе Богові, повинні дотримуватись всіх заповідей, оскільки мають на меті одне благочестя, а саме: вірою та ревним вправлянням у всіх чеснотах сподобитися Духа Святого і цілковито звільнитися від пристрастей. А це можливо лише тоді, коли серце очистить Дух, Який освячує душі вірних і благочестивих. Тому кожен нехай віддається доброму настільки, наскільки великою є його любов до Бога. І, нарешті, якщо хтось бажає безнастанно молитися, нехай постійно молиться (йдеться про затворників).

18. Отже, якщо хтось із братів бажає приступити до молитовного подвигу з любови до небесних благ, то треба дати йому таку можливість, - він гідний усілякої похвали перед людьми і перед Богом. Нехай брати однак, з радістю дозволять такому перебувати на молитві, щоби й самі вони одержали винагороду від Бога за наданий братові дозвіл і добру поміч; аби тільки той, хто зважився на це, відчував нестримну жагу перебувати з єдиним Господом, на правду пробував у цьому подвигу безперестанного стремління до Господа і противився усім іншим помислам, щоб таким чином плоди його діла заради спільної для всіх науки ставали явними щоденно. Хто має любов до Господа, навіть коли б ще не був запалений Божественною любов'ю під час молитви, але якщо він подвизається й примушує волю до цього труду, беззастережно віддає себе небесній любові, старається досягнути істинну духовну молитву, - такому з радістю нехай дозволить решта братів перебувати на молитві і, ліпше мовити, нехай

допомагають йому як помічники і признають за свої власні набутки успіхи брата в найдосконалішому. Нехай не відволікають його від цього, керуючись почуттями суперництва і ревності. Нехай не чинять перешкод початку прекрасного ревного подвигу і не переривають доброго стремління до Бога. І Господь, побачивши братню взаємну любов, здійснить усі прохання, задовольнить кожного за правдиве і добре ставлення один до одного.

19. Хто вступив до чину молільників, - прийняв на себе найвеличніше діло, тож і подвиг має взяти найбільший, тому що багато перешкод на шляху безнастанної молитви: сон, смуток, отяжіння тіла, кружляння помислів, нетерпеливість, розслаблення. А до того всього ще й полчища лукавих духів ведуть двобій з душею, яка ділами постійно лине до Бога, протидіють їй і чинять всілякі перешкоди, аби тільки вона не наблизилась до Нього. Тому треба постійно пильнувати, бути уважним і спостережливим до всього, що відбувається в тебе внутрі; у боротьбі, терпінні й плачу з усіх сил намагатися не допустити нічого, що заважало б молитві.

20. Якщо нашу молитву не прикрашатимуть смиренномудрість, любов, простота й доброта, то не буде нам з неї жодної користі - це буде лише сповід молитви. І справедливе це не тільки стосовно молитви, але будь-якого подвигу взагалі: чи то чистоти, чи посту, чи чужань, чи псалмоспівів, чи служіння або будь-якого іншого труду заради чеснот. Якщо не матимемо в собі плодів любови, миру, радості, лагідності, смирення, простоти, щирости, терпіння, доброзичливости тощо, то марними будуть усі наші труди й подвиги, бо ж саме заради цих плодів трудимось. Ті, що не матимуть цих плодів у день суду, стоятимуть там, де й нерозумні діви.

21. Нездатні цілковито посвятитися молитві повинні з вірою і страхом Божим служити братам у послуші. Коли вже стали на цей шлях служіння, мусять трудитися так, немовби заповідь Господню виконують, начебто духовне діло роблять; повинні бути уважними до цього труду як до діла Божого і служити з радістю, як раби Господні, не дозволяти злобі ворога осквернити їхнє добре діло черевоугодництвом або наріканнями, зарозумілістю або лінощами, недбалістю. Натомість якомога старанніше повинні вони освячувати свій прекрасний послух благоговінням і любов'ю до Бога, щоб бути угодними перед Ним.

22. Оскільки всі брати, які живуть у спільноті, мають одну зазначену вище мету, то кожен мусить подвизатися з усіх своїх сил і вірити Богові, що, належно стараючись і вправляючись у чеснотах, досягне він досконалости християнського синівства. Простота, щирість, взаємна любов, радість і смиренномудрість у всьому нехай завжди будуть непорушною основою у братній спільноті, бо інакше -звеличуючись, вихваляючись або дорікаючи один одному, - трудитесь даремно. І той, хто постійно на молитві, - нехай не вивищується над тим, хто ще не здатний до такої молитви, щоб діло його могло бути добрим перед Богом і людьми. І той, хто посвятив себе служінню чи будь-якому іншому послуху, хай не нарікає за навіюванням злоби і хай не зводить наклепів на того, хто перебуває на молитві й постить, щоб і йому здобути в Бога благодать і щоб діло його стало вгодним перед Ним.

Будучи членами один одного, зобов'язані ми перебувати в мирі між собою. Як тілесні члени, керовані однією душею, без заздрощів прислугують один одному, так і ми як члени один одного, ведені одним Духом і насичувані одним живим Словом істини, повинні заради загального спокою жити в згоді, любові, простоті, доброті та радості. -Коли зберігатимемо таку взаємну настанову простоти, тоді надмір тих, які вправляються у молитвах, надолужить нестачу серед тих, які несуть послух. І навпаки, надлишок трудів тих, які несуть послух, надолужить нестачу серед тих, які перебувають на молитві, *щоб панувала*, як сказав Апостол, *рівність* (2 Кор. 8:14). Аби тільки утвердились поміж братами простота, любов, смиренномудрість і не було між ними заздрощів. Тоді наскільки хто вірить, любить і трудиться, настільки, щоденно примножуючи діла милосердя, удостоїться Царства Небесного. Ось істинно ангельське життя! Саме це і означає: *Нехай буде воля Твоя як на небі, так і на землі*, - коли без заздрощів єднаємося один з одним у простоті, любові, мирі та радості, коли успіх ближнього сприймаємо як свій власний набуток, а немочі, недосконалості й печалі інших - за власний збиток, як сказано: *Майте на увазі користь не власну, а радше інших* (Флп. 2:4). Так співстраждаючи один одному, а особливо сильні слабким, а здорові немічним, зможемо виконати закон Господній,

про який сказав святий Павло: *Носіте тягарі один одного і тим робом виконаєте закон Христа* (Гал. 6:2).

4 Про чесноти і пристрасті⁸

1. Оскільки людина має подвійну природу, тобто складається з душі й тіла, то треба знати, що й почуття вона має двоякі. Існує п'ять душевних почуттів і п'ять тілесних. Мудреці називають душевні почуття силами душі, до них належать: ум, розум (розмірковування), думка (смысл, розуміння), уява і відчуття (передчуття); а до тілесних чуттів належать: зір, нюх, слух, смак, дотик. Тому й постають двоякого роду чесноти і двоякого роду пороки. Кожній людині вкрай необхідно чітко знати, які чесноти належать до душевних, а які - до тілесних, а також які пристрасті є душевними, а які - тілесними.

Чесноти душевні

2. Є чотири основні душевні чесноти, а саме: мужність, розсудливість, невинність, справедливість. З них постають (народжуються) інші душевні чесноти: віра, надія, любов, молитовність, смирення, покора, великодушність, терпіння, доброта, лагідність, Богопізнання, недратівливість, простота, врівноваженість, нелицемірство, любов до правди, свобода, неосудження, співчутливість, милосердність, щедрість, шанобливість, благоговіння, жага майбутніх безсмертних благ, бажання Царства Божого, прагнення усиновлення, а також утриманість від звеличення, пиhi, гордості, заздрощів, підступу і грошолобства.

Чесноти тілесні

3. До тілесних чеснот, що стають справжньою зброєю чеснот і, якщо позбавлені будь-якого лицемірства і людиноугодництва, підносять їхнього власника до смиренності і безпристрасності, належать: стриманість, піст, голод, спрага, чужання, всенічне стояння, коліноприклоніння, відмова від лазні, користування лише одним одягом, вживання сухої і грубої їжі в пізній час і в малій кількості, пиття самої лише води, спання на голій землі, вбогість, незахланність, виснаження, недумання про одіж, несамозакоханість, самота, безмовність, постійне перебування в келії, убогство, вдоволення малим, мовчазність, праця власними руками, будь-яке терпіння і будь-який тілесний подвиг. Усі вони дуже важливі й корисні, коли тіло здорове і бентежать його плотські пристрасті. Коли ж воно немічне і, з Божою поміччю, здолало в собі пристрасті, вони не такі потрібні, бо все в людині звершує святе смирення й вдячність за все.

Пристрасті душевні

4. Душевні пристрасті такі: забуття, лінивість й незнання. Цими трьома пристрастями затьмарюється душевне око, і ум опановують інші пристрасті, а саме: безбожність, неправовір'я, тобто усілякі ересі, хула, дратівливість, гнів, досада, запеклість, людиноненависництво, злопам'ятність, наклеп, осуд, безпідставна туга, страх, боязкість, розбрат, ревності, заздрощі, марнославство, гордість, лицемірство, брехня, невір'я, нерозважливість, нерозбірливість, недалекоглядність, ненаситність, захланність, лінивість, вибагливість, пристрасність, прив'язаність до земного, нудьга, слабодухість, невдячність, нарікання, вихвалання, зарозумілість, гарячкуватість, чванливість, любов до влади, людиноугодництво, підступність, безсоромність, нечутливість, лестощі, скритність, глузливість, двоєдушність, готовість до гріха під впливом пристрасті, постійне мріяння про гріховне, розсіяність думок, самолюбство - матір усього злого, грошолобство - корінь усіх пороків і пристрастей, зла вдача і лукавство.

⁸ (Том III, с. 619-634)

Для тих, що вирішили бути благоугодними Богові, головним є очищення серця в боротьбі з пристрастями. Тим, що цього забажали, треба знати, що є в нас доброго і злого, щоб одне плекати, а інше поборювати й викорінювати. Святий Єфрем говорить про це в 122 Слові (Прим. Теофана Затворника).

Пристрасті тілесні

5. Тілесні пристрасті такі: черевоугодництво, ненаситність, розкіш, пияцтво, їдження крадькома, різноманітні сластолюбства, перелюб, розпуста, нечистота, кровозмішання, розтління дітей, скотоложство, злі пожадання і всілякі протиприродні й ганебні пристрасті; крадіж, святотатство, розбійництво, вбивство через заздрощі або нерозумний гнів, всіляке тілесне заспокоєння, догоджання плотським похотям, передовсім коли тіло здорове, чарування, ворожба, чаклування, віщування, франтівство, легковажність, пестощі, пристрасть до вбирання, намащення обличчя, блуд, гра в кості, пристрасна відданість мирським утіхам, життя задля догоджання плоті, яке ослаблює розум, заземлює його і робить скотоподібним, ніяк не дозволяючи підвести очі до Бога і чеснот. Коренем і першопричиною усього злого є сластолюбство, любов до слави і грошей, з яких постає все лихе.

6. Але людина не грішить жодним з цих гріхів, якщо спочатку, - каже мудрий серед подвижників Марко, - не переможуть її і не запанують над нею ці могутні велетні, тобто забуття, лінивство і незнання. Вони ж постають зі сластолюбного й спокійного життя, прив'язаності до людської слави й розваг. Першопричиною і найнегіднішою матір'ю усього цього є самолюбство, тобто бездумне прив'язання і пристрасна відданість тілові, розсіяність розуму разом з гострим лихослів'ям, усілякою розв'язаністю в розмовах і сміхом, які призводять до всього злого і до багатьох падінь.

7. Окрім того, треба знати: славолюбство, якщо переросло воно в справжню пристрасть, вельми різноманітне і многолике. Безліч принад спокушають душу, якщо вона не пильнує і не чуває перед Богом, не має в собі страху Господнього і любови Христової, не набуває чеснот. Бо звідусіль тисячі принад притягують до себе душевні очі; краса тіла, гроші, розкіш, слава, лінивство, гнів, посідання, любов до влади і набутків приносять нам на спокусу зваби, що мають світлий і приємний вигляд, аби принадити до себе тих, кого щось із того причарувало і хто не має в собі сильної любови до чеснот. Будь-який земний зв'язок, кожне прив'язання до якоїсь речі, якими б незначними вони не виглядали, викликає в того, хто пристрастився до них, задоволення і приємне відчуття, хоча й нерозумне і шкідливе. Душу, яка чогось дуже забажала, таке прив'язання настільки поневолює, що охоплений цією пристрастю, втративши щось улюблене, драгується, сумує, гнівається, стає злопам'ятним. А якщо крім пристрасти оволодіє людиною ще бодай невелика звичка, тоді - о, горе! - вона робить так, що той, кого полонила нерозумна пристрасть, віддається їй остаточно, бо вона нібито приносить йому задоволення.

8. Задоволення похоті, як сказано вище, - різноманітні й виявляються не лише в блуді та інших тілесних насолодах, але й в усіх інших пристрастях. Невинність полягає не тільки в тому, щоб утримуватись від розпусти і плотських утіх, а в звільненні від усіх прирастей. Тому користолюбець, захланний, грошолобець - далеко не невинний. Якщо когось полонить тілесна краса, то цього - гроші. Захланного тим більше не назвеш невинним, бо він не має нарівні з першим природної спонуки для своєї пристрасти, що походила б з природи людського ества. - І справедливо невмілим називають не того вершника, який не може загнудати норовистого й гарячого коня, а того, що не може впоратись із конем сумирним і слухняним. З усього цього стає зрозуміло, що пристрасть до грошей шкідливіша за інші та ще й до того - протиприродна. Вона постає не з нашого ества, а зі спотвореності нашої волі. Тому підвладний їй впадає у гріх, що не має прощення. Тож потрібно чітко усвідомити, що сластолюбство не зводиться до самих лише блуду й тілесних утіх, але наявне в усьому тому, що пристрасно любимо.

9. Щоб краще пізнати пристрасті, вважаємо за потрібне додати ще й таке.

Душа має три сили: мислительну, дратівливу й пожадливу.

Гріхи мислительної сили такі: невір'я, ересь, неблагорозумність, хула, нерозбірливість, невдячність і згода на гріхи, що походять від прирастей у душі. Лікує і зціляє ці гріхи безумовна віра в Бога, істинні й непогрішимі догмати, постійне вивчання словес Духа, чиста молитва, безнастанна дяка Богові.

Гріхи сили роздратування такі: жорстокосердість, ненависть, неспівчутливість, злопам'ятність, заздрість, вбивство і постійне думання про щось подібне. Лікує і зціляє ці гріхи любов до всіх людей, до братів, співчутливість, лагідність, терпеливість і доброта.

До гріхів сили пожадань належать: черевоугодництво, ненаситність, пияцтво, блуд, перелюб, нечистота, розпушта, захланність, жадоба пустої слави, золота, багатства і плотських утіх. Лікує і зціляє ці гріхи піст, стриманість, терпіння, убогство, милостиня на бідних, стремління до майбутніх небесних благ, бажання Царства Божого, прагнення усиновлення.

10. Скажу тепер і про пристрасні помисли, які причетні до втілення усіх гріхів.

Усіх грішних помислів є вісім: черевоугодництво, блуд, грошолобство, гнів, печаль, нудьга, марнославство, гордість. Не в нашій волі, щоб ці помисли бентежили чи не бентежили нас, але від нашої волі залежить, - прийняти їх чи відкинути, потурати їм чи протистояти.

Одна річ - *спокуса*, інша - *здруження* з нею, ще інша - *пристрасть*, ще інша - *боротьба*, ще інша - *полонення* (всі вони наближають до гріха і уподібнюються до нього); ще інша - *зволення*, інша - *сваволя*.

Спокуса - це просте нашіптування ворога вчинити те й те, як ворог казав Христу Богові нашому: *Звели, щоб це каміння та й стало хлібом* (Мт. 4:3), і вона, як сказано, не від нашої волі залежить.

Здруження зі *спокусою* - це вже прийняття помислу, який навіює нам ворог, розмірковування над ним і єднання з ним у приємній бесіді, що відбувається вже з нашої волі.

Пристрасть постає внаслідок здруження з помислом, який навіює ворог, постійного про те думання і мріяння.

Боротьба - взаємопір між помислом і розумом, що схиляється або до знищення пристрасті в помислі, або до згоди на пристрастний помисел, як говорить Апостол: *Тіло пожадає проти духа, і дух пожадає проти тіла* (Гал. 5:17).

Полонення є примусовим, невільним захопленням серця, в якому взяли гору упередженість і тривала звичка.

Зволення - це згода подумки на пристрасть, а *сваволя* - сама дія після зволення на пристрастний помисел.

11. Хто своїм спротивом і твердістю від самого початку відкидає від себе перше, тобто спокусу, той водночас відсікає і все інше.

Черевоугодництво винищується стриманістю, блуд - Божественною любов'ю і прагненням небесного, грошолобство - співчуттям до бідних, гнів - добросердям і любов'ю до всіх, мирська печаль - духовною радістю, нудьга - терпінням, твердістю і вдячністю за все Богові, марнославство - таємною добродійністю і постійною молитвою зі скрухою серця, гордість - не осудженням і не пониженням інших (як поведився зухвалий фарисей), а, навпаки, уваженням себе найменшим з усіх.

Так ум, звільняючись від усіх названих пристрастей і вознісшись до Бога, ще тут починає жити блаженним життям, прийнявши задаток Святого Духа. А коли відходить звідси, то безстрашно і з правдивим знанням постає у світлі Святої Тройці разом з Божественними Ангелами, сяючи на вічні віки.

12. Душа, як було сказано вище, містить у собі три сили: мислительну, дратівливу і пожадливу. Якщо в дратівливості присутня любов до людей, а в пожаданні - чистота і невинність, то помисел буде світлим. Однак якщо в дратівливості має місце ненависть до людей, а в пожаданні - розпушта, такий помисел - темний.

Розум, що приборкав пристрасті, є здоровим, невинним і світлим, духовно споглядає співвідносний Божих сотворінь та підноситься до Пресвятої і Блаженної Тройці.

Подібно й дратівливість тоді буває природною, коли любить усіх людей, нікому не дорікає і не пам'ятає зла.

І пожадливість буває згідною з природою, коли стриманістю, смиренномудрістю, убогством умертвить пристрасті, тобто плотські задоволення, та бажання вигод й минущої слави; бо пожадливість має троякі стремління: або до плотських утіх, або до марнославства, або до збагачення. Такі стремління суперечать розумові, тому в пожадливості занедбується Бог і Його заповіді, тратиться власна людська гідність, постає жорстокість до ближнього, - помисел затьмарюється і не дає змоги підвести очі до істини.

А хто здобув вищий спосіб думання, той ще тут закуштує Царства Небесного. Він заживе щасливо, очікуючи блаженства, приготованого для тих, що люблять Господа, Якого, дай Боже, сподобитися з благодаті Христової і нам, негідним.

13. Варто знати, що неможливо досягнути досконалости в будь-якій чесноті тому, хто протягом усього життя невтомною, сумлінною і дбайливою працею не прагне її. Йдеться про милосиню, молитву, любов та про будь-яку іншу з основних чеснот - мужність, розважливність, невинність і справедливість. У безнастанній праці плекаючи чесноти, треба остерігатися, щоб не применшити і зовсім не знищити їхньої вартости і значення, опускаючись до низьких цілей, вдаючись до людиноугодництва, пустої слави тощо. Вправлятися у чеснотах треба завжди з розсудливістю, яка вища над усі чесноти, - начебто якась цариця і чеснота чеснот.

14. Усім, що бажають досягти успіху в чеснотах і намагаються втікати від гріха, вельми потрібно знати й таке: оскільки душа незрівнянно вища за тіло, остільки й душевні чесноти вищі за чесноти тілесні; так само й душевні пороки тяжчі й згубніші від тілесних як за своєю дією, так і за покаранням, що за них накладається. Не знаю чому, але багато хто цього не розуміє. Пиятики, блуду, крадіжки і подібних до них пороків вони остерігаються, бояться і уникають; але байдужі до гріхів набагато тяжчих - душевних: заздрости, злопам'ятства, зарозумілости, лукавства і кореня усього злого - грошолобства, а також багатьох інших подібних до них пороків.

5 Про вісім головних пристрастей і боротьбу з ними⁹

1. Знай, що є вісім пороків, з яких постає все лихе: черевоугодництво (обжерливість), розпуста (блуд), грошолобство, гнів, сум (печаль), нудьга, марнославство, гордість. Саме з ними повинна боротися кожна людина.

2. Ти ж, якщо хочеш перемогти *черевоугодництво*, полюби здержливість, май страх Божий - і переможеш.

3. Якщо хочеш перемогти *розпусту*, полюби чужання і бажай безнастанно перебувати з Богом, завжди пам'ятай про смерть, не веди розмов із жінкою - і переможеш.

4. Якщо хочеш перемогти *грошолобство*, полюби бідність і не будь марнотратним.

5. Якщо хочеш перемогти *гнів*, стань лагідним і великодушним; пам'ятай, скільки зла вчинили юдеї Господеві нашому Ісусу Христу, однак Він як Бог чоловіколюбний не гнівався на них, натомість молився за них: *Отче, відпусти їм цей гріх, не знають бо, що роблять* (Лк. 23:34).

6. Якщо хочеш перемогти *сум*, ніколи не журися про дочасне; якщо тебе ображають словом, турбують або безчестять, - не журись, а навпаки - радій. Сумуй лише тоді, коли согрішиш; але й тоді знай міру, щоб не впасти у відчай і не загинути.

7. Якщо хочеш перемогти *нудьгу* (униніє), берись, хоч ненадовго, до якої-небудь фізичної праці, читай або багато молися.

8. Якщо хочеш перемогти *марнославство*, не люби ні похвали, ні почестей, ні гарного вбрання, ні головування, ні першости, натомість люби, коли тебе ганяють і безчестять, зводять на тебе клепа; сам собі докоряй, що ти согрішив більше, ніж будь-який інший грішник.

9. Якщо хочеш перемогти *гордість*, то що б ти не робив, не кажи, що сам це робиш - своєю працею, своїми зусиллями. Але коли постиш чи чуєш, спиш на долівці, співаєш псалми чи б'єш багато поклонів, кажи, що діється це з Божою поміччю і Божою опікою, а не твоєю власною силою і не твоїм старанням.

а) Про боротьбу з черевоугодництвом¹⁰

10. Не бажай, монаше, їсти м'ясо і не пий вина до сп'яніння; інакше огрубіє твій ум, а житейським турботам не знатимеш кінця.

⁹ (Слово 55, ч. 2, с. 599-600)

¹⁰ (Том I, с. 139-598)

11. Прикмети доброго життя молодого монаха: смиренномудре утримання від вина й багатослів'я. Хто ж те полюбляє, не матиме доброго кінця свого життя.

12. Не силою свого брата пити вина до сп'яніння, хоча б віддавна пив він його; адже довго будують корабель, а трощиться він враз від одного удару.

13. Хто бажає тілесного вдоволення, готує собі багато напастей; а той, хто довго терпить, - спасється.

14. Краще їсти заради Господа і дякувати Богові, аніж не їсти й осуджувати тих, що їдять і вдячні Господу.

15. Приступив ти до трапези? Їж хліб, а не осуджуй ближнього, щоб через осуд не пожирав ти брата свого.

16. Будь здоровим у вірі та їж усе, що тобі подають у Господі. Якщо подано щось, чого ти не хочеш їсти, не відсилай це з трапези, коли інші хочуть їсти та дякувати Богові.

17. Приступив ти до трапези? Їж, як людина, і не позирай на всі боки, як неук.

18. Один брат сказав: «Не через огиду не їм м'яса, бо *всяке Боже створіння - добре, і не слід нічого відкидати* (1 Тим. 4:4); оскільки ж написано: *Не личать дурневі розкоші* (Прип. 19:10), то нерозумно їсти монахові м'ясо тварин».

19. Коли подано тобі куски (залишки), не гребуй і куснем, адже Господь наказав Своїм учням зібрати крихти хліба, *щоб нічого не пропало* (Йоан 6:12).

20. Докір людині - впиватися вином; багатьох я бачив, але нікого не знайшов гіршого від п'яниці.

21. Стриманість виснажує плоть, а об'їдання притуплює розум.

22. Пригнічуй, поневолюй, монаше, свою плоть, щоб не бути тобі відкиненим.

23. Поборюй свою плоть - і принесеш плід Богові.

24. Хочеш ти, монаше, мати спокій у товаристві братів? Вдовольняйся спільною трапезою братів - *це буде здоров'ям для твого тіла й оновою для костей твоїх* (Прип. 3:8), і душа твоя не ушкодиться. *Не приглядайся до вина, яке воно червоне. Потім воно вкусить, як гадина, утне, немов зміюка* (Прип. 23:31-32).

25. Лев, женучись за здобиччю для свого черева, сам може стати впійманим; і черевоугодник понижується задля вдоволення свого черева.

26. Від об'їдання ум грубішає, а добра здержливість очищує його.

27. Чоловік, що упивається і дратується, збурує душі братів, і сором його постійно при ньому.

28. Чоловік, який п'є під вечір, поводить не так й говорить не те, що треба, а вранці розкаюється; однак якщо знову натрапить на вино, поводить так само.

29. Не пий вина до сп'яніння, хоча й припрошують тебе приятелі, які поруч з тобою; бо якщо здолає тебе вино, то ті, які припрошували тебе, першими й згіршаться.

30. Черевоугодник трудиться й переймається тим, аби наповнити своє черево наїдками; а коли попоїсть, страждає під час травлення; а стриманість супроводиться здоров'ям і тверезістю.

31. Монах-черевоугодник турбується про багато, а стриманий подібний до сарни в полі.

32. Не переймайся, монаше, черевом - і матимеш спокій.

33. Усіх дров у лісі замало буде, щоб наситити вогонь; таке саме ненаситне й тіло - скільки йому не годи.

34. Пастир, який упивається, не збереже довірених йому овець, а хто любить спати, сам стане здобиччю звірів. Адже *тернова гілка проростає в руці п'яниці* (Прип. 26:9), а душа стриманого припадає до Бога.

35. Здержливість є справою терпіння.

36. Не пий вина до сп'яніння, аби догодити людям, бо дуже соромно тобі буде, коли побачать тебе п'яним.

37. Скуштував ти хліба - й наситився! Віддай хвалу Богові, Який тебе наситив. А якщо хочеш, щоб тіло твоє вдовольнялося малим, віддай славу Господеві, Який укріпив тебе, і не кажи всім: «Не з'їв я стільки-то хліба». - Що тим додаєш собі? Хіба що осуджуєш тих, які їдять і складають подяку.

38. Монах-черевоугодник називає піст часом смутку, а здержливий і під час посту не буває похмурим.

39. Надмірна здержливість, думаю, не є похвальною; але й нехтувати потрібною стриманістю також не добре. Тривале утримання від скромної їжі призводить до розслаблення і нестачі сил для служіння, але й пересичуватися їжею підлягає осуду. Сказано ж: *Горе вам, що ситі нині, бо будете голодувати* (Лк. 6:25). Більше того, нестриманий через свою нерозважливість піддається тілесним пристрастям. Тому добродібно й належним чином треба управляти тілом.

40. Випивши під час трапези вина, не вештайся келіями, але сиди мовчки у своїй, тому що диявол багатьох спокусив вином. Спожите вино і чужа келія породжують безстрашся і розбещеність. У таких зібраннях буває падіння душ, головню ж коли бездіяльним є жезл настоятеля. Бо хто не хоче приборкувати ум свій страхом Божим, той потребує людського страху, щоб хоча би ним стримуватися від усього шкідливого і марного, адже невинним залишається раб у суворого хазяїна.

41. Страви вживай прості й необхідні, щоб ум твій не огрубів в *обжерстві, пияцтві та життєвих клопотах* (Лк. 21:34). Одержими такою пристрастю і блуд не вважають за блуд, і перелюб - за перелюб, і не зрікаються усього того, що роблять язичники, які не знають Бога; але все це чинять без страху і нічим не відрізняються від свиней в болоті, не пам'ятаючи ні про Закон, ні про Пророків, ні про самого Господа, Який воплотився, щоб знищити беззаконний гріх. Тож не будь пожадливым до м'яса і вина, щоб ум твій був здатний прийняти духовні дари.

42. Не насолоджуйся лазнями, розмаїтими напоями та м'ясними стравами, щоб не наразитися тобі на велику небезпеку - тяжкий гріх.

43. Не слухай порад людей, які самі собі догоджають, - вони зробили себе рабами черева і плотських пристрастей.

44. Багато попоїсти й випити - приємність тимчасова, бо вже наступного дня про це й згадувати неприємно - настає розслабленість ума й тіла.

45. Монах довго не триматиметься одного місця і не матиме спокою, якщо спочатку не полюбить мовчання і стриманости. Адже мовчання вчить безмовности й постійної молитви, а стриманість зосереджує думку, не дає їй відволікатися. Той, хто нарешті осягнув це, удостоїться миру в серці.

46. Не спокушайся об'їданням і *не впивайся вином, яке доводить до розпусти* (Еф. 5:18). Ніщо не принесе тобі користи, крім одного - чинити волю Божу.

47. Знай, наскільки хто потурає своїй плоті, собі на біду, настільки примножує в собі пристрасті. - Врешті душа, обтяжена грішними звичками тіла, стає безплідною. Тому Спаситель говорить: *Зважайте на самих себе, щоб часом серця ваші не обтяжилися обжиранням, пияцтвом та життєвими клопатами* (Лк. 21:34). Тому й Апостол говорить: *Умертвляю своє тіло і поневолюю, щоб, проповідуючи іншим, я сам, бува, не став непридатним* (1 Кор. 9:27). Коли ж хто примушує себе до діла Господнього, то відповідно й тіло його зміцнюється, а душа просвітлюється. Як борець постійно тренує своє тіло, щоб воно було здатним до боротьби, так і подвижник благочестя мусить вправлятися в усіляких добрих ділах, як говорив Апостол: *Вправляйся у благочесті* (1 Тим. 4:7).

б) Про боротьбу з пристрастю розпусти¹¹

48. Сластолюбець, зустрічаючись з жінками, веселішає: його вабить їхня краса, зводить з розуму квітує тіло, захоплює привабливе обличчя, зачаровує гнучкий стан. Бесідуючи з ними, він мліє від задоволення. Наодинці пригадує собі те, що бачив, похитливо мріє, яскраво уявляє жіночі обличчя та їхні пристрасні вирази, чарівні усмішки, звабліві очі, красиві одежі, улесливі слова і порухи губ. З чоловіками такому нудно; а коли бачить жінок, світлішає, метушиться, аби їм догодити. Звідкілясь тоді береться в нього й голос до співів, і вміння сказати влучне слово, посміятися, показати себе цікавим і приємним.

¹¹ (Ч. 1,2,3)

49. Не дозволяй очам своїм блукати по всіх усюдах, не приглядайся до чужої вроди, щоб через очі не здолав тебе супротивник твій.

50. Докір монахові - очі, що блукають. Хто йде за ними, зазнає багато скорбот. Якщо не стримуватимеш очей від блукання, - не прокладеш прямої дороги до невинності.

51. Якщо полюбиш стриманість, приборкаєш демона блуду.

52. Хто насичує тіло своє, той живить лихі похоті; безсоромні помисли в такого не вгамуються.

53. Хто приборкує очі свої, тому буде легко; а в кого очі блукають, той накладає на себе ярмо. Адже сказано: *Вихор пожадання змінює ум нелукавий* (Мудр. 4:12).

54. Якщо ти дозволив очам дивитися на суету, - скоріш зупини їх, щоб не осоромитися догоджуванням плоті.

55. Коли плоть збуджена, не торкайся тіла, аби ще більше не розпалити її.

56. Будь уважним до себе, монаше, пильнуй, коли зустрічаєшся з жінками.

57. Тікаєш від змії, яка жалить тіло, але ще хутчіше втікай від жінки, яка жалить душу.

58. Кого вабить жіноча краса, той в душі бажає цієї краси; хто уповільнює ходу біля дому жінки, уподібнюється до того, що йде по льоду, бо спокуса - недалеко від нього.

59. Що два борці - то монах у товаристві жінки. Але пильний матиме з того користь і не буде ошуканий.

60. Не слухай непристойних розмов, щоб не осквернити ума свого. Як дим шкодить очам, так непристойне слово - душі.

61. Якщо непокоїть тебе дух розпусти, заборони йому словами: «Господь хай знищить тебе, смердючий бісе нечистоти», бо знаємо, що сказано: *Прагнення тіла вороже Богові* (Рим. 8:7).

62. Кожний, хто любить чистоту і невинність, стає храмом Божим.

63. *Коли хтось зруйнує храм Божий, Бог зруйнує того* (1 Кор. 3:17), - каже Божественне Писання. Як собаці, щосили опирайся демонів блуду; не дозволяй заманити себе розпусним помислом. Від однієї іскри велике згарище може залишитися, і від злої думки примножуються злі бажання. Намагайся винищувати згадку про них більше, ніж сморід баговиння.

64. Як пахощі звеселяють нюх, так і Дух Святий звеселяється чистотою й перебуває в людині невинній.

65. Як свиня радіє з болота, так біси радіють з блуду й нечистоти.

66. У чистоті міститься велике світло, радість, мир і терпіння; а в блуді - журба, туга, ненаситний сон і морок.

67. Полюби, монаше, чистоту в любові Христовій; вона так само потрібна твоєму життю, як теслі - струганок.

68. Один монах, потерпаючи від демона блуду, забороняв йому словами: «Йди до темряви, сатано! Хіба не знаєш, що хоча й негідний я, але маю члени Христові?». І миттєво зникло збудження (начебто хтось дмухнув і загасив світильник). Це його самого дивувало - і він славив Господа.

69. Чому так полюблюєш чепуритися? Послухай, що каже Апостол: *Утікай від пристрастей юнацьких* (2 Тим. 2:22). Чи не знаєш, з яким ворогом ведеш боротьбу? Чи не відаєш, як небезпечно стати пасткою для іншої душі? Чому не думаєш, яке гниття, яке тління чекає на тих, хто так поводить? Хотів би я, аби ти знав, що коли зовнішня людина пишно вбрана, але осквернено її душу, то й краса не забариться пропасти. Коли ж набудеш душевної краси, то з неї, як зі світла, пролетиться щось і на зовнішню людину, - і така краса не минає!

70. Хто прикрашає свій одяг і наповнює черево, на того чекає велика боротьба; а пильного й розсудливого бояться супротивники.

71. Якщо бентежить тебе дух блуду, коли ти працюєш, не полілуйся піднести руки до Господа - і молитва віри заступиться за тебе.

72. Придушуй похоть, поки вона не придушила тебе; адже тих, які піддалися їй, жбурляє вона на саме дно пекельне.

73. Люби мир і святиню (чистоту), щоб удостоїтися споглядати образ Господа Бога.

74. Утримуйся, брате, від жартів, щоб не втратити тобі через них сорому. Безстидство - матір усілякої розпусти.

75. Не ходи до келій тих, що впиваються вином, аби не втратити тобі несподівано скарбу невинності.

76. Коли в тілі спалахнула похоть, згадай негасимий вогонь і черву невисипущу - і вмить згасне збудження членів; коли ж розслабишся, - будеш переможеним, тоді охопить тебе вогонь скорботою розкаяння, - і звикнеш грішити, хоча й будеш каятись. На самому початку будь суворим до кожного поруху плотського пожадання, щоб не піддаватися йому, - тоді й не звикнеш поступатися перемогою в битві. Адже звичка - друга натура. Звичка до послаблення ніколи не дозволить тобі набути суворости. Вона завжди буде і руйнує, грішить і кається. Якщо призвичаїшся до послаблення, коли на тебе нападають біси блуду, - тобі на долі буде написано на віки вічні: *розкаяння*. Хто звик поступатися пожаданню, тому завжди докоряє його совість; він увесь час сумний, і хоча про людське око виглядає веселим, внутрішньо тужить через докори совісти. Адже похоті притаманно мучити смутком тих, хто поступається їй. Тому пильнуй душу своєю, завжди маючи в собі Бога.

77. Будь уважним до самого себе, старайся зберегти себе чистим до самої смерти, щоб міг ти відважно і радісно зустріти безсмертного Жениха. Шануй невинність - і вона проведе тебе до небесного чертогу. Тому й сказав Апостол: *Я вас заручив одному лиш чоловікові, появив вас чистою дівою Христові* (2 Кор. 11:2).

78. Бережи тіло від гріха, щоб не сказати перед Творцем неправди. Принесли ми себе в дар Господеві, тому й не маємо вже влади над тілом своїм і не можемо взяти дар назад з власної своєї волі. -Якщо хтось склав обіт Богові й приніс дар Господеві, а єрей, взявши дар, поклав його в храм, то хоча б той, що приніс дар, навіть опісля і передумав, -не має він права забрати його назад після того, як вже приніс його Господеві; якщо ж замислить потайки викрасти дар, то буде покараним, не як той, що забрав свою власність, але як святокрадець. Так само й ті, що посвятили свої душі Богові, вже не мають влади над своїми тілами.

79. Остерігайся злих порад. Адже буває, що ті, які самі відпали від чеснот, намагаються притягнути до себе інших, щоб не самим борсатися у негідному житті. Говорять вони приємно, щоб тих, які слухають, відвернути від невинності й занурити в гріхи. Самі вони впали, але не тільки не хочуть підвестися, але й спокушають інших до падіння і розтління. І диявол використовує їх, як наживу для вудки. *Їхнє горло - гріб відкритий*, тобто тих, що віддаються *пристрастям ганебним* (Рим. 3:13; 1:26). Остерігайся, щоб не спалили вони тебе солодкими своїми розмовами.

80. Блаженні ті, що зберігають святиню (чистоту) в смиренномудрості! Але ніхто хай не надіється осягнути спокій (у цьому ділі), якщо піддаватиметься намовам ворога; адже тоді цей мучитель триматиме їх у полоні помислів та похитливих насолод навіть без сороміцьких вчинків. Оскільки вони не пізнали жінки, ворог навіює їм думку приписувати собі дівицтво, тоді як все їхнє тіло сповнене скверни похитливої. Ворог робить так, що звеличуються вони як вільні від гріха, тоді як він насичує їх *гіркотою жовчі та гіркотою горя* (Втор. 32:32).

81. Про те, щоб не впиватися вином і не гаяти часу з жінками, зайве навіть говорити; кожному очевидно, наскільки це суперечить чеснотам. І не лише в цьому треба берегтись підступів бісів, але й з чоловіками не провадьте розмов зманіжених, що можуть збудити солодку похоть і підштовхнути душу до загибелі. Від зустрічей з жінками відмовляємось ми не тому, що вважаємо жінок лукавими, але тому, що під час зустрічей і розмов з ними ворогові легко побороти нас і довести до переступу Божої заповіді. Нам звідусіль треба остерігатися нападів лукавих духів і покладати надію на всеозброєння і силу Святого Духа. Хто зачинає від ворога одні двері, а двоє дверей відчинає, той обманюється, гадаючи, що він у безпеці. Ні! З усіх боків треба себе забезпечити і не давати приводу тому, хто на нього чекає.

82. Не занедбуй чесноти невинності, але якомога сильніше старайся про святиню (чистоту), адже заради цього покинув ти світ Здобудь собі невинність, щоб оселився в тобі Святий Дух. Не зважай на сороміцькі бажання і суєтну потіху! Бережи себе чистим, і навіть якщо почне розпалюватися в тобі гріховне полум'я, гаси його сльозами і молитвою до Господа,

Який любить тих, що шукають святині та служать Йому в ній. Дорогоцінний набуток - невинність у чистому помислі. Якщо полюбиш її, - Господь прославить тебе і в усьому збагатить.

83. Якщо постане в тобі тілесна борня, - не бійся і не занепадай духом. Тим надасиш ворогові сміливості супроти себе, і він почне засівати в тобі спокусливі думки, підмовляючи: «Триватиме в тобі збудження, доки не задовольниш свою похоть». Але *коли терпиш, надійся на Господа*, з плачем розлий свою молитву перед Його добротою, і Він *почує* тебе, і *визволить* тебе від *пориву пристрастей*, тобто нечистих помислів, і від *багнистого болота*, тобто сороміцьких мріянь, і *поставить ноги твої на скелю святині (чистоти)* (Пс. 40:1-3); і узрієш поміч Його. Тільки терпи, не розслаблюйся від помислів, не знесилойся, коли черпаєш воду з човна, адже пристань життя близько. *Тоді візвеш, і Господь відповість, ти крикнеш, і Він скаже: - Ось Я!* (Іс. 58:9). Та Господь вичікує, щоб побачити подвиг твій, чи дійсно до самої смерті готовий ти поборювати гріх. Отже, не будь слабкодухий - і Бог не полишить тебе. Він бачить твій подвиг, споглядають його лики святих Ангелів і юрба бісів. Ангели готові подати переможцеві вінець, а біси - покрити ганьбою переможеного. Будь же уважним! Не засмути своїх (Ангелів) і не потіш чужих (бісів).

84. Від Божих очей не сховаєшся. І хай не спокушає тебе супротивник, навіюючи: *Не побачить*. При стопах Божих стоїш ти. Не нехтуй цим. Адже написано: *Небо - престол Мій, земля ж - підніжок ніг Моїх* (Діян. 7:49).

85. Біда не в тім, що тиснуть на нас пристрасті й ми повинні їх долати, а в тому, що, попустивши собі, ми не встоїмо перед супротивниками. Опирайся похоті, яка палить тебе, щоб уникнути вічного вогню. Якщо раз здолає тебе пристрасть, то вже не відступиться, а щораз сильніше нападатиме на тебе. Будь уважним, аби не позбавити себе слави Образу Божого.

86. Уникаймо пияцтва та зустрічей з жінками, адже слово жінки - *тенета* в серці (Прип. 7:21), і того, хто слухає її, веде до нечистого замішання.

87. Гляди, щоб не ввіймався ти на дочасну втіху і не втратив життя вічного. Покликаний ти бути купцем: пильнуй, аби не втратив ти перлини і щоб ворог не викрав твого скарбу, не затопив твого корабля з добром і щоб не повернувся ти додому з нічим. Противник твій знає, яку славу здобуває собі в Бога той, хто береже своє тіло чистим від скверни, тому й нападає на такого помислами, прагне облутати ними людину, щоби, захопившись ними, вона не осягнула майбутньої слави. Коли ж натрапить на душу, яка відкидає нечисті помисли, то зрідка нападає на неї, але назавжди від неї не відступається. Та все ж скоріше йде туди, де тільки-но постукає, вмить відчиняють йому, - і осквернює найнегіднішими пожаданнями тіло й душу того, який не чинить йому опору; врешті, начебто добрий порадник, навіює йому таку думку: «Краще йти тобі у світ і взяти співжителю, аніж так поборювати свою плоть». Та все це не наближається до того, хто пильнує себе. Тому будь уважним, щоб нічого подібного не сталося з тобою.

88. Пам'ятай, що обіцяв ти Богові, і бережи святиню (чистоту) свою, щоб здобути тобі благодать перед Господом. Послухай сказане: *Утікайте від розпусти!* (1 Кор. 6:18). Хочеш знати, який то тяжкий гріх - розпуста? Ось, поглянь: кого не змогли умертвити змії в пустелі, тих здолав блуд на землі мідіямській. - Якщо ж упав ти в гріх, не залишайся в ньому, не нехтуй Божим довготерпінням і Господнім милосердям. *Пам'ятай про те, що смерть не забариться* (Сир. 14:12). Згадай, що неможливо тобі уникнути Божих рук. Тож не лінуйся, а кайся, плач, зітхай, що ти піддався спокусі; адже якщо й забудемо про падіння, то Бог, Який створив нас, пам'ятає діла кожного.

89. Не лінуйся, але мужньо чини опір ворогові, замуруй підкоп, яким звичайно проникає ворог, щоб нищити тебе. Коли не знайде він зручного входу, - піде з нічим. А замурувати підкоп означає забезпечити свої чуття, тобто зір, слух, нюх, смак, дотик, якими до душі входить і добре, і зле, а помислам не дозволяти блукати де не слід. Пам'ятай про велетнів, які своїм життям опоганили землю, і про те, як Господь в одну мить стер їх з лиця землі потопом, - жодної користі не мали вони від своєї сили. Згадай про землю Содомську і Гоморську, як була знищена вона за гріхи своїх мешканців, - і не отримали вони зиску від розкоші й гордині.

Подбаймо ж про своє спасіння, щоб не настигла нас нагла смерть і не піти нам звідси з великим осудом.

90. Тому, хто навіює тобі скверні й нечисті пожадання, скажи: «О, враже істини! Чи ж я маю зганьбити себе, щоб тебе задовольнити? Йди до подібних тобі негідників. Випросив собі стадо свиней? З ними й потопай. А я більше не буду слухняним рабом своїх примх. Досить з мене й того, що було; віднині дбатиму про істину й молитиму Бога мого, щоб Він цілковито визволив мене від діл твоїх. Господь дав мені Святого Духа, а я прогнівив Його, дав мені душу й тіло чистими, а я осквернив їх». Так говори, улюблений, тому, хто навіює тобі подібні пристрасті.

91. Хтось із Святих сказав: «Розпуста подібна до пса; якщо пестиш її, не відійде від тебе, а як гнатимеш, - утече». Будь уважним до себе, не занедбуй свого життя. Пильнуй, щоб через малу втіху не втратити тобі плоду трудів своїх, ради нечистоти не позбутися своєї нагороди за безмовність, чування, стриманість та інші чесноти. Не уподібнюйся до такої людини, яка зароблені гроші кладе до дірявого гаманця. Охорони себе страхом Господнім!

92. Коли розмовляєш з квітучою вродою, пильнуй око, щоб похоть не збурила пожадання у твоєму умі. Тоді затягуватимеш розмови, сповнені порухом пристрасти, і виявиться, що лише краєчками вуст говориш про невинність, - душею ж віддаєшся похоті й цілковито нею полонений. Тому краще, якщо вже доведеться мати тобі таку зустріч, якнайшвидше припинити розмову мовчанням. Адже *Писання* говорить: *Зводить його солодкими словами* (Прип. 7:21). Часті такі бесіди завдають душі великої шкоди.

93. Розпусник не може любити того, хто відкидає його пристрасть, і до *себе подібного пригорнеться муж*.

94. Пізнавай, чим можна подолати похитливість, бо це під силу тобі.

95. Сховком від похоті є часта, пильна, розважлива молитва й чисті думки, коли ум панує над тілом, коли уникаєш марних, невідповідних благоговійному настрою духа слів, бо Господь - непомилний Суддя. Пильність ума й очікування суду знищать внутрішнє щеміння і висушать похоть - у такій душі настане тиша (вгамуються похитливі порухи).

96. Якщо ти невинний, не вихваляйся своєю стриманістю, але покійно моли Господа, щоб Він до кінця був твоїм Хоронителем. Адже часто через недбальство сторожі раптовий набіг четвероногих на виноградник вміть знищував усі плоди.

97. Коли йдеш спати, не стели собі м'яко, бо насолода може природно розпалити твоє тіло і сильно збудити жар похоті.

98. Блаженний той, хто охороняє своє тіло на святиню Спасителеві, хто не осоромив своєї душі негідними ділами, але був милим Господеві. Блаженний той, хто зненавидів ганебні й мерзенні діла і самого себе приніс у жертву живу, благоугодну Богові.

99. Блаженний той, хто ділом викрив мучителя (диявола - тирана душ) і не злякався вогню похоті, тому що душу його зросить роса Святого Духа.

100. Якщо ти мужньо подвизаєшся проти тих, що намагаються викрасти твої діяння (марнославні помисли), то пильнуй, щоб комусь не вдалося підкрастися знизу і так здолати тебе (блудний помисел). Упорядкувай свої думки (будь уважним), щоб не прогавити попутного вітру і бути наготові спасти корабель, ввівши його в пристань життя.

101. Хто, посадивши смокву, залишає без догляду її плід? Ще більше треба пильнувати чистоту і невинність свою. Хіба той, кого вкусив гаспид, не боїться наближатися до нори його? Якщо ж після укусу знову засуне він руку до нори і вдруге буде вкушений, - хто тоді винний у його смерті? Отруйна тварина чи людина, яка себе не берегла? Ти ж бо розумій сказане.

102. Шкідливе для монаха товариство жінки. А до дівичі зовсім не наближайся, якщо ще жива в тобі думка про тілесне. Монах, який разом із жінками проводить час за вином, нічим не відрізняється від того, хто стрибає у вогонь. Уникай зустрічей з жінками, як сарна - пастки.

103. Охороняй невинність свого тіла. Якщо збережеш її з любови до Христа, то зумієш досягти успіху в будь-якій чесноті. Святий Дух, Який у тобі перебуває, радітиме за тебе, що ти свій храм Божий наповнюєш пахощами чистоти та гідних бажань, й укріпить тебе на всіляке добре діло. Для поступу в чеснотах і Божественній чистоті маєш трьох помічників: здержливість

черева, стриманість язика та приборкання ока. Кожного з цих трьох треба триматися. Якщо держатимешся, наприклад, перших двох, а очей не вбережеш від блукання, то не здобудеш тривкої чистоти. Як зламанний водогін не тримає води, так і розсіяне око не втримає ум невинним. *На вроду чужу не споглядай* (Сир. 9:8), і ум твій буде прикутий до страху Божого (Пс. 119:120).

104. Не добре монахові ретельно мити тіло або ноги. Як сластолюбці шукають собі втіхи в красі тіла й вбрання, так і подвижник благочестя прогивним засобом озброюється супроти ворогів.

105. Чимала боротьба точиться між святинею (чистотою) та скверною. Ті, що підбивають нас до ганебних діл, навіюють нам таку думку: «Ніхто тебе не бачить, чого боїшся?» А ті, які підтримують нас у святині, заперечують їм: «Бог бачить і Ангели Його - з тобою. Як можеш казати: хто тебе бачить?» Спокусник веде далі: «Де вони? Поки що нікого тут не видно». На цьому слові ті, що співдіють зі святинею, переривають його: «Не бачиш? Правду кажеш, адже написано: *Їхня злоба їх засліпила* (Мудр. 2:21). *Чи Той, хто створив око, - не бачить* (Пс. 94:9). Де сховаєшся від Бога?» (Пс. 139:1-12). Ось про що пам'ятай - і гріх не опанує тебе, і не пізнаєш смутку гріховного, але прийдуть до тебе радість і мир у Святому Дусі.

106. Бережи чистоту тіла свого в Господі, як дорогоцінну перлину, не хизуйся одежами; погляд звертай додолу, а душу піднось догори; з юнаком не будь розв'язним, а з жінкою - не варто й говорити; з юнаком не затягуй розмови, не спілкуйся з п'яницями та пересмішниками, але тримайся лише страху Божого, пам'ятаючи заповідь Апостола: *Не впивайся вином, яке доводить до розпусти* (Еф. 5:18).

107. Буває, лукавий навіює таку спокусливу думку: «Постійно тривожить тебе блудний помисел, чи довго ще зноситимеш й терпітимеш його? Задовольни тіло, щоб припинити боротьбу, опісля покаєшся - справа ця неважлива». Розсудливо відповідай йому: «А хто запевнить мене, що, опоганивши тіло своє, ще знайду час на покаєння і не буду взятий разом із тим, хто чинить беззаконня? Адже *тінь на землі - наші дні* (Іов 8:9). Якщо так станеться, то згрішити - хіба не те саме буде, що взяти меча й убити самого себе? Та й як можеш казати, що справа ця неважлива? Адже бачу, як високо шановані ті, що не піддалися своєму пожаданню, і в якому безчесті ті, які йому потурали. Йосиф прославляється з роду в рід на небі й на землі, а з єгиптянки глузують; невинну Сусанну прославлено, а похитливі старці в усіх родах залишили по собі недобру славу. Як же можеш ти казати: задовольни себе раз - і матимеш спокій? Хіба не знаєш, дияволе, що звір, який призвичаївся їсти м'ясо, мусить задовольняти свою похоть? А ти хочеш мене переконати, що, догодивши плоті, вона дасть мені спокій. Господь хай заборонить тобі, лукавий злочинцю, бо, наче лев, шукаєш ти, як би пожерти душу мою. Твоя насолода гірка, твоє навіювання -глибочинь зла, обіцянки твої несуть смерть і згубу. Ти намовляєш мене до гріха, який позбавить мене благодати Господньої і зневажить Святого Духа. *Ним же* позначено мене *на день відкуплення* (Еф. 4:30), а ти кажеш, що ця справа неважлива. Ти підштовхуєш мене, *узавши члени Христові, зробити їх членами блудниці* (1 Кор. 6:15), за одну мить втратити безсмертний скарб і занепастити освячення, без якого ніхто не побачить Господа. І це вважаєш за ніщо? Ти намовляєш мене прогнівити Господа, щоб того страшного дня перед страшним судним престолом почув я від Нього, Судді праведного: «Слуго лукавий, радше сластолюбивий, аніж боголюбивий, осквернив ти землю своїми нечистотами і своїми гріхами». І це не важливо? Хіба сам не відчув ти суворости й незмінности страшного суду праведного Бога, Який тебе і ангелів, які *согрішили разом з тобою, не пощадить, але, зв'язавши оковами мороку, віддасть на суд великого дня стерегти тих, яких приречено на муки* (2 Петр. 2:4)? І ще говориш -неважлива справа? Ти сам - облуда, лестощі й погибель. Облудою і лестощами засліплюєш ти очі розуму, хитрощами заманюєш недосвідчених - невеликій цій насолоді віддати перевагу над вічним життям. Але ми, поклавшись на Господа, не боїмося тебе. Господь - наша сила, Господь - наше пристановище. Господь нам допомагає і нас охороняє».

108. Демон блуду приборкується не тільки поміркованістю в їжі, але й здержливістю очей, *щоб не дивились на марноту* (Пс. 119:37). У розсіяному оці вже є блуд. Про це свідчить Господь: *Кожний, хто дивиться на жінку з пожаданням, той вже вчинив перелюб з нею у своїм*

серці (Мт. 5:28). Такий перелюб викорінює із себе той, чії очі звернені додолу, а душа - до Господа. Хто опанував черево, той опанував і погляд. Страшного маємо зрадника -розсіяне око.

109. Борня, що її збуджує розсіяне око, розпалює душу похиттю. Навіть уві сні являє воно серцю побачене: біси розмальовують у думках спокусливу річ і опановують ум, коли відновлюють образ спокусливого предмета, що його перед тим бачили очі. Через це й молилися Пророк: *Відверни очі мої, щоб не дивилися на марноту* (Пс. 119:37).

110. Коли біс почне зображати тобі спокусливу річ і намалює в твоєму умі жіночу красу, що колись ти її бачив, збуди в собі страх Божий, згадай про тих, які померли в гріхах, подумай про день свого відходу, коли душа розлучатиметься з тілом, уяви той страшний голос, який почують, тремтячи, ті, що не дбали про правду, не дотримувались заповідей Христових: *Ідіть від Мене геть, прокляті, у вогонь вічний, приготований дияволу й ангелам його* (Мт. 25:41); уяви черву невисипущу і муки нескінченні. Про це думай і пригадуй - і розвіється в твоїх думках бажання насолоди, як топиться віск від вогню; адже біси й миті не можуть встояти перед страхом Божим.

111. Хто не опирається похоті й дозволяє своїм очам блукати де завгодно, ум такого звичайно вже скорився перед пристрастями і, якби не стид перед людьми, він не раз осоромив би й тіло. Тому, якщо такий не пильнуватиме себе, не буде розважливим і постійно не матиме страху Божого перед очима, то не забариться опоганити й своє тіло. Адже за демоном, який навчає очей розсіяння, йде слідом інший, що чинить гріх на ділі. Якщо другий побачить, що перший оволодів душею і зробив її розсіяною, то негайно починає дораджувати вчинити також і плотський гріх. Тому, якого здолало власне око, він нашіптує приблизно таке: «Ось подумки ти згрішив і вчинив у серці перелюб - заповідь вже порушив, тож можеш сміло задовольнити тепер і похіть. Адже це те саме: що вчинити, а що бажати. Отримай принаймні насолоду від свого пожадання». Але не йми віри таким помислам, як сказав Апостол: *щоб нам не впасти жертвою сатани, бо задуми його нам добре відомі* (2 Кор. 2:11), - таким чином хоче він спіймати душу твою. Демонові, який радить вчинити протизаконний гріх, треба відповісти: «Хоча й впав я оком, і вчинив перелюб у серці, однак прелюбодійне серце своє сокрушаю покаяннями зітханнями, а око, яке спокусилось, омиваю сльозами. Бо *серцем сокрушеним і смиренним Бог не погордить*» (Пс. 51:19).

112. Якщо треба буде піти тобі до селища, не розмовляй з жінками, інакше душа твоя спіймається, як на вудку. Тоді чувай особливо, бо падіння -поруч з тобою. Якщо пильнуватимеш себе, будеш, як у гавані. З благоговінням і страхом Божим поборюй спокусу. Безстидство - матір блуду. Жінки, побачивши, що легковажно балакаєш з ними, -підштовхнуть до ще гіршого, доведуть до падіння. Слідкуй і за тим, аби інші під виглядом скрухи й побожності не розслабили твого ума. Хтось зі Святих сказав: «Затягують вони розмови, аби схилити тебе до пристрасти».

113. Якщо помітиш, що думка кличе тебе на зустріч з юнаком чи вродливою жінкою, знай, що наблизився ти до ворожих сітей. Якщо й після перестороги (не робити цього) не відкинеш того бажання, знай, що ти вже у тенетах, а тоді вже нелегко здолати сластолюбство. Можеш сказати: «Я не маю від того жодної шкоди». Але хіба можна ходити по гарячому вугіллю і не обпекти ніг?

114. Якщо хочеш бути невинним, тримайся здержливості, поклади край шкідливим зустрічам. Наскільки людина наближається до того, що може спокусити її, настільки неможливо її серцю утриматись від сум'яття помислів і спалаху лукавих пожадань; адже обличчя, які бачить, і розмови, нібито невинні, збуджують її до пристрасти. Як губка вбирає в себе вологу, так і нетверда в помислі людина, наближаючись і спілкуючись з тими, що думають по-земному, втягує в себе шкоду; тому, упившись цим, без вина п'яніє, сповнена шкідливим - не приймає духовного слова.

115. Якщо рішуче бажаєш виправитися й утвердитися в чистоті, потрібно слідкувати за невинністю своїх помислів, тіло виснажувати в добрих ділах, а постійною пам'яттю про Бога очистити думки від усього злого й сороміцького. Так наш ум сповнюється Божою благодатю, яка, перебуваючи в умі й володіючи ним, перешкоджає підступним ворогам увійти до нього.

116. Коли побачиш жінку розсудливу, красиву, що має світлий погляд, звабливі щоки і якусь дивну виразність в обличчі, коли вона розпалює твій помисел, посилює твоє бажання, - задумайся, бо те, що зачаровує тебе, - земля, те, що збуджує тебе, - попіл, тож і душа твоя перестане шаленіти. Приглянься в думці до її обличчя - і побачиш усю малоцінність краси, адже нічого не знайдеш у ньому, окрім кісток, жил і сопуху. Уяви також, як ця жінка старіє, змінюється, вмирає, - і весь той цвіт опав. Розміркуй, *що* тебе чарує, і хай тобі стане соромно, а коли відчуєш сором, - покайся.

117. Блаженна людина, яка дбає про те, щоб догодити Богові, тіло ж своє зберігає чистим, аби стати святим храмом Христа Царя. Чи став ти вже храмом з доброї своєї волі, чоловіче? Пильнуй себе вдень і вночі, щоб не спорохняв він. Якщо збережеш його чистим і вгодним Владиці твоєму, то Дух Божий перебуватиме в тобі й освячуватиме тебе все більше й більше.

118. Підпережи себе вірою, надією й любов'ю і, як сповнений сил, встань на варті, охороняючи храм Божий від усяких нечистих помислів. Стань цілковито оком, що безнастанно та пильно виглядає грабіжників лукавого, які, тільки-но знайдуть кого розслабленим і розсіяним, відразу кидаються на нього, щоби збезчестити в цьому жалюгідному його стані тілесний храм, аби він вже не був потрібним Владиці. Тож пильнуй себе, аби не сталося так, що ти добровільно приймаєш цих злодіїв лукавого, тобто нечисті помисли та скверні пожадання.

119. Похоть не знає сорому. Якщо корчуєш її щодня, - вона проростає щогодини. Вирви геть корінь похоті зі свого серця, щоби більше не проростала вона в тобі. Якщо навіть тисячу разів рубатимеш її, - вона відроджуватиметься з подвоєною силою, аж доки остаточно не вирвеш її кореня.

120. Будь уважним до себе, аби замість Святого і Пречистого Владики не ввести тобі до храму нечистого ворога, щоб не зазнати розгління храмові твоєму через безсоромність цього супостата, ненависника добра. Він не знає сорому і впертий у своїх намірах. Не раз проганяєш його геть із докором, а він безсоромно намагається знову ввійти. Якщо ж добровільно введеш його до свого храму, Бог покине тебе - і храм твій наповниться усілякими нечистотами, сопухом і мороком.

в) Про боротьбу з грошлюбством¹²

121. Не дбай про гроші: вони шкодять душі, а що дорожче від неї?

122. Бідний монах, що смиренномудро мовчить, кращий від багатого, сповненого гордості й пихи.

123. Хто любить золото - не буде виправданий, а хто любить Господа - буде благословенний. Хто покладає надії на золото - пропаде, а хто на Господа надіється - спасеться.

124. Якщо полюбиш гроші, підеш звідси з нічим; якщо возлюбиш убогість, - не втрапиш небесного багатства.

125. Якщо полюбиш убогість, то проженеш демона блуду.

126. Хто в своїй келії переховує золото, набуває пристрастей зарозумілості й непослуху. А хто до своєї скарбниці збирає молитви й милостині, - той багатіє в Бога. Хтось складає гроші, а ти, монаше, збирай молитви й милостині.

127. Будемо шукати лише найпотрібнішого; все зайве відволікає і не приносить користі.

128. Монах, що прагне одержати родинний спадок, впадає у спокуси; а той, що прагне Господа, - спасеться.

129. Не кажи: «Що їстиму, коли буду старий?» Нам заборонено дбати про день завтрашній, а ти вже переймаєшся старістю. Будемо *шукати перше*

130. Захланний монах - безплідна пальма, а незахланний - мов підстрижена пальма, що росте вгору.

¹² (Ч 1,2,3)

Царства Божого та його справедливості, а все те нам докладеться (Мт. 6:33). Якщо не шукаємо його насамперед, то очевидно, що й не дбаємо про це. *Отже, залиши на Господа свою турботу, і Він тебе підтримає* (Пс. 54:23).

131. Прив'язаний до речей монах подібний до яструба, що літає з путами на ногах: де б не присів, - враз заплугається. А неприв'язаний до речей - те саме, що подорожній, - завжди готовий вирушити в дорогу.

132. Золото не дає терпеливості; віра - надійне підґрунтя тому, хто її набув.

133. Чому не позбуваємося зайвих клопотів, чому не звільняємося від тягара земних речей? Чи не знаєте, що двері вузькі й тісні та що грошолобці не ввійдуть ними? Бог любить убогих, які з доброї волі ради Христа живуть у нестатках і скорботах, подвизаються, чувають, багато й тяжко терплять.

134. Хай твоя рука не протягується, щоби брати, а для того, щоб давати (Сир. 4:31).

135. Пристрасть грошолобства найнебезпечніша, бо вона - *корінь усього лиха* (1 Тим. 6:10). Чи не хочете знати, чим викорінюється ця пристрасть? -Тим, щоб усім серцем і всією душею покладати надію на Бога.

136. Декому з братів лукавий понад міру піддає охоту до праці. Звідси постає пристрасть грошолобства. Уражений цим коренем усякого лиха монах уранці набагато раніше береться до роботи, а ввечері пізніше від усіх припиняє її. Не дбає такий про молитву і службу Божу, а в своїй захланності віддається самій лише праці. Коли дзвін скликає на службу Божу, такий брат приходиться останнім і шукає приводу, аби піти з церкви раніше від усіх. -Коли зауважиш це за собою, пильнуй, щоб не віддатися цілковито недозволеному і не втратити свого покликання. А ворог на цьому не зупиняється. До кого знаходить доступ, - збиває з правильної дороги, намовляючи: «Працюєш ти, працюєш, а майже нічого не маєш; піди навчися ремесла, що давало б тобі більший прибуток». Не розібравшись, дехто з братів іде за тим у світ та й залишається там назавжди. Отже, будь обережним.

137. Невинність полягає не тільки в тому, щоб утримуватись від блуду і тілесних потіх, але щоби бути вільним і від усіх інших пристрастей. Захланний, скупий, грошолобець - не невинний. Якщо одного полонить тілесна врода, то цього - гроші; і останній є набагато більше грішним, адже не має, як перший, природної до гріха спонуки. Пристрасть до грошей - протиприродна, спонукає її не наше ество, а хибне волевиявлення, тож той, хто з власної волі піддався їй, - грішить непростимо.

г) Про боротьбу з гнівом¹³

138. Хто проганяє від себе гнів і роздратування - далекий від війни і заколоту, завжди має спокійний дух, веселий вигляд і здоровий розум, - він є оселею Святого Духа.

139. Лагідний, якщо його й ображено, - радіє, якщо зневажено, - дякує; гнівливих приборкує любов'ю; коли сипляться на нього удари - не метушиться; коли з ним сваряться - спокійний; коли підкорюють - веселий; коли понижують - радіє, не вражає його чужа гординя, заслугами своїми не чваниться, з усіма мирний, начальству покірний, до будь-якої справи готовий, не лукавий, не заздрісний.

140. Хто не знає заздрощів, той і не домагається почестей; з тими, що радіють, - радіє; допомагає тим, що трудяться; тішиться тими, які йдуть доброю дорогою; хвалить тих, що живуть добродібно; не заздрить, не має в собі суперництва, всілякому успіхові й усіякій добрій справі іншого радий.

141. Жалю гідний той, кого уразили заздрість і суперництво, бо він став співучасником диявола, *через заздрість якого смерть увійшла в світ* (Мудр. 2:24). Серце його завжди знемагає від смутку, вигляд - блідий, а сили покидають його. Заздрощі й суперництво - страшна отрута; з них постають наклепи, ненависть, убивства.

142. Хто не злословить язиком своїм, той зберіг серце своє і совість свою неоскверненими. Кого не впіймав дух злослів'я, той істинно пізнав, що хоч сам він - людина тілесна, але зберіг себе від злопам'ятства. Хто не з тими, що злословлять, той з Ангелами. Хто не отруїв вух і язика злослів'ям, той сповнений цілительства любови. Хто не осквернив уста свої злослів'ям, у того вони духмяніють плодами Святого Духа.

¹³ (Ч 1,2,3)

143. Хто іншого обмовляє - сам собі виносить вирок. Такий пашить жаром наклепництва, ненависти, тож справедливо його вважають братовбивцею.

144. Ненависть або заздрість під покровом благочестя - гірка вода в золотих посудинах. Додай до неї дерево життя - і стане вона солодкою. Хрестом Спасителя нашого скасовано всі намови підступного ворога.

145. Любов просвілює очі помислів; хто ж полюбляє ворожнечу і сварки, той уподібнюється до людини, що запускає руку свою до гадючого кубла.

146. Якщо опанує тебе пристрасть злопам'ятства, станеш оселею люті й незнання, а разом з тим і смутку, - навіть лице твоє зміниться, бо сказано: *Дорога злопам'ятних веде до смерти* (Прип. 12:28).

147. Хто тримає на серці злопам'ятство, годує змія у грудях своїх.

148. Чоловік гарячкуватий збаламутить душі братів, а довготерпеливий у любові побоїться Бога.

149. Від північного вітру хвилюється море, а гарячковість збурює в людині неспокій думок; та великодушність проганяє геть роздратування, без якого вщухає й гнів.

150. Незагнузданий кінь віддасть вершника свого в руки розбійників, а запальна людина зазнає лиха.

151. Не слухайся, монаше, заздрощів, не чини зла братові своєму, не прозивай його. Бажаючи осоромити та прогнати брата з місця його, дивись, щоб з тобою не сталося те, що готуєш для нього. *Хто копає яму ближньому, сам упаде до неї* (Проп. 10:8). Слухай, що написано: *Грішники впадуть у власні сіті всі разом* (Пс. 141:10).

152. Не висувай привід: «Цей брат шкодить товариству». Ти сам не чини лиха іншому і не водися з такими, які чинять зло; тому що Бог *випробовує серця й утроби* (Пс. 7:10).

153. Хто знайшов шлях довготерпіння й незлобливости - знайшов дорогу життя.

154. Хто заздрить успіхам брата свого - відлучає себе від життя вічного, а хто допомагає братові своєму - буде разом із ним у житті вічному. Бо якщо на суді буде покарано і тих, що чинили зло, і тих, які їм в тому допомагали, то чи не тим більшою буде нагорода від Господа тим, які сприяли виконанню волі Його?

155. Краще усмішкою покласти край роздратуванню, аніж лютувати.

156. Дим геть проганяє бджіл, а злопам'ятність проганяє з серця знання.

157. Моли Господа, проливай сльози перед Його милосердям, тоді злопам'ятство не оселиться в твоїй душі й молитва твоя буде *мов кадило* перед Ним (Пс. 141:2).

158. Хто хоче всюди жити в мирі, нехай шукає не свого власного супкоюю, а супкоюю інших у Господі, тоді знайде й власний спокій. А сварливий і злий ніколи не заспокоїться.

159. Коли брати посваряться між собою, то перший, хто розкається, отримає вінець нагороди, але й другого буде увінчано, якщо не відкине розкаєння, але з готовістю зробить усе, щоб помиритися.

160. Дратівливість у людині - прірва для неї; хто поборов у собі роздратування - оминув цю прірву.

161. Коли брати одностуні, - Господь посеред них, а ворожнеча звеселяє лукавого.

162. У кого викрили порок, а він відмовчується, той злопам'ятний, а хто борониться або признається лагідно й сумирно, той незлопам'ятний.

163. Людина дратівлива й галаслива - щедра на клятви, а мовчазна - розумна.

164. Що таке дратівливість? Нахабна й безсоромна пристрасть, за якою слідує розкаєння; печаль з'їдає серце людини дратівливої.

165. Хто любить заколоти, того нагло настигне погибель, розділення і незцілима скруха, бо він радіє з усього того, що ненависне Богові; а хто любить мир, той успадкує мир; лагідність запобігає роздратуванню в людині.

166. Що отрута гаспидів, те дратівливість і злопам'ятність: вони й обличчя перемінюють, і думки збурюють, і жили розслаблюють, знесилоють людину до будь-якого діла; а лагідність і любов усе це усувають.

167. Чим нищиться злопам'ятство? Страхом Божим у душі та пам'яттю про день смерті. *Пам'ятай про кончину, перестань ворогувати* (Сир. 28:6). Пам'ятай про смерть і надто не заносись, бо скоро будеш у гробі; яку матимеш тоді користь від лихих Діл?

168. Будь миротворцем, щоб удостоїтись назви сина Божого.

169. Пожива для вогню - дрова; пожива для роздратування - зарозумілість.

170. Хочеш приборкати роздратування? Смирennemудро ходи дорогами лагідних і покірних.

171. Якщо брати надто сердиті один на одного, то блаженним буде миротворець; а того, хто підмовляє їх до сварок, буде покарано.

172. В людині лагідній і смиренній спочиває дух премудрости; хто йде дорогою премудрости, того любить Господь.

173. Життя вічне успадкує монах лагідний і безмовний.

174. Лагідний монах - вартовий, що наглядає за пристрастями.

175. Прости братові, якщо згрішив він проти тебе, - і Господь простить тобі твої провини.

176. Поспішай прийти до брата, який образив тебе, і покайся перед ним від чистого серця, бо Господь повелів відпускати братові гріхи *до семидесяти раз по сім* (Мт. 18:22).

177. Приймай, брате, покаєння від брата, як від Божого посланця, щоб не принизити Того, хто послав його, і не накликати гніву Божого на себе.

178. Не нападай на брата свого в день його жалоби і до його душевного жалю не додавай нової скорботи.

179. Не тримай зла на брата свого, бо написано: *Дорога злопам'ятних веде до смерти* (Прип. 12:28).

180. Не можеш стерпіти образи? Мовчи - і заспокоїшся.

181. Пильнуй себе, щоб не опанували тебе запальність, дратівливість, злопам'ятність; через них житимеш тривожно, неадекватно. Але здобудь великодушність, лагідність, незлобивість і все інше, що повинні мати християни для життя спокійного й безжурного.

182. Не тримай ненависти в серці своєму ні до кого, не відповідай злом на зло; але здобудь любов, яку *Божественне Писання* ставить вище від будь-якої чесноти, бо порівнює її з самим Творцем: *Бог є любов* (1 Йоан 4:8).

183. Того, хто впав, але не має в собі ненависти й заздрості, Господь не полишить, а подасть йому руку помочі, щоб він піднявся, - бо не відкинув він любові. Натомість той, який, здавалося б, стоїть твердо, але зарозумілий у гордошах і ростить у собі ненависть, є в небезпеці: ненависть засліпила очі його, і не бачить він, куди прямує.

184. Подвизайся, щоб не бути гнівливим, аби не сп'яніти тобі без вина і не обтяжити себе пристрастю гніву.

185. Радіти з успіхів ближнього - ознака досконалости; прояв лихого вдачі й схильносте до лукавства - сум і незадоволення, коли хвалять іншого.

186. Без любови неможливо утвердитися в чесноті (1 Кор. 13:2). Без любови будемо далеко від прямої дороги, що веде до небесних воріт. Тож проливаймо сльози, щоб звільнитись від оков ненависти, заздрости, гордині й усілякої іншої диявольської скверни. Бісівське це діло - заздрити успіхам інших. Ненависть закорінена в бісах; над усе вони бажають, щоби всі загинули. Святі ж, так само як і Владика, прагнуть, *щоб усі люди спаслися і прийшли до розуміння правди* (1 Тим. 2:4), бо, сповнені любови, вони полюбили ближніх, як самих себе.

187. Будь довготерпеливим, щоб укріпитися в розважливості. Довготерпіння - прекрасний дар; він проганяє роздратування, гнів, зневагу, приносить душі умиротворення.

188. Коли хтось обмовлятиме тебе, не спалахуй гнівом; натомість відразу усміхнись і зміни роздратування на спокій. Однак пам'ятай, що усмішка разом із роздратуванням збурує в іншому ще більший гнів. Тож спочатку умиротвори серце, а потім вже починай з усмішкою розмову. Вогонь не згасити вогнем. Тому й ти вгамуй свій лютий гнів любов'ю і добротою. Якщо це не допоможе братові, спробуй застосувати інших засобів і вилікувати його, щоб роздратування цілковито не опанувало його і вашої жертви не відкинув Бог (Мт. 5:23-24). Наслідуймо Господа Спасителя, *Який був злословлений, але Сам, навпаки, не злословив* (1 Петр.

2:23), і Давида, який на злослів'я Семеня відповів: *Лишіть його, нехай проклинає, бо це Господь звелів йому. Може, Господь зглянеться на моє горе й віддасть мені добром замість сьогоднішнього прокльону* (2 Сам. 16:11,12).

189. Нехай сонце не заходить над нашим гнівом, але прощаймо винуватцям і утверджуємо любов, бо вона покриває чимало гріхів. Хто ворогує з братом і думає щось принести Богові в жертву, буде прийнятий так само, як і той, хто жертвує пса, або як блудниця зі своїм приношенням. Хто ворогує з братом і думає, що любить Христа, - той неправдомовець і сам себе обманює.

190. Коли маєш щось проти брата чи брат проти тебе, - помиріться. Якщо того не зробите, то все, що б ви не принесли Богові, не буде прийняте (Мр. 11:25; Мт. 5:23-24). Коли ж виконаєте цей наказ Владики, то з відвагою моліться до Нього: «Прости мені, Владико, провини мої, як і я простив братові моєму, і виконав заповідь Твою!». І Чоловіколюбець відповість тобі: «Якщо ти простив, прощаю і Я твої провини».

д) Про боротьбу із сумом¹⁴

191. Того, хто терпеливо зносить наклепи чи образи, можна порівняти з тим, хто зачинив лева у звіринці; а хто відповідає на злослів'я й образи, - подібний до людини, яка сама себе ранив зброєю.

192. Не будьмо слабкими духом, бо ж не жити нам вічно на цьому світі.

193. Не засмучуй свого серця, бо *смуток цього світу - смерть спричиняє, а смуток задля Бога дає тобі життя вічне* (2 Кор. 7:10).

194. Монах готовий мужньо стерпіти все, що б не сталося, - лише трохи потерпатиме від смутку.

195. Не завдавай смутку своєму серцю, але втішай себе в Господі.

196. Коли зведуть на тебе наклепи, а згодом виявиться чистота твоєї совісти, не несися вгору, але в Господі, Який зняв із тебе людські обмови, смиренномудро працюю, аби не впасти в безодню.

197. Лукава душа, коли їй лестять, - пишається, а коли ображають, - скаженіє; добра душа і з лестощів не радіє, і від образ не лютує.

198. Терпіння, поєднане з любов'ю, - безмежне.

199. Надійся на Господа в день скорботи, щоб Він спас тебе в день гніву.

200. Не насміхайся з чужих прикрощів, не радій з чужої розпусти, щоб не прогнівити Господа і не позбутися Його заступництва в день скорботи.

201. Не думай, що потерпаєш від скорбот більше від інших. Хто живе на землі, не уникає повітря; так і людину, яка живе на цьому світі, не можуть не спокушати скорботи й хвороби. Хто зайнятий земним, від земного зазнає скорботи, хто стремить до духовного - від духовного. Але останні назовуться блаженними, бо їхній плід буде щедрим у Господі.

202. Якщо ми в'язні Спасителя Бога, не стидаймося носити собі окупи скорбот, з радістю терпімо їх, очікуючи Його пришестя з небес, коли й нас зачислить Він до лику Святих; бо ті, які долучились до страждань Його, приєднуються й до радощів Його (2 Кор. 1:7).

203. Є два різновиди скорбот, що їх зазнає кожна людина під сонцем: скорбота за Богом і скорбота мирська; і неможливо прожити без однієї з них: чи то без жалю за Богом, чи то без мирської печалі. Мирська скорбота тяжка і не обіцяє винагороди; туга за Богом несе втіху, більше того, обнадіює радістю вічного життя. Коли зазнаєш першої, поспішай перемінити її на другу - і проженеш гнітючий жаль із серця.

204. Коли покійно й побожно робиш Боже діло, а ворог - щоб збити тебе з праведного шляху - настроює проти тебе людей нечестивих, не тривожся і не лякайся, не збочуй з прямої дороги. *Надійся на Господа* (Пс. 27:14), Божий вибранцю, щоб ті, котрі зневажають тебе нині, дивувалися славному твоєму спасінню, як написано: *Праведник, хоч і вмер передчасно, знайде спокій* (Мудр. 4:7).

¹⁴ (Ч. 1,2,3)

205. Як у горнілі вогнем випробовуються золото та срібло, так у напастях пізнаються з Божою поміччю душі смертних.

206. Не біймось спокус, але відважно змагаймо до честі вищого звання в Христі. Господь бо вінчає всіх, хто любить Його.

207. Хто бажає стати монахом, але не терпить образ, зневаг та понижень, - тому монахом не бути.

208. Великодушно терпи, коли тебе ображають і лихословлять: називають тебе злим - вважай, що називають добрим; називають негідним - вважай, що благоугодним. Завжди пам'ятай, що *служі Господньому слід бути не сварливим, а до всіх привітним* (2 Тим. 2:24).

209. Коли спіткає тебе недуга, не вдавайся до ворожбитів і людського заступництва; краще терпи і чекай милости від Бога, щоб Він Сам усе владнав; бо й тіло, буває, потребує напоумлення. Все будемо робити в ім'я Господнє, *бо Він піклується про нас* (1 Петр. 5:7). Коли людина хворіє, душа її над усе починає шукати Господа. Тому й скорбота принесе користь, якщо тільки людина дякуватиме за неї, кажучи: *Приймали ми добро від Бога, а лиха то й не приймати? Нехай ім'я Господнє буде благословенне!* (Іов 2:10; 1:21).

210. Не занепадаймо духом під час спокуси, але чуваймо на молитві та в добрих ділах, як ті мореплавці, що під час бурі уважно за всім стежать, пильнують і призивають Бога на поміч. Господь не нехтує тими, що істинно кличуть Його. Тому й ми прибігаймо до Господа в скорботі, як Пророк, що сказав: *О Господи, у смутку ми Тебе шукали* (Іс. 26:16). Море не завжди спокійне; і теперішнє життя неможливо пройти без спокус. Але якщо триматимемося віри в Господа, як за кормило, то приведе вона нас до пристані життя; тоді скинемо з себе труди і зодягнемось в життя і нетління.

211. Якщо прийшов до нас смуток, чекаймо наближення радості. Згадаймо мореплавців. Коли здійметься вітер і сильна буря, вони борються з хвилями й чекають тихої погоди; а коли настане тиша, пам'ятають про буревій; мореплавці завжди пильні, щоб, коли зненацька зірветься вітер, бути наготові, аби не скинув він їх у море. Так і ми повинні робити. Коли надійде смуток і скрута, чекаймо полегшення й помочі від Бога, щоб доки смуток триватиме, не заподіяли собі смерті думкою, що вже нема нам надії на спасіння. Так само й коли радіємо, маємо бути готовими до скорботи, щоб і в radoсах не забувати про сльози.

212. Будь стійким у спокусах і скорботах, чини опір пожаданням, які тебе розпалюють, щоб тебе, як необпалену цеглу, не розмили краплі дощу, щоб не виявилось, що не маєш стійкості, як думаєш про себе.

213. Якщо ти вирішив бути благоугодним Богові, будь довготерпеливим. Поглянь на стародавніх - і побачиш, що всі Святі отримали обіцяне постійним і довгим терпінням. Тому й ми щоденно спонукуймо себе до того, щоби й нам разом з ними успадкувати Царство Небесне. - Через наше невір'я віддаляється од нас терпіння. Будь ревним у Господі, кріпись, як вірний, щоб від глибокого суму не втратити тобі душевних сил. Уяви собі тих, яких катували у вигнанні, в рудниках, у гіркому рабстві, - і прийми в ім'я Господнє скорботи, що приходять.

214. Якщо трапиться з тобою прикрість, - перетерпи: це ще не справжнє лихо; тяжко й небезпечно лишатись пригнобленим. Якщо поза очі хтось тебе злословив, а інший скаже тобі, що такий-то брат казав про тебе погане, - будь мудрим, з'ясууй, чиїх це рук діло (диявола), і не ображайся на брата свого. А **тому**, хто повідомив тебе, відповідай так: «Хоча й образив він мене, але він мій брат; та я й заслуговую кривди; зрештою, не він образив мене, - влаштував це ворог, щоб посяти ворожнечу між нами. Господь нехай знищить підступи лукавого, брата помилує, а нас не покине». Але коли знову, навіть в очі, тебе образять, не нарікай, - і нехай твій ум лишається незворушним. Коли ж доведеться терпіти кривди за злий вчинок, не будь жорстокосердий, а краще виправ своє прогрішення.

215. Якщо людину в жалобі потішає духовна особа, то це їй - на велику користь. Хто ж тілесно, по-земному мислить, той не тільки не принесе користі, але замість заспокоїти ще більше додасть жалю.

216. Почув недобре слово - й уже зажурився. Але якщо слово дійсно вразило тебе, - радій, бо уражений ти для напоумлення, і постарайся виправитись і підвестися після того, як впадеш.

Дісталось тобі без вини? Тим більшу матимеш нагороду, якщо великодушно перетерпиш образу. І Апостолів били посеред міста, як злодіїв, але не гнівались вони й не обурювались, а раділи, *що удостоїлися перенести зневагу за ім'я Ісуса* (Діян. 5:41). Радій і ти, що сподобився прийняти безчестя заради імені Його.

217. Хтось із ледарів може сказати: «Жаль мені, що таке сталося зі мною після стількох трудів». - Це ти жалкуєш, рабе Божий? Краще було б, якби ти зрозумів, що після стількох літ труду пристрасті твої все ще не приборкані; а коли це пізнав, то починай з ними боротися. *Коли хто думає, що він є щось, будиши нічим, - обманює себе самого* (Гал. 6:3). Вправність керманича виявляється під час бурі. Хто вихваляється: «Стільки-то років я є монахом», але не поводитья як монах, - той лише носить при собі знаряддя того мистецтва, якого ще не навчився. Зазнав ти трохи прикроців - і враз вийшов з монашого чину, начебто зрікся монашого образу. В одну мить втратив труди стількох років. - Ні, брате, не тікай від ворогів, а стій твердо, змагайся - і вороги втечуть від тебе. Зодягнися в броню віри, візьми *шолом спасіння і меч Святого Духа, тобто слово Боже* (Еф. 6:17), - і змагайся, щоб радів з твоєї відваги Дух Святий, Який живе в тобі.

218. Якщо не можеш стерпіти малої спокуси, як знесеш велику? Якщо не до снаги тобі здолати хлопчиська, як переможеш зрілого мужа? Якщо не вмієш стерпіти слова, як знесеш удар? Якщо не терпиш обмовлянь й удару, як нестимеш хрест? Якщо не будеш нести хреста, як успадкуєш славу на небесах разом із тими, що говорять: *Та ж через Тебе нас убивають повсякчасно і, як овець, що на заріз, нас уважають* (Пс. 44:23). Невже ми з тобою, брате, забули, як за нас терпів наш Владика? Його було зневажено й понижено, Йому говорили: *Біса маси*, а Він не гнівався. Його називали підлесником, били по щоках, бичували, розіп'яли на хресті; Він вкушав оцет із жовцю, був пробитий списом у ребра. Все це перетерпів Він нашого ради спасіння. А ми - о, горе нам, бідолахам! - жодної образи, навіть слова, не хочемо знести задля Нього, Який усе перетерпів заради нас.

219. Хто бажає благоугодити Богові й стати спадкоємцем Божим за вірою, щоб назватися і сином Божим, народженим від Духа Святого, той насамперед має зодягнутися у добродушність і терпіння, мужньо зносити скорботи, біди й нужди, що його спіткають, - чи то будуть тілесні недуги і страждання, чи зневаги й образи від людей, чи різні невидимі скорботи, які наводять на душу лукаві духи, аби її розслабити, зробити недбалою, нетерпеливою і тим перешкодити їй прилучитися до життя. Відбувається все це за Божим задумом, коли допускається, щоб кожна душа могла зазнати випробувань різними скорботами, аби виявити тих, які всією душею люблять Бога і мужньо все зносять в надії на Нього, завжди з вірою і терпінням очікують спасіння через благодать, - щоб таким чином витримати будь-яку спокусу і стати гідними Царства Небесного.

220. Душа, яка мужньо й твердо не зносить усіляких спокус чи скорбот, - сумує, занепадає духом, обурюється, непокоїться, занедбує подвиг або навіть впадає у відчай; така душа не зберегла в собі твердого уповання на милість Божу, тож позбавлена вона надії на спасіння і, звісно, не є гідною життя, бо не пішла слідом за Святими, не ступала Господніми стопами. Дивись і споглядай, як у стародавні часи Отці, Патріярхи, Пророки, Апостоли й Мученики пройшли цим шляхом спокус та скорбот і зуміли догодити тим Богові, тому й сподобилися великих нагород.

221. Бог не дозволяє, щоб душа, яка покладає на Нього надію, зазнала таких спокус, від яких могла б впасти у відчай, тобто таких спокус і скорбот, яких не змогла б знести (1 Кор. 10:13). Лукавий спокушає душу й пригнічує її скорботами лише настільки, наскільки допустив йому Бог, а не так, як би йому самому того хотілося. Нехай тільки душа мужньо терпить усе, з вірою й надією чекає від Бога помочі й уповає на Нього, - бо неможливо, щоб Він покинув її. Навпаки, чим більше подвизається душа, прибігаючи до Бога з вірою, надією і непохитним сподіванням на поміч та спасіння від Нього, тим скоріше Господь позбавляє її усілякої скорботи. Адже Він знає, скільки душа може знести випробувань і спокушань, - стільки й допускає. Якщо гончар зробив посудини, але не поклав їх до печі, щоб у вогні затвердли, то не будуть вони придатними до вжитку. Але й коли кладе до печі, то знає, скільки часу мусять бути

у вогні, не залишає їх у печі більше, ніж треба, аби не перегоріли й не потріскали вони; знову ж таки, не виймає їх передчасно, бо будуть непридатними до вжитку недоробками. Отже, якщо люди у своїх міркуваннях про тлінне мають стільки розважливості й знання, то наскільки більше знає Бог, як довго потребують випробувань і спокушань ті душі, які бажають догодити Йому і прагнуть здобути життя вічне.

222. Не висучиш із прядива тонких ниток, доки не потіпаєш його багато разів, і чим довше це робиш, тим чистішим і придатнішим до прядіння воно стає; так і боголюбива душа, зазнаючи багатьох спокус, випробувань, скорбот і мужньо терплячи їх, стає чистішою й здібнішою до духовного діяння і нарешті сподоблюється Царства Небесного. У скорботах і спокусах душа стає досвідченою і твердою, якщо вона мужньо, радо й з упованням на Бога зносить усе, що б не сталося, непохитно чекаючи від Нього спасіння й милости.

223. Душі, віддані скорботам на випробування і по-різному мучені лукавими духами, як тайно -внутрішнім тягарем скорбот або лукавими помислами, так і явно - тілесними стражданнями, якщо мужньо терпітимуть, уповаючи і чекаючи нагороди від Господа, - сподобляться вінців правди і в день суду стоятимуть перед Ним так само відважно, як і мученики. Бо однакові муки в скорботі: як ті, що їх одні терплять на хресті, так і ті, що інші терплять від нападів лукавих духів.

224. Якщо ворогові не вдалося підштовхнути людину до злого вчинку або здолати помислами, напускає він тоді на неї скорботи, щоб затьмарити її розум, а потому засівати там усе, що йому заманеться. Якщо й тим не вдасться йому підбити людину до злого, то дає їй усі життєві блага, возносить її і вводить у великі спокуси, що небезпечніше й найгірше від усіх пристрастей, бо людина стає гордою, сластолюбною, перестає пам'ятати і про Бога, і про свою неміч, і про годину смерті. Коли ворог дізнається, до чого схильна людина, озброюється проти неї й усіма неправдами поборює її.

225. Усе від Бога - і радість, і печаль, але одне -з благовоління і благодати, інше - за задумом; ще інше - з допусту. З благовоління - коли тримаємось чеснот; адже Бог бажає, щоб ті, які живуть у чеснотах, прикрашались вінцями терпіння; за задумом - коли, впавши в гріх, виправляємося; за допустом - коли навіть після напоумлення не наvertsаємось. За задумом Бог карає нас, согрiшивших, щоб ми не були засуджені разом зі світом, як сказав Апостол: *Коли ж Господь нас судить, Він нас тим поправляє, щоб не були ми засуджені зі світом* (1 Кор. 11:32). Розумій це так, *що не станеться у місті ніякого лиха, яке Бог не спричинив би* (Амос 3:6), до того належать: голод, рани, хвороби, поразки, війни, бо все це слугує очищенню від гріхів. Допускає й зовсім покидає Бог тих, які не бажають жити без гріха, або, напоумлені, не наvertsаються, але залишаються у гріхах. *Тоді Бог видає їх ледачому розумові, тобто попускає їхній свободі чинити негодяще* (Рим. 1:28).

е) Про боротьбу з нудьгою¹⁵

226. Той, хто ремствує, - до жодного діла не здатний, ні до чого не має бажання. Він ледачий і завжди має напоготові привід, аби ухилитися від роботи, та ще й інших розбешує словами: «Нащо це, пощо те? З того нема жодної користі».

227. Ледачий, коли кличуть його до псалмоспівів, дратується; коли будять на чування, каже, що болить живіт і голова. Коли роблять зауваження, відповідає: «Повчай ліпше себе», коли напоумляють, кричить: «Сам знаю».

228. Людині, що може працювати, недобре їсти чужий хліб у лінощах, адже Апостол говорить: *У всьому я вважав на себе, щоб вам не бути тягарем, і вважатиму й далі* (2 Кор. 11:9).

229. Монах, який ремствує, зазнає великої шкоди; хто мужньо все зносить, успадкує радість.

¹⁵ (Ч.1,2)

230. Якщо найде на тебе дух нудьги, не виходь із свого дому, але терпеливо протистій цьому духові. Рішуче відкидай помисел, що навіює тобі переходити з місця на місце. Якщо поступишся йому, ніколи не набудеш терпіння.

231. Монаше, не кажи: «Тут борня і скрута, а там (у якомусь місці) життя спокійне й безжурне» (задумуючи перейти туди). Хіба не знаєш, хто веде з нами боротьбу? Чи не ворог наш - диявол? А він *кружляє по землі та обходить всю піднебесну* (Іов 2:2). Так ось, куди б ти не пішов, всюди будеш у піднебесі, тобто всюди дістане тебе диявол. Тому краще залишатися на місці: *Противтеся дияволу, і він утече від вас; натомість наблизьтеся до Бога, і Він наблизьтеся до вас* (Як. 4:7-8).

232. Лінивий монах вигадує привід і каже: «Сьогодні живу тут, а завтра піду деінде: нащо мені трудитися?»

233. Чимало виправдань вигадує для себе лінивий монах, і не однієї біди зазнає сплюх.

234. Той, хто постійно вештається з однієї келії до іншої, має суєтні помисли; хто ж тримається одного місця - стає все мовчазнішим.

235. Монах, який вештається, легко дає себе спокусити; а той, що тримається місця, до якого покликаний, скоріше знайде спокій.

236. Любиш ти байдкування, але гіркий кінець його; змагаєш у праці, але потім звеселишся.

237. Монах лінивий і самолюбний, побачивши роботу, одразу ж ховається, але на вечері він - серед перших.

238. Пам'ять про смерть і покарання - меч проти біса нудьги.

239. Найважче ярмо - нудьга, особливо разом із зневірою: плоди її сповнені смертоносною отрути.

240. Полишив ти, монаше, келію і ходиш світом. Хіба не лякають тебе *насильство й розбрат у місті?* (Пс. 55:10).

241. Чи є хто лінівiший від того спраглого, який сидить біля джерела й руки не простягне, щоб напитися? Чи є хто лінівiший від людини, яка має книгу, але лінується читати?

242. Потрудись з тим, хто бажає навчитися грамоти, щоб міг він читати про чудесні діла Божі й співати славу чудесному Імені, - й нагородить тебе за це Господь.

243. Коли монах тужить, то стає недбалим; коли терпить, може стати зарозумілим; але хто дійсно любить Господа, відкидає одне й друге.

244. Лінивий монах багато чого втратить, а пильний - не змарнує жодної години.

245. Не полюбай переходити з місця на місце, але з терпінням умій скористатися із незручностей там, де живеш. Скажи мені: після того, як ми з тобою обійдемо цілий світ, чи не келія чекатиме на нас, якщо схочемо спастися? А коли і в спільноті не маємо терпіння лишатися, і на самоті не знаходимо спокою, то де ж, врешті, знайдемо собі пристановище? Це ніби про нас сказано: «І тепла сонячного не можу знести, і тіні не терплю». Боюся, аби, врешті, не поглинула нас безодня.

246. Будьмо серцем тверді, бо слабкість серця противна чеснотам. Не будьмо слабкодушними, якщо доведеться нам трохи потужити, а докладаймо зусиль, як добрі подорожні. Подорожній, коли виснажить свої сили в дорозі, не відмовляється від кінцевої мети подорожі, але заспокоює себе словами: «Ще трохи - і дістануся до ночівлі, і перепочину». Господь, коли бачить, як ми примушуємо себе, дасть нам сили й полегшить труднощі.

247. Щоб прокормити себе, - працюймо в надії на Бога. Не журись, що треба трудитися; багатьох із тих, які нічого не роблять, гнітить те, що не мають чим журитись. Вчися працювати, щоб не вчитись просити милостину. Не будь лінивим до роботи. *Господь близько* (Флп. 4:5).

248. Сидячи в келії, не тужімо, а пригадаймо собі, як святих мучеників тяжко кували й заковували в залізні кайдани. Не втікаймо від невігод келії, не нудьмося за роботою, пам'ятаючи, що багатьох Святих заради Господа було вислано до копалень. Якби ми жили тоді, невже б зрадили своїм переконанням через муки? Невже вкрай тяжкі обставини змусили б нас зректися своєї віри?

249. Тримайся того місця, де живеш, опирайся ліношам. Адже не переміна місця, не віддаленість його, а тільки уважність ума може приборкати пристрасті. Потребуємо *терпеливості, щоб, виконуючи Божу волю, одержати обітницю* (Євр. 10:36). Той, хто тужить, так само далекий від терпіння, як хворий - від здоров'я. Чеснота пізнається не в тужінні, а в терпінні. Терпіння ж обновлюється й скріплюється, коли ум віддається спогляданню і Божественним повчанням, - тим ум набуває сили, як тіло - від здорової поживи. Якщо ум відступить від цієї благодати й гідності, то стане дійсно бідним і немичним. Тому позбудься прив'язаності до речей і вправляй свій розум у Божественних ділах. Тоді не потребуватимеш переходити з місця на місце, виснажувати тіло мандрами без поважних причин. Бо *Царство Боже - всередині нас* (Лк. 17:21).

250. Коли помітиш, що нудно тобі читати *Божественні Писання* і слухати духовні настанови, знай, що душа твоя важко захворіла. Адже це - початок злого думання; хто на нього хворіє - поже плід смерті.

251. Блаженний той, хто повсякчас плає в собі прекрасні й добрі думки: надією він подолав лукаву пристрасть туги, яку перемагають усі Господні подвижники.

252. Блаженний той, хто в Господньому ділі став подібним до мужнього воїна: він підганяє лінивих і підбадьорює слабких духом на Господньому путі.

253. Блаженний той, кого не здолала, як боязкого, пристрасть нудьги; але досягнув він досконале терпіння, за яке всі Святі отримали вінці.

254. Коли бентежить тебе дух нудьги, не дай заманити себе його помислам; лишайся на тому самому місці, де від початку поставив тебе Господь, згадай, яку любов мав ти до Бога, коли тільки-но прийшов до монастирської брами. Таку саму любов у терпінні заради Господа мусимо мати до кінця, подібно до борця, що терпінням перемагає нападника. Бо *хто витриває до кінця, той спасеться* (Мт. 10:22).

255. Одному братові перед чуванням дошкуляв помисел: «Перепочинь сьогодні, не вставай на чування». Але той відповідав: «Хто знає, завтра, може, вже й не встану, тож треба встати сьогодні». І під час праці також навіював йому помисел: «Перепочинь сьогодні, попрацюєш завтра». А той знову відповідав йому: «Ні, сьогодні працюватиму, а про день завтрашній подбає Господь».

256. Якщо непокоїть тебе нудьга, не занепадай духом, але помолися Богові, щоб дав тобі терпіння. Після молитви сядь, зберись з думками і заспокоюй душу псалмами: *Чому побивається, душе моя, і тривожишся у мені? Надіюся на Бога, бо я ще буду Його прославляти, Спасителя обличчя мого і мого Бога*

(Пс. 42:6). Також скажи: «Чому ослабла ти, душе моя? Не повік же нам жити на цьому світі. Послухай, що каже Псаломспівець: *Я приходень на землі, як усі мої батьки - перехожий* (Пс. 39:13). Перейдемо і ми з тобою, коли того схоче Бог». Життя праведних розпочинається після їхньої смерті. Тому й Пророк, стремлячи до будучого життя, говорить: *Як лань прагне до водних потоків, так душа моя прагне до Тебе, Боже. Коли бо прийду й побачу лице Твоє* (Пс. 42:2-3)? Святі вважали темницею земне життя. Тому один із них радісно вигукнув: *Нині, Владико, можеш відпустити слугу Твого* (Лк. 2:29), а інший говорив: *Хотілося б мені померти, щоб із Христом бути* (Флп. 1:23).

257. Коли приходять ранок, брат встає і після молитви береться до праці. Тоді демон, ненависник добра, навіює йому нудьгу.

258. Якщо нудьга найшла на брата, а він і далі трудиться, то, з поміччю благодаті, прожене він її від себе. Якщо ж брат, коли нападе на нього нудьга, терпеливо її не проганяє, то вона захоплює його, - і лишається такому тільки здатися в полон. Давши волю помислові, починає він сам до себе говорити: «Щось я зле почувуюся сьогодні. Нині відпочину, а завтра зроблю за два дні». Так цей брат першого дня нічого не робить, думаючи, що завтра надолужить прогаяне. Але вранці ненависник добра демон наводить на нього ще більшу нудьгу, аніж учора. Весь у помислах, цей брат встає, але кидає працювати або зовсім не працює, або працює недбало. Трапляється і таке, що ворог жене його з келії й примушує вештатися.

259. Якщо ти працюєш, а ворог наводить на тебе нудьгу, протився цьому супостатові: згадай про мирських людей і скажи сам до себе: «Бачиш, як трудяться заради дочасного? Чому ж не хочеш потрудитись заради вічного?». І що б ти не робив, май за свідка свою совість, що все те, що виконуєш, - робиш задля Бога, - і спасешся (від нудьги).

ж) Про боротьбу з марнославством ¹⁶

260. Розумій, монаше, що говорю: хай не буде так, що поза келією ми з тобою побожні, а в келії - справжні розпусники, як ті *гроби побілені* (Мт. 23:27). Адже повсюди один і той самий Бог, Якому слава навіки! Амінь.

261. Монах, що вихваляється своєю кріпкістю, -божевільний; соромно й не добре монахові вихвалитися власною силою: *Хто хвалиться, нехай у Господі хвалиться* (1 Кор. 1:31).

262. Хочеш мати добре ім'я? *Виконуй свої діла в покорі* (Сир. 3:17).

263. Не в тому чеснота - бути зневаженим і не відчувати цього; але ось чеснота - відчувати це й зносити заради благочестя. Бо сказано: *Лінивого сварять, а він не йме сорому* (Прип. 20:4)¹⁷.

264. Любов до слави - душевна недуга, лукава пристрасть.

265. Написано: *Нехай вихваляє тебе інший, а не власні уста, чужий хто-небудь, а не твої губи* (Прип. 27:2). І ще: *Що горно для срібла, а для золота - горнило, те для людини уста, які її хвалять* (Прип. 27:21).

266. Усім віддавай шану заради Господа та не домагайся почестей собі - і здобудеш благодать у Бога.

267. Ніколи не подивляй людиноугодника, який прагне догодити багатьом, але не Господеві.

268. Тайно тримайся, улюблений, Божих заповідей - і Господь віддасть тобі явно.

269. Не дивуйся, коли бачиш, що людина на землі досягла високих почестей; але подивляй того, хто зненавидів земну славу.

270. Дивись, щоб, прагнучи надмірних почестей, не накликати на себе безчестя; істинна честь для людини - все робити з Богом; велике безчестя - переступати заповіді.

271. Не намагайся показати себе вправним у всілякому ділі, аби не впасти у марнославство, що закінчується славолубством, гнівом і печаллю. Понад усе намагайся стати простим і в усьому поміркованим.

272. Не хвалися своєю красномовністю, а радше вчися з досвіду людей простих і не вчених, щоб стати тобі учнем Христових Апостолів. Вихвалитися зовнішньою мудрістю заборонено, особливо християнам. *Хто хвалиться, нехай у Господі хвалиться* (1 Кор. 1:31) (2 Кор. 10:17).

273. Той, хто вправляється у чеснотах, аби догодити людям, мурує своє спасіння не на камені, а на піску; тільки-но лине дощ, розіллються ріки і здіймуться вітри (спокуси), - завалиться він від помислів. Такого, якщо він і не падає, а живе як годиться, розпирають гордощі; коли ж впаде, то зневірюється.

274. *Не той випробуваний, хто себе самого поручає* (2 Кор. 10:18). Насамперед випробуй діла свої, чи дійсно прожив ти життя як годиться, так, як сам про себе говориш? Чи переміг пожадання, полюбив убогість, зненавидів наклепи, відкинув марнославство, знелюбив похоть? Чи гидував сластолюбством, чи дійсно нікому не чинив лиха, чи переміг пристрасті, чи не гнівався, коли тебе ображали, а коли хвалили - не виносився, чи полюбив Господа усіма своїми силами, а ближнього, як самого себе? - Якщо того ти не дотримався, навіщо себе вихвалити? Навпаки, треба плакати перед добротою Господа, щоб Він зцілив твоє скам'яніле серце і дав сили гідно жити.

275. Нічого не повинні ми робити про людське око, але тільки від щирого серця, адже Бог знає приховане й тасмне, і лише від Нього одного сподіваємося на винагороду.

¹⁶ (Ч. 1, с. 150-600)

¹⁷ *Осінь пройшла, і не оре лінивий; у жнива проситиме, та не матиме нічого* (Прип. 20:4).

276. Марнославна людина навіть якщо й назветься царем, то царем від того не стане; так не буде подвижником і монах, який потайки їсть, а за братньою трапезою лицемірно постить, видаючи себе здержливим. Такий снує павутиння - йде не прямою дорогою Святих, а манівцями людиноугодників.

з) Про боротьбу з гордістю¹⁸

277. Гордий не терпить чиеїсь вищости; тоді він або заздрить, або стає суперником братові своєму. Суперництво і заздрість підтримуються одне одним, тож хто має одну з цих пристрастей - має обидві.

278. Хто їх має, того мучать успіхи інших; а хто ні, той не сумує з чужих успіхів. Такий не бентежить, коли вшановують іншого; не непокоїться, коли звеличують когось, а не його, бо всім надає перевагу, всіх вважає вищими від себе.

279. Без смиренномудрости марні всякі подвиги, всяка стриманість, всякий послух, всяке убозтво, всяка вченість.

280. Нечистий дух зарозумілості - підступний і багатоликий; він докладає всіх зусиль, щоб опанувати кожного: мудрого заманює мудрістю, сильного - силою, багатого - багатством, красивого - красою, митця - мистецтвом.

281. Духовних так само спокушає дух зарозумілості й готує пастки: тому, хто зрікся світу, - у зреченні, здержливому - в поміркованості, мовчазному - в безмовності, вбогому - в убозтві, молільнику - в молитві. В усіх старається він посіяти свою полову.

282. Як лік проти гордості часто перечитуй такі та подібні до них місця Писання:

Як зробите все те, що вам наказано, кажіть: Ми слуги непотрібні, виконали те, що повинні були зробити (Лк. 17:10).

Коли хто думає, що він є щось, будиши нічим, - обманює себе самого (Гал. 6:3).

Що в людей високе - осоружне Богові (Лк. 16:15).

Навчіться від Мене, бо Я лагідний і сумирний серцем, тож знайдете полегшу душам вашим, - каже Господь (Мт. 11:29).

Він згадав нас у нашому приниженні й визволив від ворогів наших (Пс. 135:23).

Покорився я - і спас мене (Пс. 114:5).

Осоружний Господеві кожен гордий серцем (Прип. 16:5).

283. Якщо ти тілом здоровий, не чванися, але бійся.

284. Хто сам себе звеличує - готує собі безчестя; а хто смиренномудро служить ближньому - прославиться.

285. Приборкай помисел гордині раніше, ніж гординя приборкає тебе. Відкинь помисел зарозумілості раніше, ніж він скине тебе. Знищ похоть раніше, ніж вона знищить тебе.

286. Не суди брата свого за непостійність, аби й тобі самому не впасти в ту саму неміч.

287. Новик, який ще не набув смирення, не має в собі зброї на противника, - і такий зазнає великої поразки.

288. Нехай монах вважає себе останнім з усіх - і здобуде уповання. *Бо кожний, хто виносить, буде принижений, а хто принижується, - буде вивищений* (Лк. 18:14).

289. Великі докори монахові - гординя, зухвалість, байдужість, безсоромність, нерозважливість, запальність, безумність.

290. Якщо полюбиш гординю - станеш здобиччю бісів; якщо полюбиш смиренномудрість - належатимеш Христові.

291. Зарозуміла людина чимало потерпатиме від смутку, а смиренномудра - завжди звеселятиметься в Господі.

292. Зарозумілість повсякчас домагається почестей; а смиренномудрість у славі не виносить і в безслав'ї не журиться, бо сподівається нагороди від Господа.

293. Вихвалання засліплює очі розуму, а смирення - просвітлює їх любов'ю; бо *Господь навчає смиренних путі Своєї* (Пс. 25:9).

¹⁸ (Ч. 1,2,3)

-
- 294.** Небезпечно покладати надії на самого себе; хто ж надіється на Господа - спасеться.
- 295.** Хто прикрашає своє вбрання - стане гордим, а гордий монах - орел неоперений.
- 296.** Смиреномудрий монах - що прудкий скороходець чи влучний стрілець.
- 297.** Як залізо все витончує і підкорює, так і смирення в Господі долає підступи ворога.
- 298.** Що рогатина для звіролова і зброя для воїна - те для монаха смирення.
- 299.** Гординя у будь-яких її проявах небезпечна для людини. Не люби гордині - нема з неї жодної користі. Всіляку неміч, якщо постаратися, можна вилікувати, але недуга гордині - зло, яке надто важко піддається лікуванню, адже вона відкидає цілющі ліки й приймає натомість смертельну отруту. Хай не буде гордині в рабів Христових.
- 300.** Хочеш бути великим? - Стань найменшим від усіх (Мр. 9:35).
- 301.** Якщо піде твій брат з монастиря, не вивищуйся подумки над ним і не знечешуй його в своїх очах, *бо не знаєш, що несе день завтрашній* (Прип. 3:28).
- 302.** Слухай того, хто каже: *Коли комусь здається, що він стоїть, нехай уважає, щоб не впав* (1 Кор. 10:12); і ще: *Не той випробуваний, хто себе самого поручає, а той, кого Бог поручає* (2 Кор. 10:18). Не одні думали про себе, що вже осягнули вершин і панують, але вони стали темнішими за морок; ті ж, які вважали себе за ніщо, - прийняли благодать; *бо Бог гордим противиться, смиренным же дає благодать* (Як. 4:6).
- 303.** Якщо бачиш людину горду, зарозумілу й непокірну, то коріння в неї вже напівмертве, не приймає вона плоду, що зростає зі страху Божого. Коли ж бачиш людину безмовну й смиренну, то знай, що міцне в неї коріння, адже живиться вона плодами страху Божого.
- 304.** Великий набуток і велика слава - смиренномудрість: нема в ній падіння. Ознака смиренномудрости - дбати про свого брата, як про себе самого.
- 305.** Людина горда й непокірна зазнає чорних днів, а смиренномудра й терпелива завжди радітиме в Господі.
- 306.** Велике діло - знайти людину покірну й терпеливу: доброта її безмежна.
- 307.** Хто виноситься над братом своїм, над тим знущаються біси.
- 308.** Від дощів більшає бур'яну, а від спілкування зі світськими людьми постає пристрасть зарозумілості. Але хто боїться Господа, не носить високо.
- 309.** Якщо сподобився ти дарування, не несись високо, бо не маєш у собі нічого доброго, чого б ти не прийняв від Бога (1 Кор. 4:7); якщо не будеш триматися Його заповідей і волі, забере Він у тебе власність Свою і віддасть ліпшому за тебе. І тоді будеш ти, як той чоловік, у якого відібрали шойно вмочене в чорнило перо.
- 310.** Скільки б не зносила людина в гордині свого серця, все одно вона ходить по землі, з якої взята і до якої відійде; Господь же звеличує смиренних.
- 311.** Зарозумілість занашає, а покора отримує переможну винагороду.
- 312.** Якщо перед братами своїми будеш чистим, як золото, то й тоді вважай себе за посудину негідну - і уникнеш гордині, ненависної Богові й людям.
- 313.** Якщо ти бачив, як брат согрішив, і вранці зустрівся з ним, не зневажай його, не думай про нього як про грішника: адже після того, як він згрішив і ти пішов від нього, він міг зробити щось добре й умилостивити Господа зітханнями й гіркими сльозами.
- 314.** Треба стримувати себе від осудження інших; кожен з нас має упокорювати самого себе, повторюючи за Псаломспівцем: *Мої провини голову мою перевищили, немов важкий тягар, що тяжить над мою силу* (Пс. 38:5).
- 315.** Не дай мені, Владико, такого серця, якому осоружне упокорення і батьківське напоумлення; віддали від мене гордовиті помисли; бо Ти, Господи, *погрозив гордим* (Пс. 119:21).
- 316.** Не лише твій погляд хай буде прикутим додолу, але й серце хай не несеться над іншими.
- 317.** Якщо два початківці живуть зі старцем, хто з них більший перед Господом? Той, хто зі страхом Божим упокорює себе перед братом своїм. Адже не обманює Той, що сказав: *Хто принижується - буде вивищений* (Лк. 18:14).
-

318. Хто хоче зрушити камінь, то не зверху, а знизу підкладає підпору - і тоді легко зсуне камінь. Це приклад смиренномудрости!

319. І Богові, і людям ненависна гординя; а хто любить смирення, того підносить Господь.

320. Не гідність, не почесні, не звеличення вводять до Царства Небесного. Смирення, послух, любов, терпіння і лагідність - ось що спасає людину. Хіба не чули ви, що диявола за гордино було скинено з неба? Хіба не відомо вам, якої великої слави було його позбавлено за спротив Богові?

321. Смиренний не вихваляється і не гордиться, а служить Господеві зі страху перед Ним. Смиренний не чинить щось із власної волі, всупереч істині, але підкоряється їй. Смиренний не заздрить успіхові ближнього і не тішиться з його падіння, натомість радіє з тими, що радіють, і плаче з тими, що плачуть. Смиренний не принижується у нестатках і бідності, не хизується добробутом і славою, але постійно перебуває в тій же чесноті. Смиренний шанує не лише вищих, але й нижчих від себе. Смиренний не дратується, нікого не ображає, ні з ким не свариться. Смиренний не є впертий і не лінується, хоча б навіть опівночі покликали його до роботи, бо він віддав себе в послух заповідям Господнім. Смиренний не нарікає й не лукавить, але в простоті служить Господеві, живе в мирі з усіма. Смиренний, якщо йому докоряють, не нарікає, якщо б'ють - терпить; тому що він учень Того, хто перетерпів за нас хрест. Смиренний ненавидить самолюбство, тому й не домагається першости, а вважає себе в цьому світі тимчасовим мореплавцем.

322. Якщо навіть вивчиш усе *Божественне Писання*, дивись, щоби всупереч йому не виносився ти через це в думках, бо все *Богонадхнене Писання* вчить нас смирення. А хто думає або чинить наперекір тому, чого вчився, вже тим самим показує, що він є злочинцем.

323. Якщо тривожить тебе дух гордості або властолюбства чи багатства, - то не захоплюйся ним, натомість мужньо виступи проти підступів лукавого і облесливого духа. Подумки уяви собі ветхі будівлі, старі портрети, поржавілі стовпи; подумай і придивись - де їхні господарі, де ті, що над ними трудилися? Тож старайся догодити Господеві, щоби сподобитись тобі Царства Небесного, *бо кожне тіло, як трава, і вся його слава, немов цвіт трави* (1 Петр. 1:24). Що вище й славіше від царської гідності й слави? Але й царі минають, і слава їхня. Ті ж, що удостоються Царства Небесного, не зазнають нічого подібного - в мирі й радощах перебуватимуть вони на небі з Ангелами, де немає ні болю, ні печалі, ні зітхання; радісно та весело хвалитимуть, славитимуть й величатимуть Царя Небес і Господа всієї землі.

324. Якщо першим прийдеш на Службу Божу і відстоїш до кінця, подумки не звеличуй себе; зарозумілість - то кубло змія, який жалить на смерть кожного, хто до нього наблизиться.

325. Не вивищуймо самих себе, але упокорімся. Та й що то за силу маємо, щоб нею хизуватися, коли найменша трудність підкошує нас, валить на землю? Тож полюбімо смирення, щоб Господь не відвернувся від нас.

326. Де б ти не був, що б не робив, нехай з тобою перебуває смиренномудрість. Як тіло потребує одежі незалежно від того, тепло чи холодно надворі, так і душа завжди мусить бути вбраною у смиренномудрість. Краще бути голим і босим, аніж без смиренномудрости; бо хто її любить, того Господь зодягає.

327. Смиренними нехай будуть твої думки, щоб не знеслися вони у височинь і не розбилися, падаючи додолу.

328. Початок смиренномудрости - покора. Нехай смиренномудрою буде твоя відповідь, мова твоя хай буде простою й привітною в любові Божій. Зарозумілість не знає покори, не знає послуху і постає зі свого власного помислу. Смиренномудрість послужна, покірна, скромна, шанує малих і великих.

329. Якщо ти обрав для себе побожне життя, будь пильним і розважливим, аби лукавий під виглядом благочестя не навів тобі ворожого помислу марнославства й гордині, коли не захочеш трудитися разом із братами. Працюй так, як інші брати працюють, і зберігай свою побожність.

330. Якщо буде тривожити тебе помисел зарозумілості, скажи йому: «Іди від мене геть, лукавий! Що особливого зробив я, в якій чесноті досягнув успіху, що навіюєш мені такі думки?»

Святих каменовано, розрізувано пилою, брано на допити; вони вмирали, мечем забиті (Євр. 11:37). Сам Владика за нас хрест *перетернів* попри всю ганьбу (Євр. 12:2). А я, все своє життя провівши в гріхах, що відповім у день суду?» - Так проженеш від себе зарозумілість.

331. Один брат говорив: Просив я собі в Господа помислу смиренномудрости, щоб коли брат мій накаже мені щось зробити, казав я собі: «Це велить пан мій, послухаюсь його»; а коли накаже інший брат, думав: «Це брат пана мого». І коли повелить дитина, щоб також говорив: «Послухаюсь сина пана мого». - Так противився він хибним помислам і з поміччю благодаті безжурно робив своє діло.

332. Брак страху веде до гордині, а гординя - матір непокори. Смиренномудрість і лагідність сповнюють страхом Божим того, хто володіє ними, і стає він - немов стовп у Божому храмі.

333. Остерігайся біса зарозумілости, щоб не піддався ти духові гордині й непокори та не заподіяв собі шкоди. Нема в тому ганьби - коритися Богові й творити добро. Ця невелика журба, що її терпиш заради Господа, приведе тебе до життя вічного. Уяви, що хтось на драхму виміняв тисячі й тисячі золотих талантів; те саме й смуток у монашому житті, якщо порівнювати його з тією скорботою, що чекає в майбутньому тих, які чинять зло. - Поступаєшся малим, а дається тобі велике. Тож зрїкайся зарозумілости - і часткою твоєю буде Господь.

334. Істинно смиренна людина вважає себе найбільшим грішником, який нічого доброго не зробив перед Богом; всюди й повсякчас у всьому докоряє собі, нікого не ганить і не знає на світі людини, яка б більше від неї самої згрішила, була б лїнївішою від неї, але всіх завжди хвалить і славить, нікого не осуджує, не принижує, не обмовляє, весь час мовчить і без наказу або крайньої потреби нічого не говорить. Коли ж її запитують, тоді відповідає тихо, спокійно, коротко, начебто з примусу, соромлячись; ні в чому не ставить себе за приклад, ні з ким не сперечається щодо віри або чогось іншого. Однак, коли хтось говорить добре, то скаже: «Так», а коли зле: «Звідки знаєш?». Вона упокорена й цурається своєї волі, як чогось згубного. Завжди дивиться додолу; весь час має перед очима свою смерть, ніколи не розводить пустих балачок й теревенів, не бреше, не перечить наставникові; радо терпить образи, приниження й втрати, ненавидить безділля і любить труд, нікого не засмучує, не зранює нічию совість. Такі ознаки істинного смирення, і блаженний той, хто їх має, бо вже тут починає ставати оселею і храмом Бога, і Господь оселяється у ньому, - і стає він спадкоємцем Царства.

335. Немає смиренномудрости в тому, що грішник визнає себе грішником; смиренномудрість полягає в тому, щоби, навіть маючи чимало великого в собі, не виноситися. Смиренномудрий той, хто говорить про себе, як Павло: *Я не почувую себе винним ні в чому, але я тим не виправданій* (1 Кор. 4:4); або: *Христос Ісус прийшов у світ, щоб спасти грішних, з яких я - перший* (1 Тим. 1:15). Тож мати заслуги, але думати про себе, як про грішника, - ось смиренномудрість!

6 Загальні настанови до подвижницького життя¹⁹

1. Є стриманість язика - не говорити багато, не марнословити й не лихословити; а також не кривдити словом, не присягатися, не розводити теревенів, не зводити наклепів один на одного, не пліткувати, не розголошувати таємниць, не займатися тим, що не наше.

2. Є стриманість вух - опанувати слух і не зважати на пусті балачки.

3. Є стриманість очей - опанувати погляд і не дивитися на приємності гріховні, непристойності.

4. Є стриманість у роздратуванні - опанувати гнів і відразу не спалахувати.

5. Є стриманість у славі - не бажати й не шукати визнання й чести, не виноситися, не хизуватися, не думати про себе забагато.

6. Є стриманість у помислах - зі страхом Божим відкидати їх, не схилитись до думок, що зачаровують і збуджують, не насолоджуватися ними.

¹⁹ (Том I, с. 28-596; том II, с. 112-466; том III, с. 1-664)

7. Є стриманість у їді - не бажати й не шукати багато їжі, смачних і дорогих страв, не їсти в непризначений час, не віддаватися духу черевоугодництва, не збуджувати в собі пожадливі вишуканими наїдками, не бажати то однієї страви, то іншої.

8. Є стриманість у питті - не вживати надміру не лише вина, але й води, не шукати задоволення в добірно приготованих сумішах і вишуканих напоях, не пити вина без потреби, не ходити на бенкети.

9. Є стриманість у порочному сластолюбстві - не потурати раптовому збудженню похоті, не допускати соромітьких помислів, не давати волі плоті, але приборкувати пристрасті страхом Божим.

10. Святі Отці залишили нам чудове правило для покайних подвигів та трудів: «Не лише сьогодні будь стриманим, а завтра готуй собі обіди; не лише сьогодні пий воду, а завтра шукай вина; не лише сьогодні носи волосяницю, а завтра - дорогі одежі; не лише сьогодні будь смиренным і лагідним, а завтра - чванливим і гордим; не лише сьогодні будь тихим і слухняним, а завтра - свавільним і непоступливим; не лише сьогодні плач і ридай, а завтра збайдужіло смійся; не лише сьогодні спи на долівці, а завтра спочивай на м'якому ложі. Але зроби своїм одне правило, улюблений, яким міг би ти благоугодити Богові та принести користь собі й ближньому».

11. По сорок-п'ятдесят років святі Отці вірно дотримувалися цього прекрасного і бездоганного правила стриманості щодо їжі, язика; спали на долівці, плекали смиренномудрість, лагідність, віру й любов, убозтво, безнастанну молитву зі скрухою й плачем, - і таким чином очистилися. Тому й Бог оселився і прославився в них.

12. Якщо хтось не очиститься від усілякого лукавого діла, нечистих помислів і порочних пожадань, від гніву, дратівливості, заздрости, гордині, марнославства, ненависти, впертості, осудження й пустих балачок, - від усього того, що ненависне Богові, й, відкинувши, не триматиметься від того якомога далі, то не оселиться в ньому Всевишній. Тож очистьмо себе, улюблені, щоби Господь перебував у нас і сподобились ми його обітувань.

13. Хочеш дізнатися, що в тебе на серці? Слухай уважно! Якщо любимо, щоб нас хвалили, - це прикмета марнославства; насолода від їжі - ознака черевоугодництва; недбальство свідчить про наше лінивство; захланність - що не любимо Христа; заздрощі говорять про те, що не маємо любові; задоволення, з яким осуджуємо інших, засвідчує, що сповнені ми ненависти. Так у тілесних діях невидима душа стає видимою, виявляючи, яка вона - добра чи зла.

14. Але найнестриманішим речником того, що любить і чим живе серце, є язик; уста викривають найпотемніше в серці. Коли при устах немає сторожі, тоді слово наше летить без розбору і вносить назовні все, що є на серці. Тому якщо хочеш пізнати сердечні помисли, зверни увагу на уста; вони розкажуть, про що турбується і дбає серце - про земне чи небесне, духовне чи плотське, про задоволення чи здержливість, захланність чи убозтво, смирення чи зарозумілість, любов чи ненависть. Із тайників серця уста пропонують кусень хліба подорожнім; те, що говорить язик, свідчить, що саме любить серце - Христа чи щось дочасне.

15. Душа наша від природи добра, але стає злою з нашої власної волі. Пристрасті супротивні природі; вони прищеплюються їй розвиваються зі злої волі; звичка робить їх такими ж сильними, як сама природа. Така природа - рабство, звичка - зла воля. Волевиявлення, оскільки воно є вільним, подібне до хлібороба, який може прищеплювати нашій природі погані чи добрі звички - як йому заманеться. Природа - це земля, яку ми обробляємо; волевиявлення - хлібороб; а *Божественні Писання* - дорадники й учителі, що вчать нашого хлібороба, які злі навички йому треба викорчувувати, а які чесноти засівати.

16. Хоч яким пильним і старанним не був би наш хлібороб, однак без вчення *Божественних Писань* не матиме він ані сили, ані знань. Закон Божий дає йому розуміння й силу, від свого гілля прищеплює також чесноти до дерева природи: віру, надію, любов, мудрість, старанність тощо. Якщо наш хлібороб зарозуміло надумає покинути учителя й порадики свого, тобто *Божественне Писання*, то починає грішити, прищеплюючи до природи своєї те, що їй чуже: невіру, невігластво, ненависть, заздрощі, гординю, марнославство, хизування, черевоугодництво, сварливість, впертість, непослух, тому що покинувши

Законодавця, сам виявляється покинутим. Якщо в розкаянні засудить він сам себе, припаде до Законодавця і скаже: «Согрішив я, покинувши Тебе», то Законодавець з любови до людей одразу ж прийме його, подасть йому розуміння й добру силу знову обробляти ниву природи своєї, корчувати злі звички і замість них засіювати чесноти. Більше того, нагородить його за це вінцями та ще й хвалитиме.

17. Навіщо зрікся ти світу, якщо все ще шукаєш мирських насолод, замість нагоди домагашся одежі, замість спраги - вина? Покликаний ти до боротьби, а хочеш неозброєним стати до бою з ворогом; замість тою, щоб чувати, - спиш; замість плакати й побиватися - смієшся; замість любити брата - ненавидиш його. Покликаний ти до покори, а сперечаєшся; запрошений успадкувати Царство Боже, а думаєш про земне. Замість смиренномудрости й покори виявляєш зарозумілість і погорду.

18. Ми, брати, є духовними купцями і тим подібні до мирських купців. Купець щодня веде облік прибутків та витрат; якщо ж зазнає збитків, - докладає всіх зусиль, аби надолжити втрачене. Так само і ти, улюблений, щодня - зранку і ввечері - ретельно роздумуй над тим, що придбав. І *ввечері*, коли ввійдеш до храму серця свого, розваж і спитай самого себе: «Чи не прогнівив я чим Бога? Чи не сказав пустого слова? Чи не злегковажив? Чи не засмутив брата свого? Не осудив кою? Коли уста мої співали псалми, чи не мріяв ум мій про щось мирське? Чи не зроджувалося в мені плотське пожадання і чи не з задоволенням захоплювався я ним? Чи не здолали мене земні турботи?» Якщо ти зазнав втрати в чомусь з того, старайся виправити те; потім зітхай і плач, щоб не впасти знову. А вранці знову питай себе: «Як проминула ця ніч? Чи одержав я вночі якийсь прибуток з купівлі своєї? Чи чував мій ум разом із тілом? Чи проливали сльози очі мої? Чи не заснув я, коли стояв на колінах? Чи не спадали мені на думку лукаві помисли, чи не відчував я від того насолоди?» Якщо уразився ти будь-чим з названого, то старайся одужати, постав до серця свого сторожу, щоб те саме не повторилося з тобою знову. - Якщо так дбатимеш, то збережеш непорушним своє надбання. Таким чином станеш угодним Господеві своєму і будеш мати з цього користь.

19. Пильнуй, щоб не розлінитися, бо лінощі -початок загибелі. Наслідуй бджолу, приглянься до дивовижної її таємниці: як із розсіяних по землі квітів збирає вона свій витвір. Задумайся над цією крихітною істотою. Навіть якщо з цілого світу зібрати всіх мудреців, усіх філософів, то не зможуть вони збагнути мудрости її. І кожна розумна людина, коли бачить труди її, хвалить Творця Бога, подивляючись, що така крихітна істота є настільки мудрою. Так і ти, мій улюблений, будь як бджола і з *Божественних Писань* збери для себе багатий і незнищений скарб та пошли його до неба.

20. Монах - наче той воїн, що, йдучи до бою, повністю озброюється, забезпечує своє тіло, пильнує до самого кінця битви, аби не напав на нього зненацька ворог і щоб через легковажність не потрапити йому в полон. Так і монах, якщо розслабиться і лінуватиметься, то стане легкою здобиччю для ворогів, адже супротивник навіює йому нечисті помисли, а той радо приймає їх - йдеться про помисли зарозумілости й марнославства, а також заздрощів й осудження, черевоугодництва й непомірного сну. Окрім того, ворог доводить такого до відчаю. Коли ж монах завжди пильний, то тим прикликає собі на поміч Божу благодать. Сам Господь навчає такого, як бути угодним Йому, - такий монах стає гідним хвалити Бога і прославляти Його. Так само як той, хто дивиться на себе в дзеркало, одночасно і глядач, і відображуваний, так і благодать, якщо знайде собі уподобання в людині й оселиться в ній, то і людину прославляє, і сама прославляється в ній.

21. Без помочі благодати серце не може віднайти в собі достатньо сили і сповнитися замилюванням, аби належним чином висповідатися перед Владикою; без неї людина убожіє, не прагне досконалості, - тоді знаходять в ній притулок мерзенні й нечисті помисли, і вона стає, *мов той пугач на руїнах* (Пс. 101:7). Тому обов'язок людини - призвати благодать, щоб вона просвітила її; обов'язок людини - очистити себе і стреміти до того, щоби благодать оселилася в ній і вела її; з поміччю благодати людина поступатиме в усіляких чеснотах, просвітлена нею спроможеться досягнути розмаїття та красу благ будучого віку. Благодать стає для такої людини муром, що оберігає її від світу цього - для життя грядущого віку.

22. Старайся стати досконалим у чесноті, яка прикрашена всім тим, що любить Бог. Це любов - єдина чеснота, що містить у собі красу і розмаїття всіх інших разом узятих чеснот. Як не буває царської корони без коштовних каменів і добірних перлин, так і ця єдина добродієність немислима без краси всіх інших чеснот. Вона - як царська корона. Якщо в ній бракує бодай одного камінця або однієї перлини, вона не може сяяти на царській голові; так і ця єдина чеснота, якщо їй недостає краси інших чеснот, не може вважатися досконалою чеснотою.

23. А ще її можна порівняти зі сіллю. Як дорогі наїдки з усілякими вишуканими приправами нічого не варті без солі, бо їх неможливо буде їсти, так і ця чеснота, хоча й прикрашена красою інших чеснот, але якщо позбавлена любови до Христа і ближнього, губить усю свою суть.

24. Її також можна порівняти з прекрасно укладеною абеткою, в якій усі літери вправно виписано й оздоблено, але яка стає непридатною, коли з неї вилучити бодай одну літеру. Так само й ця чеснота, якщо буде їй бракувати однієї з решти чеснот, уся виявиться марною.

25. І ще подібна вона до великого орла, який ширяє у височині: коли бачить він у сітях поживу, - стрімголов кидається на неї, бажає вхопити здобич, але кігті його заплутуються у сильці, - і така дрібничка зводить нанівець усю його міць. Здавалось би, тіло його вільне і поза сильцем, однак уся сила його скута сітями. Так само й ця чеснота, якщо прив'язана до чогось земного, починає знемагати, вмирати, гинути і вже не може піднятися до висот, - бо прикута до землі.

26. Щоби знайти коштовну чудову перлину, шукач занурюється у глибіню моря, а знайшовши, зринає на поверхню і з тим великим скарбом, голий, стрімголов мчить на сушу. Так само й ти оголи себе від усіх житейських нечистот, зодягнись у цю чесноту і, прикрасившись нею, чувай удень і вночі, щоб не вкрали її в тебе. Душу, що має цю чесноту, не похитне жодне лихо: ані голод, ані нагота, ані смуток, ані хвороба, ані злидні, ані гоніння, ані будь-яка інша диявольська напасть. Якщо душа чуває, то від того ще більше зростає й увінчується, безнастанно вдосконалюється й просвітлюється в Господі. Навіть смерть не може заподіяти їй лиха; коли вона відійде з тіла, Ангели приймають її (сповнену радості) до неба й провадять до Отця світла.

27. Радіє з неї Отець, і Син, і Дух Святий. Отець радіє, бо полюбила Його, і нікого іншого, крім Нього. Єдинородний Син радіє, тому що бажала Його, й нікого не набула, крім Нього. Святий Дух радіє, тому що в Ньому стала душа Храмом Святим, і Він оселився в ній. Звеселяються нею небеса та сили небесні й однодушно припадають й хвалять Отця, і Сина, і Святого Духа, коли бачать, що прикрашена вона ангельською чеснотою в усій красі праведности. Звеселяється праведною душею рай, бо вона успадкувала його. Слава єдиному благому і чоловіколюбивому Богу, Який з благодати Своєї дарує нам Царство Своє.

28. Будьмо пильні й уважні, потрудімось у цей короткий час. Вечір близько. У великій славі йде Той, хто *дає нагороду тим, які Його шукають* (Євр. 11:6), щоб воздати кожному згідно з його ділами. Будьмо уважні, щоб після успіху дехто з нас не розлінився й не втратив безмежної нагороди Спасителя. Монах - як та засіяна нива, що після добрих дощів й рос приносить плоди радості. Коли надходить час збирати врожай, хлібороб дуже турбується, щоб град чи дикі звірі не спустошили ниву. Коли ж рільник отримає винагороду - збере врожай до житниці, тоді радіє, веселиться і дякує Богові. Так само й монах, доки в цьому тілі, повинен дбати про життя вічне, трудитися, подвизатися до останнього дня, щоб через недбалість не звести нанівець поступ усього свого життя. Коли ж, подібно до рільника, завершить труди свої - плоди свої перенесе до неба, - тоді радітимуть й звеселятимуться Ангели.

29. Уяви собі, що хтось, стоячи перед царем, перериває дивну й славну бесіду з ним, тільки-но покличе його раб. Уподобнюється до такого той, хто точить розмови під час псалмоспівів. Маємо усвідомити, улюблені, перед Ким стоїмо. Як Ангели перед Богом з великим трепетом співають славу Йому, так і ми зі страхом повинні стояти під час псалмоспівів. Хай не буде так, що стоять самі лише наші тіла, а ум - далеко й невідомо де витає.

30. Три різновиди діл примножують зло, та й четвертий не належить до добрих: коли молодь не слухається старших, коли старці заздрять успіхам молодих, коли побожні поведуться негідно і коли настоятель через неуцтво своє починає утискати та пригнічувати братів.

31. Три різновиди діл примножують добро, та й четвертий є благим перед Господом і людьми: коли браття однодушні в покорі й правді, коли брат навчає брата страху Божого, коли молодші коряться старшим як зверхникам своїм і коли настоятель любить братів своїх, як самого себе, та істинно дбає про спасіння душ їхніх.

32. Коли побачиш торговця, скажи сам собі: «Цей чоловік, прагнучи скороминущих дочасних дібр, дуже мучиться, щоб їх зібрати. Невже ти, душе моя, занедбаєш те, що вічне?» - Коли бачиш, як люди судяться один з одним, сам собі скажи: «Ці люди докладають стільки старань і зусиль, сперечаючись про те, що нічого не варте. Невже ти, душе моя, заборгувавши силу-силенну талантів, не припадеш як годиться до Господа, щоб простив тобі борги твої?» - Коли бачиш, як ставлять дім, сам до себе промов: «Ці люди докладають усіх своїх сил, щоб побудувати хатину. Невже ти, душе моя, знехтуєш вічною обителлю?» Але, щоб не затягувати мови про одне, друге й третє окремо, скажу коротко: що б не довелося побачити нам у житті, перемінюймо мирські помисли й житейські міркування на духовні - і з поміччю благодаті неодмінно отримаємо користь.

33. Хто такий монах? Монах - немов та людина, яка, падаючи з висоти, вхопилася за мотузку, висить високо над землею й безнастанно волає до Господа про поміч, знаючи, що коли знесилиться і випустить з обох рук мотузку, то впаде й загине.

34. Оскільки не хочемо заради Господа перетерпіти малої печалі, то мимохіть зазнаємо чимало важких скорбот. Оскільки не хочемо заради Господа зректися власної волі, самі собі приготуємо душевну шкоду. Оскільки не терпимо заради Господа підкорення й приниження, самі себе позбавляємо втіхи праведників. Оскільки не дослуховуємося до повчань, коли нас напоумлюють заради Господа, самі себе робимо забавкою бісів. Оскільки не приймаємо покарання посохом, чекає на нас казан, де не буде кому нас утішити.

35. Хитрий ворог різними способами впливає в кожного з нас свою отруту і всілякими підступами чинить перешкоду всім. Хтось дотримав посту, але охоплений духом суперництва і заздросів. Інший утримався від сороміцького пожадання, але зв'язаний марнославством. Ще інший - ревний у чуванні, але заплутався в сітях осудження. Той не обмовляє, але сповнений непослуху й впертости. Хтось стриманий у їжі, але потопає в гордошах та зарозумілості. Інший не знає втоми на молитві, але панують над ним роздратування і гнів. Ще інший зробить щось добре - і вже виноситься перед лінивими за себе. Кожного так чи інакше зв'язав гріх - і немає мудрого.

36. Ми змагаємося не з видимими людьми, від яких, якщо добре придивитись, можна себе захистити. Супротивники наші - невидимі. Тому велика небезпека чатує на лінивих; зате на переможців чекає велика нагорода. Вправно розпочнімо боротьбу - й подолаємо їх. Якщо ворог, наприклад, підбиває до черевоугодництва, нападаймо на нього постом; якщо збуджує пожадання до жінки, прибігаймо до терпіння: так здолаємо почуття - і ворог вмить утече від нас; якщо підштовхує нас до гніву, зброєю нашою хай буде мир; якщо доводить до роздратування, станьмо лагідними; якщо запалює в нас ненависть, прилучімося до любови; якщо підбурює шукати почестей, полюбімо приниження; якщо підштовхує домагатися слави, відчуймо свою ницість; якщо у мріях високо заносить нас, наслідуймо смирення Господне. Якщо так будемо противитися ворогові, - він не встоїть проти нас і втече, а до нас повернеться благодать.

37. Возлюбивши подвижництво, будь уважним до себе, щоб дні твої не промайнули в розсіяності. Не підпускай до себе лукавих помислів, аби сила твоя не вичерпалась у боротьбі з ворогом твоїм. Завжди пам'ятай про найсолідшого Владику, щоб подвиг твій завершився успіхом. Не марнуй ані хвилини, подвизаючись у боротьбі, бо зненацька прийде той день, коли ті, що трудяться, одержать вінці, а ледарі - каятимуться. Набувай чеснот, поки є час; здобувай благоговіння очам своїм, істини - слухові своєму, глаголів життя - устам своїм, невинности - членам своїм, відвідин немічних - стопам своїм, образу Господа Бога - серцю своєму, щоб сподобитись тобі великої чести перед Ангелами й людьми. З пошаною ставляться навіть до

бездушного дерева, якщо на ньому зображено смертного царя; наскільки ж більшу славу - і в нинішньому, і в майбутньому віці - посідатиме душа, яка має в собі Бога.

38. Прийдіть, друзі мої, припадимо до Господа: хай подасть нам просвітлення душі, аби розуміли ми підступи ворога - противника нашого, якому осоружне все прекрасне. На шляху нашому чинить він нам перепони, спокушає, шкодить, нав'язує розсіяність віку цього, плотські втіхи, надію на довге земне життя, боязкість під час подвигу, лінощі на молитві, сон під час псалмоспівів. Наскільки супротивник наш старанний - настільки ми ліниві; чим підступніший він - тим легковажніші ми, хоча й знаємо, що вік наш короткий - і Господь слави гряде.

39. Ми склали обіт: приносити плід життя. Але нам бракує сліз, щоб плід наш дозрів; бракує скрухи, щоб зацвів він від подиху сліз; бракує смирення, що затінило б його під час спопеляючої спеки; бракує убозтва, щоб ніщо супротивне не гнітило його; бракує любови Божої, цього міцного кореня, з якого виростає плід. Немає в нас зречення земного; немає чувань; немає пильного й уважного ума. розважливосте на молитві. Замість цих прекрасних і благих чеснот посідаємо натомість противні їм - лютий гнів і роздратування: уражений ними плід стає не придатним ні до чого; захланність, важка земна печаль гне його додолу. Навряд чи за таких несприятливих умов вдасться дозріти йому та придатися Владиці своєму.

40. У тебе перед очима життя кожного, тож маєш з кого брати приклад: як, озброївшись ревністю, *всі квапляться до мети, по нагороду високого Божого покликання в Христі Ісусі* (Флп. 3:14). Треба вірно перейняти від одного безумовну й правдиву віру, від іншого - надію на Господа, ще від іншого - любов до Бога і до людей, а ще від когось - те, як зі страхом Божим завжди стояти на сторожі своїй й боронити себе від усілякого лукавого діла, вести життя неосудне й правильне, яке всі хвалитимуть за чистоту і бездоганність.

41. Поглянь, як хтось, поборюваний різноманітними ворожими пристрастями, прибігає з молитвою до Бога і в скрусі та любові горнеться до Нього! Він отримує від Господа поміч благодаті та позбавляється негідних і нечистих помислів. З великим плачем, зі сльозами і зітханнями кається він у своїх ділах; у журбі оплакує гріхи свої, сповідається Богові в молитвах і чуваннях, виснажує себе постом, здержливістю і скорботою, намагаючись спастися з помічно усієї цієї зброї. Так і ти старайся боротися до самої смерті, як справжній воїн, пам'ятаючи, що подвижництво - не забава і спасіння можна досягнути лише важким трудом.

42. Наслідуй тих, хто є взірцем цілковитого зречення від світу, - і сягнеш височини чеснот. Коли помітиш у когось досконалу перемогу над захланністю, - якомога старанніше наслідуй його, щоб так само відкинути тобі все і вивільнити свій ум від усіляких турбот, аби зосереджено молитися, щоб жоден помисел, ніяка турбота не переривали твоєї молитви. Хто чистим серцем з любов'ю і сльозами молиться Богові, той самого Господа, як у дзеркалі, відображає в своєму умі. А це благо неоціненне, що здобувається убозтвом і всякою життєвою скрутою. *Бо тісні ті двері й вузька та дорога, що веде до життя, і мало таких, що її знаходять* (Мт. 7:14).

43. Своїм життям наслідуй Святих - кого в побожності й страху Божому, кого в смиренномудрості, кого в самопониженні та самоосудженні, кого в безмовності, кого в лагідності, кого у щирому терпінні, кого в поступливості й миролюбності, кого у приязні й одностайності, кого в пильності й розсудливості, кого у добрій поведінці, привітності і поблажливості, кого в подвигах і послуху, кого в фізичній праці й служінні братам, кого в ревності й горінні духу, кого в цілковитому зреченні світу і щоденному вмиранні подібно до Розп'ятого, кого у твердості духа та любові до істини, кого в чистоті й невинності. Дивись також: у цього - милість і готовість прийти на поміч, в того - лагідна вдача і доброта, в іншого - добре й ласкаве серце, а ще в іншого - неупередженість і правий суд; у когось - невибагливість і скромність, у когось - вдоволення малим і поміркованість, у когось простота і прямота, у когось постійна молитва, псалмоспіву й потоки сліз, - коротко кажучи, зауважуй у всіх прикмети боговгодного життя і наслідуй їх.

44. Стараймося споглядати небесне, про нього думати, про нього пам'ятати, до нього цілковито горнутись, з ним постійно єднатись, - і в жодному разі не схилити очей додолу, де задоволення й похоті віку цього лукавого, що несе смерть. Прекрасно завжди споглядати оком

сердечним вишне, але притім треба берегтися, аби ніщо інше не запало в око - чи то помисел лукавий, чи щось інше противне Богові - й не затьмарило ум.

45. Треба нам невинно молитися, щоб Господь вибавив нас від бісівських підступів. Адже помисли гнітять нас не лише тоді, коли ми на самоті в келії, але навіть посилюються, коли сходимося разом до дому Господнього. Помисли роблять так, що й на чоловіче тіло дивимось з пожаданням; до сороміцьких речей доводить нас змії у мріях. Він засіває якусь суміш помислів, аби брат став розсіяним і нездатним сприймати чистим умом пречистих тайн Спасителя нашого - Бога. Однак стриманий, якщо оберігає очі свої й пильнує ум, з поміччю благодаті Божої долає ці підступи. А тому треба якомога старанніше охороняти своє серце і свої почуття, бо в цьому житті ведемо велику борню, і ворог наш - шалений.

46. Ми не повинні припиняти боротьби. Хто в мирі з пристрастями - як боротиметься, коли вже запродався у рабство гріховним насолодам і радо сплачує данину мучителеві? Адже лише там, де ворогування, є бій; де бій - там і боротьба; де боротьба - там і вінці. Якщо хочеш визволитися від гіркого рабства, борися з дияволом. Святі удостоїлись небесних благ після того, як одержали перемогу в цій боротьбі.

47. Ті, що хочуть визволитися від ворожої наруги, позбутися гіркого рабства, мусять противитися волі тирана, боротися з ним з любові до Творця. Тоді виявлять вони досвід славетної боротьби, коли не лише устами, але й настановою свого серця скажуть ворогові: «Не слухаємося ми вже тебе, дияволе, і не служимо більше забаганкам твоїм». А під час борні піднесуть свій голос у молитві до Бога, аби здолав Він тих, які несуть зло Його рабам. Навіть якщо цей лютий мучитель у сім разів сильніше розпалить піч похотей, то й тоді ті, які надіються на Господа, скоро побачать, що перетвориться вона на росу, а диявол, який щойно наводив на них страх, сам здригнеться зі страху перед ними.

48. Хтось зі Святих сказав: «Думай про добре, щоб не думати про погане, бо розум не терпить байдкувань». Тож посвятім ум свій повчанню слів Божих, молитвам і добрим ділам, бо суєтні думки породжують і діла суєтні, а від добрих думок постає і добрий плід.

49. Сліз твоїх може бути й не видно зовні, однак серце твоє мусить бути сокрушеним, - сльози бувають різні. Але блаженний той, хто в душі своїй, як у дзеркалі, споглядає Господа і зі сльозами славословить Його перед лицем Його благости, бо молитва такого буде вислухана.

50. Якщо хочеш бути вибраною посудиною, -вдосконалюй себе у смиренномудрості й покорі своєму наставникові в Господі. Життя Святих стало світлим, бо відзначалось послухом. Ісус Навин за цілковиту покору Мойсееві удостоївся стати його наступником. Самуїл за слухняність священникові Елі сподобився почути голос Божий. Єлисей за покірність отримав від свого наставника особливу благодать. Сам Бог-Слово, ставши Чоловіком, жив смиренно і в покорі, як говорить Євангелист: *І був їм слухняний* (Лк. 2:51). Апостол сказав ще так: *Він понизив Себе, ставши слухняним аж до смерти, смер-ти ж- хресної* (Флп. 2:8). Розпочав ти з доброї волі, тож стій твердо, щоб Господь звеличив тебе разом з покірними й смиреними в Царстві Небесному.

51. Один із братів, перебуваючи послушником у духовних отців, прийшов до іншого брата і сказав: «Хочу піти від духовних Отців і жити в безмовності на самоті», на що той відповів йому: «Один чоловік мав сина, якого віддав до майстра, щоб той навчив його свого ремесла. Хлопець виявився ліним до роботи. Тож по кількох днях приходив він до свого батька й каже: «Тату, забери мене від учителя, бо й сам можу краще навчитися цього ремесла». Але батько відповів: «Якщо, навчаючись у інших, ти нічого не навчився, то як зможеш навчитися самотужки? Бачу, що погано ти вивчав своє ремесло, боюся, що марно старався я про тебе. Тому берись належним чином до роботи, набудь навичок під керівництвом майстра, щоб став ти вправним у ремеслі й потім міг жити з нього». Так і ми, брате, не скидаймо з себе ярма послуху в Господі, щоб не залишитися невірними у служінні Богові, не виявитися безпорадними перед спокусою.

52. Коли переможемо пристрасті, викорінимо в собі всілякі житейські печалі, тоді благодать Святого Духа упокоїть нас і просвітить серця наші, наче приготований світильник, наповнений олією і з добрим гнотом. Але якщо ми поневолені пристрастями й

скніємо в них, то уподібнюємося до світильника без олії й гноту, перебуваючи в темряві. Тож подбаймо про те, щоб достойно прийняти світло; шукаймо життя духовного, аби освятилися в нас і ум, коли провадитиме його Святий Дух, і тіло, коли стане воно причасником Духа.

53. Притча. Два чоловіки пішли до міста, віддаленого від їхнього села на тридцять стадій. Подолавши дві-три стадії, забрели вони до густого лісу, де було чимало джерел й затишних куточків. Один з них, бажаючи якнайскорше дістатися до міста, пришвидшив ходу, а другий зупинився, щоб оглянути все те, - і відстав. Роздивившись досхочу, хотів уже рушати до міста, але злякався спеки й сховався у затінку дерев. Доки так зволікав, насолоджуючись природою, з гушавини вийшов дикий звір, схопив його та поволік до свого лігва. А той, кого не спокусила лісова краса, успішно дійшов до міста. Притча ця ось що означає: два чоловіки - це люди, що стали на шлях благочестя й почали на ньому подвизатися. Приваблива місцина на їхньому шляху - світ з його принадами. Той, хто пройшов повз них, - це ті, які ні на чому не зупиняють своєї уваги, а спішать *до мети, по нагороду високого Божого покликання в Христі Ісусі* (Флп. 3:14). Той, кого захопила краса місцини, уособлене тих, які забули про свою ціль й звернули ум свій від невидимого до видимого. Спека - це труд чеснот. Те, що чоловік, який забарився в лісі, став здобиччю звіра, означає: коли хтось зупиняє свій помисел на земному, тоді з цього постає гріх; гріх полонить людину і, як лютій звір, пожирає її, як написано: *Пожадливість, завагітнівши, породжує гріх; гріх же, здійснений, - породжує смерть* (Як. 1:15). Тож втікаймо від мирських похотей, щоб знову не стати нам рабами гріха.

54. Уникай пустих балачок, щоб не впасти в сороміцькі помисли. Наскільки корисними для душі є добрі слова, настільки ж шкідливими є недобрі розмови, як сказав Апостол: *Лихі розмови псують добрі звичаї* (1 Кор. 15:33).

55. Коли недбалими побачиш людей, навіть постарівших у монашестві, тоді мусиш бути дуже обережним, аби, по-перше, самому не піти їхнім шляхом і, по-друге, набувши стриманости, не виноситися перед ними, - це значило б поступитися зарозумілою перемогою над собою. Послухай, що сказано: *Будь уважним до себе*, ретельно оберігай свою душу.

56. Не кожному відкривай свої помисли, а лише тим, про яких знаєш, що вони духовні. Бо чимало пасток у диявола. Від людей духовних нічого не приховуй, щоб ворог не знайшов для себе закутка й не оселився в тобі. Але не шукай поради у людей тілесних.

57. Треба уникати пустих розмов і не спілкуватися з тими, які не мають страху Божого; бо нічого корисного вони не говорять, нічого не роблять для Господа, не бесідують ані про чесноти, ані про побожність, ані про чистоту. Розмови їхні - смертельна пастка, порада їхня - безодня адава, зібрання їхнє - погибель для душі.

58. Гляди, щоб не втратити тобі сміливого уповання на Бога заради чести й слави людської або заради наїдків, пиття чи вбрання; бо все це - тлінне, а діла кожного, добрі й злі, записуються. *Думай про горішнє, а не про земне* (Кол. 3:2), щоб отримати тобі обітницю Отця Небесного.

59. Воїни царя земного проливають кров, аби догодити йому; ти не мусиш проливати крові, лише не будь переможений гріхом, щоб не зростити тобі плоду смерти (Рим. 7:5). Будь уважним, брате, пильним перебувай у трудах. Бог справедливий і не забуде твого подвигу. Але за цю тісноту, що терпиш, сидячи в келії, засяє тобі світло істини. *Змагайся добрим змагом віри* (1 Тим. 6:12), щоб міг ти перемогти ворога і без сорому поклонитися Цареві Слави. Бо Господь увінчає не лише тих, які загинули від меча або страждали від мучителів, але й вправних у подвижництві й любові. Як перші заради Господа терпіли наругу над собою, так і другі заради Господа терпіли в скорботі й подвижництві.

60. Пильнуй себе, і хай не буде *лукавого слова в серці твоєму*. Не схиляйся до лукавого помислу. Від того вже постраждав один із прадавніх, коли заховав у своєму шатрі дещо з того, що було заборонено (Іс. Нав. 7:1-26); так само постраждав і служитель пророка Єлісея Гехазі (2 Цар. 5:21-27). Але не сховались переступники не лише від Бога, а й від людей. Закон порушили вони погай, а покарали їх явно. Одного привселюдно каменували, іншого настигла проказа (2 Цар. 5:27). Адже правду мовить Апостол: *З Богом жартувати не можна. Що хто посіє, те й жатиме* (Гал. 6:7).

61. Чому перемагає нас ворог? Чому примножуються наші пристрасті? - Чи не від непокірливості нашої? Коли вчать нас, ми неухважні; коли вказують на прогрішення, щоб виправити нас, ми противимося. Від людей таїмося, про Бога не дбаємо. Страшний змії піддає нам "мудрість" перемагати словом тих, що хочуть нас виправити; від того гріх примножується в нас, бо ніщо йому не противиться.

62. Початок душевної розбещеності в монаха - сміх і вільність у поведінці. Коли запримітиш це в собі, монаше, знай, що дістався ти глибини усього злого. Не переставай молити Бога, щоб вибавив Він тебе від такої смерті. Сміх і вольності в поведінці штовхають до ганебних пристрастей не лише молодих монахів, але й старців. Про надто вільну поведінку хтось зі Святих сказав: «Подібна вона до спекотного вітру, бо нищить плоди монаха». А тепер послухай і про сміх: він позбавляє людину блаженства, обіцяного тим, що плачуть (Мт. 5:4), сміх руйнує добру внутрішню настанову, зневажає Святого Духа, шкодить душі, розбещує тіло. Сміх проганяє геть чесноти, не пам'ятає про смерть, не думає про муки.

63. Початок плачу - пізнання самого себе. Нехай же буде наш плач не про людське око, а заради Бога, Який відає все потаємне, щоб від Нього отримати нам блаженства. Тож просвітліймо обличчям, радіючи дарами Господніми в Святому Дусі; плакати й побиватися будемо подумки, благаючи Бога простити нам усі гріхи наші й охоронити нас від них назавжди - до кончини нашої. Плач творить й оберігає, плач зрошує сльозами душу й очищує її. Від плачу народжується невинність, відсікаються похоті, зміцнюються чесноти. Плач умилює Богу, приймає розраду від Ангелів.

64. Займайся духовним, щоб жила в тобі пам'ять про Бога; гребуй пустими розмовами, адже ніяк не можуть бути в мирі між собою сморід і пахощі - це неможливо.

65. Пустельник вільний від троякої борні - бачення, слухання і говорення. Але той, хто живе у спільноті, будучи уважним, також позбавляється трьох різновидів борні - купівлі, продажу й розбійницького нападу. Але всюди треба пильнувати себе й берегти чистою совістю свою.

66. Не кажи: «Я вступив до монастиря і набув ангельського образу». Не тільки людям, але й самому Богові мила не одна лише зовнішність: головно потрібні плоди добрих діл. Отже, будь, як квітуче дерево, охороняй плоди своїх чеснот, щоб не підкралась черва *гордині* й не підточила в тобі плоду смиренномудрості, щоб *марнославство* не затьмарило твого благоговіння, щоб *гнів* не вкрав твоєї лагідності, щоб *роздратування* не зморило твоєї доброти, щоб *сварка* не порушила твого миру, *ворожнеча* не стала перешкодою в дружбі, *злопам'ятність* не поклала край взаємній любові, *образа* не розірвала згоди, *черевоугодництво* не завадило посту, *жадоба* не винишила стриманості, *легковажність* не звела нанівець дбайливості, *сон* не приспав пильності, *нудьга* не тяжіла над старанністю, *лінощі* не завадили служінню, *нарікання* не зменшило покори, *непослух* не загородив входу послухові, *пуста балаканина* не взяла верх над псалмоспівами, *жарти* не заступили славослів'я, *сміх* не подолав плачу, *блуд* не розбестив цноти, а *грошоловство* не було віддано переваги перед убогістю. Пильнуй, щоб не полюбити тобі батьків більше за Христа; не радити світом більше від Царства; щоб пристрасть до пересудів не під'юджувала твого язика; щоб не мучила тебе заздрість; щоб брехня не очорнила чистоти твого серця, лицемірство не позбавило тебе істинних благ, крадіжка не відлучила тебе від Царства, неправда не заступила дороги до раю, людиноугодництво не знищило в тобі відваги, бажання потіх не позбавило тебе любови до Бога, похоть не згасила в тобі сердечної скрухи.

67. Наскільки хто відсікає та упокорює свою волю, настільки наближається до досконалості. Чим впертіше тримається хто своєї волі, тим більшої завдає собі шкоди. Тому не потурай своїй волі, а слухайся волі Божої.

68. Виходячи з келії, охорони очі свої, а серце спонукуй до побожних помислів, притім говори: «Ти не художник і вийшов не для того, аби вчитися малювати людей». Будь обачним. Якщо увага твоя прикута до чуттєвого, - чи зможеш чистим умом, як у дзеркалі, споглядати небесне, насолоджуватися й радіти пам'яттю про Бога?

69. Перестань цікавитися чужими гріхами, щоб не розбестився від того благочестивий помисел твій.

70. Дотримуйся мовчання: воно охоронить тебе від багатьох нечистот. Безнастанно пам'ятай про те, що чекає на грішників, бійся, щоб й ти невдовзі не долучився до них.

71. Не будьмо самолюбивими, адже з самолюбства виростають, як гілля, усі пристрасті. Самолюбство знищує любов, яка всіх веде до одностайності, зв'язує воедино. Любов - великий і дорогоцінний набуток. Тому старайся не відпадати від любови.

72. Турбуючись про своє спасіння, станьмо взірцем чеснот для ближнього: у вірі, любові, терпінні, чистоті, послусі, смиренномудрості, страху Божому; не захоплюймося злими пожаданнями, але подвизаймося у трудах духовних.

73. Щоб приймати заповіді Божі, будь простим, як голуб; щоб давати відсіч ворожим підступам, будь хитрим, як змії.

74. Розумно уникай шкідливих зустрічей, щоб зберегти внутрішній спокій.

75. Не спілкуйся з лицедіями, щоб не розбестились думки твої, бо розмови їхні надто шкідливі. Старих вони змушують до хлоп'ячих витівок, а молодих підштовхують до беззаконних діл.

76. Коли хто плаче, тоді ніяк не согрішить, і ніхто в сердечній скорусі не задумує зла. Разом зі скрухою серця приходять сльози, а з ними стає менше зла, бо тоді ми не чинимо нічого злого.

77. Якщо ти молодий, привчайся до мовчання й труду. Завдяки праці нікому не будеш тягарем, а мовчання збереже в твоїй душі негасиме душевне світло і не допустить, щоб воно затьмарилось будь-якою пристрастю.

78. Не волосся і не одежа роблять людину світською, а погана вдача та схильність до мирських і нечистих пожадань, від яких мерзеною стає душа.

79. Не постриг і одіж роблять монахом, а туга за небом і божественне життя, в яких виявляється досконалість життя.

80. Не звеличуйся, доки не пізнав спокуси, адже нерідко вона долає тих, які, здавалося б, твердо трималися. Тому треба бути пильним й берегти свій ум від падінь.

81. Усе виконуй і про все думай так, щоб бути угодним Богові, бо без цього тратить ціну всяке твоє діяння.

82. Чи в спільноті ти живеш, чи на самоті, не занедбуй того, чого шукаєш, тобто чистого серця й сокрушеного духа. Хто їх знайшов, того Бог не каратиме; а хто їх зневажає - наражається на велику небезпеку.

83. Божественними водами зрошуй душу свою (Божим словом і таїнствами), щоб вона квітла й плодоносила у правді. Треба нам так стреміти до всього, що корисне для душі, як звірі біжать на зелені пасовища,

84. Коли душа здорова, то й тіло має силу чинити добрі діла; а якщо душа заплуталась у негідних помислах, тоді гріх виснажує й тіло.

85. Щодня лукавий розставляє пастки на нашу душу, щоб спокусити її та віддати на вічну муку. У цих пастках міститься приманка - насолода, щоб спокушати й заманювати легковажні душі. Не розважайся, брате, цими смертельними втіхами, не захоплюйся звабливими помислами. Помисел зводить, коли знаходить вхід до душі, він усолоджує її гріховними думками, щоб потім умертвити гріхом. Він стає пасткою для душі. Тож схаменися і спіши вивільнитись, прогнавши помисел з душі молитвою, сльозами, стриманістю й чуттям. Надалі ж будь пильним, ні на хвилину не затримуйся думкою на звабливому помислі. Прибігай завжди до Бога молитвою, постом і сльозами, щоб визволитися тобі від усіляких пасток, спокус і пристрастей.

86. Будьмо завжди напоготові, щодня перемагаймо в боротьбі лукавого. Вивчім закони цієї борні: вона невидима, і закон її - позбутися усього земного. Якщо чекаємо смерті й щоденно вона в нас перед очима, то не згрішимо. Якщо відкинемо від себе все земне, то не переможуть нас у боротьбі. Оскільки земне притягує донизу, а пристрасті засліплюють очі серця, то й лукавий тоді перемагає нас у боротьбі.

87. Не міркуй й не говори, монаше, так: «Труди подвижництва великі, а я слабосилий і немічний, не здатний подвизатися». Якщо подашся до якоїсь далекої країни чи землі, то не зможеш вмиг здолати всієї дороги; але, йдучи день у день від однієї ночівлі до іншої, - невдовзі

дістанешся тієї країни, до якої прямуєш. Те саме можна сказати про Царство Небесне і про рай насолоди. Туди можна потрапити лише трудом усього життя - постом, стриманістю, чуттям. Стриманість, сльози, молитва, чуття, любов - ось пристановища, що ведуть до неба. Проходь ними терпеливо і радісно. Після кожної ночівлі все міцнішими ставатимуть стопи твоєї душі й не знатимеш перешкод на шляху до неба.

88. Людину, яка необдумано стала на шлях монашества, ворогові вдається схилити до вольностей у поведінці. А тому, хто став монахом з побожності, нашіптує, що звершувати подвиги - не до снаги йому. Але той, хто дійсно боїться Бога, не піддається ані першому, ані другому помислові. Страх Божий провадить його серце прямою дорогою.

89. Один брат, ставши монахом, боровся з помислом полишити спільноту. І спав йому на думку такий приклад: «Поглянь ось на цю зелень у саду; якщо садівник на ділянці не викопає і не розсадить рослини, вони не виростуть на повен зріст». Брат же відповідав помислам: «Невже садівник повикопує геть усе, що висіяно на грядці? Хіба не залишить він на грядці стільки, скільки вона здатна жити? До того ж те, що викопано, не в такій безпеці, як те, що лишилося на грядці. Тому й ти не будь серед тих, котрих викопують». Так з поміччю благодаті здолав він помисел.

90. Монах повинен бути обачним, щоб розпізнавати замисли ворога: щось оминати зі сміхом, щось долати зі смиренням, а дещо поборювати добре приправленим словом.

91. Доки душа мріє про земне, - різноманітні пожадання світу цього і суєтні втіхи, тривожачи помисли, розслабляють її сили; і від того той, що сидить у келії, стає недбалим. Але якщо хтось цілковито зречеться світу, зненавидить його і всі принади його, всім серцем та всією душею віддасть себе на службу Господеві, то недбальство не оволодіє ним; і такий вільно робитиме своє діло. На нього чекатиме лише боротьба з марнославством; але й цей помисел зможе прогнати від себе раб Господній, якщо зважатиме на свою немічність і на те, від Кого отримав дар, як сказано: *Що маєш, чого б ти не одержав?* (1 Кор. 4:7). Знайома йому і боротьба з тілесною неміччю; але раба Господнього вона не лякає, і не відлучить він себе від любови Божої, як сказано: *Хто нас відлучить від Божої любови?* (Рим. 8:35-39). Останнім з-посеред пристрастей приходить дух блуду; уникай соромітьких слів - і не пізнаєш нечистих помислів.

92. Мудрі старці - тук^{20 20} для братії, який змащує і скріплює душу.

93. Якщо зрієся ти світу, то подбай про своє діло, аби здобути перлину, якої шукаєш. Бо деякі, зрікшись світу, віддалившись від земного життя (одні полишили військову службу, інші роздали своє багатство), - все ж зазнали падіння, бо йшли за власною волею. Найгірше, коли людину править власна воля, а не воля Божя. Вони лише вдавали, що головними воротами віддаляються від усього житейського, - потайними ж дверима знову вернулися до земного.

94. Це - благі пахощі в людині, коли вона завжди звинувачує лише саму себе і не осуджує іншого, що впав у таке ж прогрішення.

95. У кого серце затьмарене бурею помислів і переможене пристрастями, той і людей не соромиться, і Бога не боїться. Якщо він правитель, то без страху чинить зло. Якщо ж він нездатний і бідний, то віддається грубості своєї вдачі і без жодного сорому також поводить зле.

96. У воїнів битва - короткочасна, а в ревнителя спасіння триває вона аж до самого його відходу до Господа. Тому братися до діла треба якомога старанніше: пильно, уважно, з терпінням. Якщо збираєшся вбити лева, роби це рішуче, аби не розтрощив він, як посудину крихку, костей твоїх. На воді не заспокоюйся, поки не дістанешся берега, щоби, як той камінь, не пішов ти на дно. Якщо розпочинаєш боротьбу, будь пильним і тверезим, аби не радів противник з перемоги над тобою і замість вінця не одержав ти чогось зовсім іншого.

²⁰ У *Старому Завіті* слово *тук* має декілька значень: внутрішній жир тварин, який обов'язково приносили в жертву Богові (Лев. 3:3, 9,16,17; 4:8); солодощі (Пс. 35:9); молоко (Іс. 55:1); *тук пшеничний* - добірні пшениця (Пс. 80:17,147:3); багатство, насичення (Єр. 5:28; Пс. 62:6); *тучні землі* - люди багаті й знатні (Пс. 21:30); *тук землі* - найкращі плоди земні (Бут. 45:18); вислів *тук свій зачини* співголосний з відповідним євр. текстом "зачинили серце своє" (Пс. 16:10).

97. Хто хоче бути монахом, мусить бути готовим мужньо все зносити, щоб згодом не сказати: «Хіба я знав, що на мене чекає?» Отож знай. Владнай свої помисли, наберися терпіння, щоб коли, приймаючи постриг, скажеш: «Усе перетерплю», вже вранці не порушив того ні словом, ні ділом. Ангели Божі стоять поруч з тобою і чують усе, що ти говориш. Тож не скажи неправди, бо Господь *погубить усіх тих, що неправду кажуть* (Пс. 5:7).

98. Чимало спокус чагує на того, хто приступає до Господньої праці. Але успішно долає їх той, хто всім серцем відданий Божому прововоді й тримається волі Божої. Господь чекає від нас тільки рішучости, Сам же дає нам силу і дарує перемогу: *Він - щит для всіх тих, що до Нього прибігають* (Пс. 18:31).

99. Не дивись на недбалих, але пильнуй себе, маючи перед очима Бога, як написано: *Господь - передо мною завжди; тому що Він у мене по правиці, не захитаюсь* (Пс. 16:8).

100. Не осуджуймо нікого, бо не знаємо, як хто поводить у своїй келії, як трудиться перед Богом; не судімо, коли побачимо, що хтось сміється або розмовляє, бо не знаємо, що відчуває він на самоті. Кожен з нас мусить пильнувати самого себе, бо кожен сам за себе відповідатиме перед Богом.

101. Хочеш, аби не здолала тебе спокуса? Повністю відкинь свою волю. Навіть якщо справа видається тобі доброю, але настоятель не визнає її за таку, то підкорися йому в Господі. Сперечатися, йти за власними намірами - це вже ознака спокушання. Нехай кожен почує, що сказано в псалмі: *Служіте Господеві в страхі і радуйтеся у тремтінні. Прийміть покарання, щоби не прогнівався Господь, і не загинули ви на шляху праведному* (Пс. 2:11-12).

102. Не поведьмося так, що сьогодні ми стримані й лагідні, а завтра - нездержливі й горді; сьогодні - мовчазні, смиренні, чуваємо, а завтра - розважаємося, довго спимо, впираємося; сьогодні зрікаємося світу, усього земного: батьківщини, друзів, родини - в надії на Господа, а завтра прагнемо бачити батьківщину, рідних, спадок, - бо все це затує нас до безодні зла. Пам'ятаймо про жінку Лотову, *яка озирнулася назад себе - і стала соляним стовпом* (Бут. 19:26). І Господь вчить: *Ніхто, що поклав руку на плуг і озиратиметься назад, не здатний до Царства Божого* (Лк. 9:62).

103. Завжди пам'ятай той день, коли вивільнився ти від усього тлінного і залишив світ заради Господа, коли спалахнув ти від страху Божого, коли пламенів ти духом до Господа. Таким залишайся до кінця, бо *хто витриває до кінця, той спасеться* (Мт. 10:22).

104. Не розслабляйся, коли приходять помисли, бо це - початок боротьби. Повчися від дощового водоймища. Одразу після дощу вода каламутна, але чим далі, тим чистішою стає вона. Перетерпи - вгамуються твої помисли і дадуть тобі спокій.

105. Послухай притчу про скверні помисли. Коли виноград зібрано з лози, вичавлено й вино розлито в посудини, воно спочатку бурлить так, начебто стоїть на сильному вогні, і навіть добрі посудини не завжди витримують його тиску - й тріскають. Так стається і з помислами людськими, коли вони від суєтного віку цього та його турбот переходять до небесного. Біси не терплять ревности в людині й різними способами намагаються збаламутити її ум, домішати до нього *голизну сороміцьку* (Авак. 2:15); коли ж знайдуть відповідну посудину - душу невірну, збентежену сумнівами, - то рвуть її. Біси, як хижі вовки, ходять келіями монахів і шукають відчинених дверей, щоб увірватися досередини і звести душу, яка їм піддається. Якщо ж натраплять на зачинені двері, тобто утвержену у вірі душу, то ніяковіють і забираються геть.

106. Що б ти не робив, будь смиренномудрим, бо смирення - матір послуху. Скинь із себе лицемірність, зодягнись у віру, щоб Господь, побачивши ревність душі твоєї, укріпив тебе в ділах. Зненавидь лінощі, суперництво, будь-які злі звички і заздрощі, адже заради Господа покинув ти все. Знай, якщо від початку розслаблюють тебе такі помисли, то пізніше доведеться перетерпіти багато лиха і зазнати шкоди.

107. Якщо надворі не даєш скупчуватися нечистотам, то й усередині, в собі самому, не дозволяй розпалюватись плотським пожаданням.

108. На широкому шляху надбуємо: злі наміри, розваги, черевоугодництво, пиятику, марнотратство, розпусту, розбрат, дратівливість, пихатість, непостійність тощо; а за ними йдуть: невір'я, непослух, непокора і останнє з усіх лих - відчай. А на шляху вузькому й тісному

стрічаємо: мовчання, стриманість, цноту, любов, терпіння, радість, мир, смиренномудрість тощо. А за ними слідує життя вічне.

109. Особливо ж оберігай себе від вольностей у поведінці, щоб не стати тобі рабом багатослів'я і безстидства, потіхою бісівською і, врешті, не розлучитися з братами. Дикі віслоки не так спустошують ниву, як вольності руйнують труди монахів.

110. Погляньмо на тих, які служать земному цареві і тлінному престолові, - як уважно й боязко стоять вони перед своїм володарем. Чи ж не більший страх, трепет і благоговіння повинні мати ми, вірні, коли стоїмо перед Небесним Царем? Тому не можна безсоромним оком дивитись на тайни Тіла і Крови Господа і Спасителя нашого Ісуса Христа. І хай переконає нас у цьому Божественне Писання, яке говорить: *Увесь тремтячи, Мойсей не зважувався глянути на купину* (Діян. 7:32).

111. На мою думку, існує три різновиди дрімання, які бентежать людину вночі. *Перше* доводиться пізнати братові від лукавого тоді, коли він починає співати псалми. Воно безсиле, якщо брат не лінується, але турбує сильніше, якщо брат обтяжив свого живота найдками і напоями. *Друге* знаходить на брата під час служби Божої, якщо він лінується, не докладає зусиль, аби до кінця відбутися правило, а хоче під час служби покинути тих, які співають псалми, і йти спати. *Третє* доводиться відчувати за покликком ества після закінчення правила звичайної служби. - Не будь недбалим. Хіба ти не чув, що пророк Самуїл, якого часто кликали вночі, жодного разу не лінувався підвестися, хоча був ще зовсім молодим? Коли стоїш на Службі Божій, з братами чи наодинці, славословлячи Спасителя нашого Ісуса Христа, й тривожить тебе перший різновид дрімання - чини спротив, тільки-но заприметиш його, щоб через власні лінощі не втратити тобі плодів служіння Богові. Будь непохитним у терпінні, хоч би дрімання й склеювало раз у раз тобі очі, - ані руш зі свого місця - і набудеш великої користі. Звичка довго спати подібна до пристрасти черевоугодництва. Якщо хтось звик багато їсти, то й природа багато вимагає, а коли хто звик до стриманости, то й природа не потребує багато їжі. Поглянь на рибалок: цілу ніч вони не сплять, а працюють. Коли ж хтось із них поступиться перед лінощами і його здолає сон, то, пробудившись, побачить він, що нічого не спіймав. Тоді почне побиватися через своє недбалство. Те саме станеться і з тобою, коли дріматимеш і спатимеш, як говорив Пророк: *Сон обійняв їх і нічого не набули* (Пс. 76:6).

112. Якщо зробиться на кораблі маленька шпарка і її негайно не залатають, то яким би великим не був корабель, але через таку дрібничку морські хвилі поглинуть його. Те саме може спіткати й душу, що піддалася підступам ворога, якщо вона не повернеться до свого Творця. Тож потребуємо ми з тобою, брате, пильности, тверезости й великої смиренномудрости. Все лукаве відступає, коли цілим серцем звертаєшся до Бога.

113. Буває й так, що хтось бере посудину зачерпнути води, але, не набравши води, розіб'є її. На такого схожий той, який вступає до обителі, щоб вдосконалюватись у християнських чеснотах, але згодом відкидає благодать Божу і повертається до мирського життя.

114. Віра - матір усього доброго; завдяки їй людина здатна досягнути обітниць Владики і Спасителя нашого Ісуса Христа, як написано: *Без віри неможливо догодити Богові* (Євр. 11:6). Натомість плідна здобич дияволу - невір'я, матір усіх лукавих діл. З невір'я постає двоєдушність, яка вносить нелад. *Людина з подвійною душею непостійна у всіх своїх дорогах* (Як. 1:8).

115. Хочеш уникнути спокус і пересудів? Замкни уста свої заради Господа та *відверни очі свої, щоб не бачити суєти* (Пс. 119:37); тоді уникнеш і першого, і другого: пересуди здолаєш мовчанням, спокуси - оберіганням очей. Якщо того не подолаєш у собі, то куди б ти не пішов, завжди матимеш сам у собі своїх ворогів. Здолай їх і - де б ти не жив - матимеш спокій.

116. Прекрасні молитва і піст, але їх зміцнює милостиня, як сказано: *Хочу милости, а не жертви* (Осія 6:6). І Спаситель дарує блаженство милостивим: *Блаженні милосердні, бо вони помилувані будуть*. А ще говорить Ангел до Корнилія: *Твої молитви і твої милостині піднялись перед Богом, і Він згадав про тебе* (Діян. 10:4), - тож не самі лише молитви, але й милостині.

117. Не занедбуй церковної служби під приводом того, що маєш щось зробити. Як від дощу зростає насінина, так від служби церковної укріплюється душа в чеснотах.

118. Не лише сьогодні мовчи й сумлінно віддавайся Божому ділу, а завтра вештайся келіями або, ще гірше, ходи від селища до селища. Натомість постійно мовчи і пам'ятай: наскільки хто перебуває у безмовності, настільки чистими стають його помисли; і навпаки, наскільки хто віддаляється від мовчання, настільки грубіє його ум.

119. Страх Божий - міцна опора супроти ворога. Не руйнуй цього опертя - і не потрапиш у полон. Пригорнися до Чоловіколюбця і разом із Пророком благай Його: *До Тебе, Господи, я прибігаю; не дай мені осоромитись повіки, у Твоїй справедливості визволь мене!* (Пс. 31:2). Тоді й Господь відповідь тобі: *Я буду з тобою, і не покину тебе, і не покину.* Будь мужнім і хоробрим (Іс. Нав. 1:5-6).

120. Будьмо великодушні й носімо тягарі один одного, стараймося підвести тих, що впали, полонені ворогом. Який воїн не почне битися з ворогом, побачивши, що товариш його потрапив у полон, аби визволити свого друга? Коли ж не зможе він врятувати його, то плаче й сумує за товаришем своїм. Чи ж не ще більше ми повинні жертвувати своє життя один заради одного? Адже Господь і Спаситель наш Ісус Христос сказав: *Ніхто не спроможен любити більше, ніжже тоді, коли він за своїх друзів своє життя віддає* (Йоан 15:13).

121. Людина, що марнує в лінощах дні свої, обманює сама себе і зовсім не думає про ті блага, які Господь приготував для праведників, та про покарання, що чекає на грішників. Без жодного страху віддається вона втіхам. У такій людині лукавий зроджує плотські похоті, проте вона цього не помічає, як ті ворота, що їм байдуже, хто ними входить, а хто виходить. Похить же, якщо оселилася в умі, затьмарює очі.

122. Тікай від вольностей і сміху; черевоугодництво приборкуй стриманістю, грошлюбство - вбогістю, балакучість - мовчанням, непосидючість - перебуванням у келії, лінощі - пам'яттю про майбутні блага, непокору - смиренномудрістю. Але найбільше остерігайся вольностей. Від них, думаю, бере початок усяке зло. Якщо не приборкаєш вольностей у поведінці, вони зроблять тебе безстидним. А якщо приборкаєш їх, станеш блаженним, бо сказано: *Блаженний той, хто завжди богобоязний* (Прип. 28:14).

123. Пильнуй, щоб не марнувати часу в лінощах й розсіяності. Насадив ти собі виноград - постав огорожу. Придбав сад - охороняй його плоди, щоб радіти з врожаю; не пускай свиней своїх на оброблену землю, щоб не спустошили її. Яка з того користь, коли один день муруємо, а два руйнуємо? Як довершити діло, коли так поводимося?

124. Усілякі гріховні приманки розсіяні посеред людей, щоб ми невпинно боролися з ними. Але один бореться, а інший піддається спокусі й падає; падає ж хтось через те, хтось - через інше, залежно від схильності кожного. Але завжди в тому бере участь ворог, який вважає на наші прив'язаності. Він, бажаючи зв'язати когось гріховними пожаданнями, в'яже його тими, які людина полюбляє. Найбільше, щоб, насолоджуючись ними, вона ніколи не хотіла звільнитися від них. Хитрий той, хто в'яже нас, і добре знає, чим і як кого пов'язати, розуміючи, що коли зв'яже когось небажаними узами, то ум вмить розірве їх і втече. Тому й облутує кожного тим, хто що полюбляє. Тоді навіть зв'язані ми не журимося, а радіємо; нас упіймали, а ми вихваляємося цим. Зв'язаний, наприклад, заздрістю, хизується тим, що вільний від перелобу, тож вважає, що нічим і не зв'язаний; а пов'язаний марнославством, оскільки не погруз в неправді, думає, що він вільний від будь-яких уз. Кожен зв'язаний не знає своїх пут, не відає, яку пастку приготовано для нього. Всі вони, як сп'янілі, потерпають від незнання. Зв'язаний, немов п'яний, не знає, що він зв'язаний. Від вина забувають про узи, у сп'янінні не помічають біля себе сітей.

125. Пам'ятай, що все добро пропадає, коли до нього домішується гріховна пристрасть: зникає правда, коли додається до неї нищий підступ; занечищується непорочність, якщо заторкне її похитливість; тратиться віра, якщо не дослухатися до пророкувань; затьмарюється доброчинність, якщо виступає наперед гординя; уневажливлюється піст, якщо долучається до нього осуд. Тож будь уважним до себе і не дозволяй, щоб такі домішки зводили нанівець те добре, що маєш.

126. Кожен свій член повинен ти старанно оберігати від гріха. Якщо тіло твоє чисте від блуду, бережи уста свої, щоб не судити інших. Уста не спроможні чинити перелобу, але можуть

казати неправду і зводити наклеп. Якщо один твій член невинний, а інший винуватий, то через нього одного ти весь підлягаєш осудженню. Не нехтуй цим як чимось незначним. На прикладі тих, що стали здобиччю ловців, навчись зважати на найменшу дрібничку. Буває так, що птах зачепиться пазуром у сіті, й отим маленьким кінчиком пазура приборкується й долається вся міць його крил, і хоча птах не цілковито в сітях, але вони його зловили і тримають.

127. Тікаймо від недоброго помислу, бо думку судитимуть так само, як і діло. Приступімо до доброго помислу, за який так само, як і за діла, отримаємо нагороду від Того, хто випробовує серця. Намірення само по собі вже є ділом, тому що з нього все бере свій початок, - в ньому покладено основу нашої свободи.

128. Милостивий Господь дав нам зброю супроти будь-яких нападів ворожих. Тільки не лінуйся користуватися нею - і не зазнаєш поразки. Якщо ворог пустить в нас свої палаючі стріли, то ми маємо незборимий щит - молитву; якщо задумає полонити нас брехнею, біжімо до правди - і спасемося; якщо заманеться йому уразити нас ненавистю - виставмо супроти нього могутню любов; якщо шкодить нам гордістю - змагаймося з ним смиренномудрістю; якщо збуджує плотську похоть - зодягнімся у броню невинности; якщо нападає на нас ненаситністю, набудьмо собі крила - піст. Так, наші вороги мають стріли, але їх має і наша неміч. Поразка в боротьбі настає не від браку зброї, а від небажання братися до неї та неухважності.

129. Яка користь з того, коли хтось має все, крім спасенної любови? Якщо хтось приготує пишний бенкет для царя та князів, і усього там вистачатиме, і страви будуть дорогі, але забракне соли: чи можна буде їсти такий обід? Ясна річ, що ні. Так і тут. Чи хто невинний, чи постить, чи чуває, чи молиться, чи дає притулок бідним, чи приносить дар, набуток або плоди, чи буде церкви, чи щось інше робить - без любови все це ніщо перед Богом (1 Кор. 13:1-4).

130. Подбаймо про те, щоб здобути нам обіцяні вічні блага; докладаймо зусиль, доки ще не стемніло і не скінчився торг; знайдімо собі для життя тамтешнього друзів серед тутешніх бідних і знедолених. У них купімо собі оливи й відішлимо її поперед себе; адже тут оливу для тамтешніх світильників продають вдови, сироти, немічні, каліки, кульгаві, сліпі та всі жебраки, які сидять біля дверей церковних.

131. Коли станеш перед Богом на молитву, пильнуй, щоб чудових органів, на яких виграєш Богові, тобто помислів твоїх, не викрали твої вороги. Як служитимеш Богові, коли відібрали в тебе твій орган, тобто полонили помисли? Служіння вимагає, щоб усі помисли, вся міць і сила душі, весь ум нерозсіяно належали Богові. До золота не домішуй міді або свинцю, тобто до душі своєї - багатьох і нечистих помислів. Як заручена діва стає мерзенною в очах нареченого свого, якщо спокусить її інший чоловік, так і душа, якщо захоплюється нечистими помислами і відається їм, стає мерзенною в очах свого небесного Жениха Христа. Вона повинна всіляко уникати зв'язку з такими помислами, не дозволяти їм наблизитися до себе, щоб Господь, побачивши її любов до Нього, зглянувся над нею, знищив ворогів її, що силкуються відвернути її думки від Нього. Як тільки Господь побачить, що душа з усіх сил безнастанно шукає Бога, чекає на Нього вночі й благально кличе Його вдень, - не забариться Він, відомстить за неї ворогам її, очистить її від пороку, який вона ще має, і піднесе її до Себе як наречену без скверни.

132. Відкрий серце своє і жадай Бога по всі дні життя свого. Жадати Бога - вічна насолода і просвітлення, радість, що не минає. Якщо прагнеш Господа повсякчас, Він завжди перебуватиме в тобі. Господь - у душах тих, які бояться Його; Він чинить волю тих, що полюбили Його.

133. Хочеш бути святим і непорочним храмом Божим? Завжди май у своєму серці образ Божий. Під образом Божим розумію не малюнок фарбами, а той образ, що його малюють в душі добрі діла, пости, чування, поступ у доброму, здержливість, молитви; а фарбами для цього небесного образу Владики служать чисті помисли, зречення усього земного і завжди чисте життя.

134. І у світі, і в подвижницькому житті ніхто не одержить нагороди без боротьби; без неї ніхто не отримає нев'янучого вінця і вічного життя. Адже теперішнє життя - це постійна боротьба. Хочеш бути досконалим у боротьбі? Завжди будь вбраним у чесноти - як у зброю для боротьби. Чи облечений ти у доброту? Постійно докладай зусиль, щоб не втратити її.

135. Бери приклад з життя і чеснот преподобних Отців. Слідуй дорогою їхнього життя, подвизайся так само, як вони, - умом, духом, тілом; будь подвижником в одежі, їді, мові, погляді, помислі - щоб у всьому став ти досконалим.

136. Слідкуй за собою, щоб під час молитви не був ти розсіяним. На молитві перед Богом стій зі страхом і трепетом. Повністю відкинь зі свого серця помисли й житейську печаль, цілковито стань небесним ангелом і старайся, щоб молитва твоя була святою, чистою, неоскверненою, аби небесні врата, коли побачать, як вона підноситься, вмить відчинились перед нею; а Ангели й Архангели, коли зустрінуть її, щоб раділи, підносячи її до святого й величного престолу пречистого Владика. Так на молитві припадай до Бога, як Херувим і Серафим.

137. Боротьба твоя не звичайна, бо всі сили небесні і Сам Владика спостерігають за нею. Тож коли одержиш перемогу над ворогом, Ангели зустрінуть тебе оплесками, радісно возхваляючи Господа, Який дарував тобі силу здолати лукавого. Тому й боротьба стає запеклішою, щоб став ти вправним і Бог прославився в тобі, і люди брали з тебе приклад.

138. Не ставай недбалим, коли змагаєш, але май надію. Адже там, де подвиг, - там і нагорода, де бій - там і вшанування, де боротьба - там і вінець. Пам'ятай про це і терпінням готуйся до боротьби. Взивай до себе безнастанно разом зі Святими: *Будь мужній; нехай буде відважне твоє серце, і надійся на Господа* (Пс. 27:14).

139. Приготуй діла свої до відходу, наведи лад на своєму полі, а поле - це життя твоє. Візьми добрий заступ - Новий Завіт, огороди володіння свої терням (огорожа має бути з колючок) - постом, молитвою, навчанням. Якщо матимеш таку огорожу, то не зможе подолати її звір, тобто диявол. Як прекрасний виноградник, обробляй свою душу і, як та сторожа, що б'є в долоні й здійсмає крик, щоб галасуванням зупинити крадіїв, так роби й ти: возвись голос, возкликуй псалмоспіви - й проженеш хитрого звіра лисицю, тобто диявола. Постійно наглядай за ворогом, щоб бажання твої не спрямовував на діла негідні. І якщо в душу твою почне метати, немов із праці, негідними помислами, вистав проти нього щит віри, одягни шолом надії, візьми меч духовний, тобто слово Боже (Еф. 6:17). Озброївшись так супроти ворога, терпи й не будь недбалим у боротьбі; натомість у всьому будь уважним, кажучи: Знаємо ми його задуми!

140. Коли спаде тобі на думку щось лукаве, візьми меч свій, тобто укріпи в серці страх Божий, - і посічеш усю вражу силу. А замість військової сурми нехай буде тобі *Боже Писання*. Як сурма звуком своїм скликає воїнів, так і *Боже Писання*, взиваючи до нас, збирає докупи добрі помисли, шикуює їх страхом Божим, єднає у полк, що протистоїть ворогові: адже помисли наші, як воїни, б'ються з ворогами Царя. І ще: як звук сурми під час бою збуджує в юних бійцях готовість йти на ворога, так і *Боже Писання* хай пробуджує твою ревність до добра, укріплює тебе на боротьбу з пристрастями.

141. Намагайся якомога частіше читати *Писання*, щоб воно збирало докупи твої помисли, які підступний ворог розсіває, навіюючи тобі лукаві думки, водночас завдаючи тобі або багато скорбот, або багато успіхів і життєвих вигод. Чинить він це, бо підступний і має на меті віддалити людину від Бога.

142. Будь пильним і уважним, намагайся завжди сумлінно читати *Писання*, щоб навчило воно тебе уникати сітей ворожих і досягнути вічне життя.

143. Читання *Божественних Писань* збирає розсіяний ум докупи і дарує знання Бога. Адже написано: *Вгамуйтеся і пізнайте, що Я є Бог* (Пс. 45:11). Послухай, Бога пізнає той, хто з чистим серцем читає *Божественні Писання*. Тому не лінуйся, а вправляйся, так читаючи, а також молячись, щоб просвітився ум твій і став ти *досконалим і бездоганим, і щоб нічого тобі не бракувало* (Як. 1:4).

144. Дехто хизується розмовами з панами, князями й царями, а ти хвались тим, що в *Святих Писаннях* бесідуєш зі Святим Духом, бо через них глаголить Дух Святий.

145. Старайся читати *Божественні Писання* і постійно молитися. Адже щоразу, коли з їхньою поміччю бесідуєш з Богом, освячується тіло твоє і душа. Знаючи це, старайся частіше вправлятися в цьому.

146. Якщо не вмієш читати, то не відходь з того місця, де можна слухати *Божественні Писання* й одержувати користь, бо написано: *Як побачиш чоловіка розумного, від самого ранку*

спіши до нього, і його пороги хай оббиває нога твоя (Сир. 6:36). Це корисно не лише тим, які не вміють читати, але й тим, що вміють, бо багато з тих, що читають, не розуміють прочитаного.

147. Коли захочеш читати, гляди, щоб ворог не зупиняв тебе, не навіював нудьги чи розсіяности, кажучи: «Виконай спочатку ось це діло, а потім спокійно читатимеш». Так говорячи, він розпалює велику ревність до праці, щоб відволікти тебе від читання. Це він робить, коли бачить, що хтось сумлінно читає і має з того користь, - тоді ворог старається відвернути його від цього заняття, вишукуючи всілякі причини, аби тільки перешкодити читанню. Не йми йому віри; але будь, як спраглий олень, що стремить до джерел водних, тобто до *Божественних Писань*, щоб пити з них і тамувати спрагу, яку запалюють пристрасті.

148. Коли Господь дарує тобі прочитати й пізнати щось з *Писань*, подбай, щоб не пройшло це повз тебе (марно), але сприйми те умом, закарбуй у серці, збережи навечно в пам'яті, бо написано: *Настановами Твоїми втішатимусь* (Пс. 119:16); і ще: *В серці своїм заховав я Твоє слово* (Пс. 119:11).

149. Коли читаєш - читай старанно й сумлінно; з великою увагою зупиняйся на кожному слові, а не просто перегортай сторінки; якщо треба, не лінуйся двічі, тричі й більше разів перечитати стих, аби зрозуміти його силу.

150. Перед тим, як читати або слухати, спочатку помолися Богові, кажучи: «Господи Ісусе Христе! Відкрий вуха й очі серця мого, щоб почути мені слова Твої і виконати волю Твою. *Відкрий мої очі, щоб я міг бачити дива закону Твого!* (Пс. 119:18). На тебе уповаю, що Ти, мій Боже, просвітиш серце моє». Завжди проси Бога в молитвах, щоб просвітив твій ум, відкрив тобі силу слів Своїх. Багато з тих, які покладалися на власний розум, обманулися і, *заявляючи, що вони мудрі, стали дурними* (Рим. 1:22).

151. Набуди мовчання, яке буде тобі міцним муром, адже безмовність поставить тебе вище від пристрастей. Ти боротимешся згори, а вони - знизу. Отже, здобуди мовчання зі страхом Божим - і ворожі стріли не дістануть тебе. Безмовність разом зі страхом Божим - вогненна колісниця, що підносить до неба тих, які їх досягнули.

152. Безмовність - матір скрухи, дзеркало гріхів, джерело нестримних сліз, школа нагляду за помислами і розпізнавання їх, утвердження посту, перепона черевоугодництву, нива для вдосконалення в молитві й читанні, втихомирення помислів, затишна пристань від турбот, блага й легке ярмо, що заспокоює й підтримує тих, які його несуть, матір благоговіння, в'язниця пристрастей, шори для очей, вуздечка для язика й вух, основа безкорисливості, родюча нива Христова, що приносить добрі плоди.

153. Здобуди собі ту благу частку, яку обрала для себе Марія, коли сіла біля ніг Господа, пригорнувшись до Нього єдиного і стала зразком безмовности. За це і похвалив її Господь, кажучи: *Марія вибрала кращу частку, що не відніметься від неї* (Лк. 10:42). Бачиш, що то є - безмовність! Сам Господь хвалить того, хто її набув. Тож здобуди безмовність - і *втішатимешся в Господі* (Пс. 37:4); сівши при Його ногах, припавши до Нього єдиного, матимеш відвагу сказати: *Душа моя до Тебе лине, мене підтримує Твоя десниця* (Пс. 63:9).

154. Недуги не відразу стають невиліковними, свій початок вони беруть в занедбанні, а вже згодом переходять у тяжку хворобу. Так і пристрасті постають з малого, але якщо їх не викоринити, то вони завдають душі великої шкоди. Бачиш, як зелена подряпина на міді все глибшає й глибшає? - З того зрозумій, що робить з душею пристрасть, коли ми недбалі. Якщо не очистиш іржі - не знищиш плями; якщо не виснажиш ества плоті - не проженеш від себе пристрасте. Іржа тісно поєднана з металом, а пристрасть закорінена в природі. Хто вичистить мідь, доки вона не позеленіла, не знатиме більше клопоту; хто зодягне душу чеснотами, не наразиться на небезпеку, не зазнає невидимого ураження злом. Очищена мідь набуває блиску, як одягу; і якщо вичищена мідь ще не спорохнявіла, - слугуватиме довго; інакше блиск, що його навели, оманливий, і посудина та дуже скоро зіпсується, адже зроблена з неякісної міді. Так і душа, якщо приступає до чеснот уже зіпсованою, то починає хитатись і від того свого хитання впадає у розтління.

155. Душа, злучаючись з вологим тілом, стає тілесною, а тіло стає духовним, коли нетлінна душа поєднана з сім'ям Божим. Святий Павло ділить людей на духовних і тілесних. Він знав, що

й тілесні люди мають душу, а духовні - тіло; але те, що переважає в людині, те й визначає сутність її. Якщо в людині тіло бере гору над душею, то вона - тілесна, а якщо переважає душа, вона - духовна. І в іншому місці, коли святий Павло це роз'яснює, говорить: *Тіло пожадає проти духа, і дух пожадає проти тіла. Вони суперечать одне одному, так що ви не можете робити того, що хотіли б* (Гал. 5:17). Євангеліє твердить, що Царство Небесне належить тим, що силоміць беруть його (Мт. 11:12). Дух прагне піднести природу до Божественного, тіло ж тягне природу до земного. Таке зусилля духа над природою є боротьбою, що виявляється двояко: в початківців - щоб не з'єднатися їм з тілом, а в досвідчених - щоб і саме тіло зробити духовним.

156. Якщо головне в людині - безсмертна душа, то нема неправди в Бога, коли Він звертає людину до нетлінного; не силує Він складної людської природи, а тільки спонукає силою духа з власної волі долучати до нетлінного плоть, як розбещену гріхом невірницею. У горнилі вогненному мідь починає виглядати як вогонь; так і тіло одухотворюється, коли єднається з нетлінним. Але коли мідь закопують у землю, вона порохнявіє; те саме стається з тілом, коли опановують його пристрасті.

157. Як Святі ставляться до тіла? - Природа тіла вимагає спокою, а вони стараються сокрушити її та озлобити. Природа наша (ушкоджена, плотська) прагне слави; вони ж втішаються, коли їх ганять, і приховують діла свої. Природа плоті потребує їжі; вони ж виснажують її постами, знесилоють подвигами. Природа схильна до подружнього життя, а вони приборкують її здержливістю і відкидають усе, що могло б подразнити похоть. Природа прагне життєвих вигод; а Святі, коли їх кривдять, - терплять, коли ображають - великодушно зносять. Вони цілковито зрікаються тілесного життя за словом Господа: *Візьми хрест свій і йди за Мною* (Мт. 16:24). Того ж навчає і Апостол: *Умертвлюйте, отже, ваші земні члени* (Кол. 3:5). Творіння Своє Господь не на заклання засуджує, а зусиллям духа бажає умертвити в ньому протиприродне, а плотське - оживотворити. Не сказав Він: Умертвлюйте тілесні члени, але *земні члени*. Які саме? - Блуд, нечистоту, похоть злу, хтивість тощо. Всім тим насолоджується земна людина, гріх принижує і розбещує її. Гріх чинить насилля над природою. І тоді природа замість того, щоби бути вдоволеною, стає ненаситною, замість того, щоб утамувати спрагу, - напивається, замість шлюбу віддається блуду, замість правді - неправді, замість любові - неприязні. Це все привнесене до природи зовні, і саме це Апостол вчить умертвлювати, щоб ушкодженою нашою природою керував дух і вона не виходила поза свої межі. Спаситель, кажучи, що краще подвижникові бути *кульгавим* чи *вбогим*, але здобути Царство (Мт. 18:8), наказував не відсікати створені Ним члени, але не робити з них знаряддя гріха.

158. Хто бажає подвизатися Христа ради, мусить здобути таку зброю, щоб могли протистояти дияволіві й догодити нашому Спасителеві. **Це означає:**

159. Замість боротьби прийми, як гірчичне зернятко, віру в єдиносущну й нероздільну Тройцю. Як гірчичне зернятко округле й рухається само по собі, так і віра твоя нехай не стоїть на місці. Рух віри - чесноти. Дехто має віру, але не має діл; це - не віра, бо вона мертва, як сказано: *Віра без діл не приносить плоду* (Як. 2:20). Хто має і віру, і діла віри, в тому віра - як те гірчичне зеренце, що само рухається. Здобудь таку віру, будь непохитним в ній, постійно тримайся заповідей Спасителя нашого, щоб і тобі почути від Нього: *Гаразд, слуго добрий і вірний! Увійди в радість Господа твого* (Мт. 25:23). Добрим назвав його Господь за діла, а вірним - за віру.

160. Замість шолому озбройся упованням на будучі блага: *Те, чого око не бачило й вухо не чуло, що на думку людині не спало, на що навіть і Ангели гаряче прагнуть споглядати* (1 Кор. 2:9; 1 Петр. 1:12). Уповання це розрадить тебе у стражданнях і скорботах, а пам'ять про нього звеселятиме тебе. Це жадане уповання мали блаженні мученики Христові, коли в страшних муках, перед списками чи палаючим вогнем, з радістю й подякою все терпіли, аби тільки отримати те, на що покладали надію. Це уповання завжди май перед очима, щоб бажання отримати очікуване не дозволяло тобі думати про щось минуше, більше того, щоб воно спонукало тебе до всякого доброго діла.

Примітка [A1]: Так в оригіналі

161. Замість пояса підпережися досконалою любов'ю до Бога й до ближнього: любов усуне перешкоди з твоєї путі. Підперезаний любов'ю легко все долає, більше того - він ніде не знає перешкод. Бо *любов, як сказано, все зносить, все перетерпить* (1 Кор. 13:7); сповнений любови святий Павло говорив: *Хтось слабкий, а я не слабкий? Хтось спокушається, а я не розпалююся?* (2 Кор. 11:29). Бачиш, яка співчутлива й сильна любов!

162. Замість взуття нехай буде тобі смиренномудрість: як взуття стопчується ногами, так і смиренномудрий сприймає за належне, коли всі його топчуть. І ти, брате, набувай смирення. Це взуття не тілесне, а духовне; воно охоронить тебе, *щоб не спіткнулася нога твоя об камінь* (Пс. 91:12). Блаженний Давид, набувши смирення, сказав: *Я черв'як, не людина* (Пс. 22:7). Поглянь, як любить Бог смирення, наскільки наближається до того, хто став смиренным, як завжди дбає про нього. Бо написано: *Хто, як Господь, Бог наш, що возсідає на престолі й любить смиренних* (Пс. 113:5-7); і ще: *Очі Його на вбогих споглядають* (Пс. 101:6). Коли чуєш про вбогого, не думай, що це той, хто втратив майно; було багато царів, які стали угодними Богові, а чимало вбогих загинуло. Вбогими називає Він убогих духом: *Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне* (Мт. 5:3).

163. Замість щита охороняй себе чесним хрестом, знаменуючи ним свої члени і серце. І не лише рукою клади на себе хресне знамення, але й у думках своїх осінной ним усяке своє заняття: чи ти пішов, чи прийшов, сидиш чи стоїш, чи спиш, - що б ти не робив, передусім знаменуй себе хрестом в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа, аби отримати благословення. Дуже сильна ця зброя, - і ніхто ніколи не зможе вчинити тобі шкоди, якщо захистиш себе нею. Якщо **тому**, хто має печать земного царя, ніхто не сміє заподіяти зла, - то оскільки більше нікому не подолати нас, коли носимо на собі печать великого небесного Царя. Цим знаряддям часто осінной себе, брате; тому що надійно протистоїть воно стрілам ворожим. Ніколи не забувай захищати себе хрестом - і розірвеш сіті, які розставив на тебе диявол. Написано бо: *На дорозі, де я ступаю, тайно розставили сильце на мене* (Пс. 142:4). Завжди осінной себе хрестом - і зло не наблизиться до духа твого.

164. Замість лука простягни свої руки до молитви, як написано: *Навчає руки мої до бою, і м'язи мої переборюють лук мідяний* (Пс. 18:35). Бо дійсно, лук мідяний супроти ворогів - це руки, з вірою простягнені до Бога; вони - як стріла, влучно пущена з лука. Якщо дозволиш помислові блукати, будеш як той, що тримає лук, але не вміє поцілити в противника і пускає стрілу абикуди. Чи злякається ворог тебе, якщо невміло тримаєш лук і не в нього, а навмання пускаєш стрілу? - Анітрохи! Якщо ж молитися з вірою, не дозволяти помислам блукати, знати, хто ти є і перед Ким стоїш, з Ким розмовляєш, - тільки тоді молитва підноситься до Бога - і ворог потерпає, начебто стріла вразила його серце. Тоді з Божою благодаттю душа все більше вдосконалюється, а ворог втікає, як порох перед лицем вітру, що його гонить Ангел Божий. Ось від чого супротивник зазнає поразки - коли хто свідомо молиться, мужньо подвизається і стоїть на сторожі своїх помислів.

165. Молися свідомо (розуміючи, до Кого молишся і про що). Якщо ж на молитві щонебудь -чи то через очі, чи ще через щось - розсіває твій ум, - знай, що це діло рук ворога, тож не спіши закінчувати молитви, але, самого себе осудивши, знову зберись думкою і тоді вже молись свідомо, знаючи, чого просиш у Бога й навіщо, не говори притім зайвого й не будь балакучим. Це справа сатани, коли помисел мчить, як пущена навмання стріла, а людина неспроможна триматися того, що задумала. Бо він знає: якщо людина триватиме на молитві, - Творець вислухає її, хоч би вона й согрішила без числа. Тому-то ворог і вводить людину в многодумання, щоб помисел її летів, як стріла, пущена світ-заочі. Трапляється, що й руки простерті на молитві, але язик говорить одне, а розум думає і увяляє собі зовсім інше - на радість ворогові. Тому, брате мій, завжди проси в Бога найнеобхіднішого, чого конче потребуєш, в чому дійсно відчуваєш нужду. Поглянь на двох сліпців ерихонських. Взивали вони до Господа: *Помилуй нас, Сину Давидів*. А коли Господь запитав їх: *Що бажаєте, щоб учинив Я вам?*, - вони згорьованим серцем просили, *щоби їм відкрилися очі* (Мт. 20:30-33). Не благали вони: дай нам те й те, - хоча й потребували чимало. Просили лише одного, чого вкрай потребували. - Поглянь на ханаанянку, про що благала вона вслід Господеві: *Змилуйся надо*

мною, Господи, Сину Давида! Біс мучить мою дочку страшенно (Мт. 15:22). Ні про що інше не просила, окрім того, що на серці боліло. Так і всі ті, що прибігали до Нього, чи не про найнеобхідніше говорили? А хворий, коли приходить до лікаря, хіба не те, що болить, показує йому? Так і ти, брате мій, відкрий перед Богом недуги своєї душі. З вірою звернися до Нього мисленними очима, щоб, як написано, побачити тобі *Господа на високім і піднесенім престолі* (Іс. 6:1) та воїнство Ангелів і Архангелів, що стоїть перед Ним, - і тоді, впавши перед милістю Його, вилий перед Богом своє прохання. Наперед визнай гріхи свої, а потім уже говори до Нього про біди свої, щоб змилостивився Господь над тобою з благодати Своєї й уdlив тобі щедроти Свої: *О душе! Велика твоя віра! Хай тобі буде, як бажаєш* (Мт. 15:28).

166. У кого очі розуму просвітлені, той достоту знає, що не власною своєю силою, а незборимою міццю Божою звільняється він від спокусу лукавого. Свобода, яку має людина, полягає лише в рішучості або ж нерішучості протистояти дияволу; але якщо людина й чинить опір йому, то все одно не має цілковитої влади над пристрастями. Якби людська природа без сприяння Святого Духа могла протистояти підступам сатани, то Господь не заповідав би нам відмовляти на молитві: *Не введи нас у спокусу, але визволи нас від лукавого*. Отже, якщо хтось хоче визволитись від вогнених стріл ворога людського, сподобитись безстрастя і стати причасником Божественної слави, - нехай якомога старанніше, усім серцем, з усіх сил волає про вишню небесну поміч, щоб завдяки їй поборювати пристрасті й врешті досягнути чистоту, *без якої ніхто не побачить Господа*.

167. Старайся бути бездоганним дитям Божим і ввійти в той спокій, у який ввійшов *перед нами, як предтеча, Ісус* (Євр. 6:20). Старайся бути записаним у Небесній Церкві разом із первородними; намагайся підвестися до горішнього Єрусалиму, де рай і насолода. Але знай, що не сподобитися тобі цих чудових обітниць, якщо вдень і вночі не проливатимеш потоки сліз, як той Святий, що говорить: *Щоночі ложе моє - мокре від плачу, сльозами обливаю мою постіль* (Пс. 6:7). Хіба не знаєш, що ті, які *засівають сльози, жатимуть радість* (Пс. 126:5)? Тому Пророк каже: *Не будь глухим на мої сльози* (Пс. 39:13); а також: *Поклади сльози мої у Твій посуд, - чи не в книзі вони Твоїй?* (Пс. 56:9); і ще: *Сльози мої стали мені хлібом вдень і вночі* (Пс. 42:4); *Напій свій зі сльозами змішую я* (Пс. 102:10). Сльози, які проливаємо свідомо, у великій скорботі, з чистим говінням серця, є поживою для душі, небесним хлібом, що живить душу для вічного життя.

168. Разом з видимим небом, званим твердю, існує й інше, вище від нього, - небо, невидиме для тілесних очей, світлосяйне, де перебувають Ангели. Там - нерукотворна шкіня²¹, в якій святі Ангели відправляють свою службу. Все це Божественне, невимовне, світлоносне й належить не до віку цього, а до іншого світу, де немає ані ночі, ані лукавих духів, ані боротьби. Внутрішнім зором бачити небесне дозволено не кожному; та й твердиню поставлено як завісу для того, щоб звідти Ангели могли бачити не всіх, а тільки тих, які чисті серцем і мають освячений ум, тобто лише своїх співгромадян і співтаїників. Коли ж завісу буде знято, тоді й відкриється праведним, що на них чекає.

169. Тривала молитва, коли душа побивається, а ум напружений, підноситься до неба. - Вода, поки пливе розлогою рівниною, неосяжними просторами, не підніметься на висоту; але якщо гребля перетне її знизу і спрямує до водогону - під тиском вода скоріш за будь-яку стрілу стремітиме вгору. Так і людський розум розтікається і розсіюється, доки має забагато вольностей, коли ж скруха й сердечні вболівання тиснуть на нього, тоді під тим прекрасним тиском злітає він догори й підносить до Бога чисті й часті молитви. Про те, що насамперед будуть вислухані молитви, які приносяться зі скрухою, свідчить Пророк, коли говорить: *До Господа звиваю я в моїй скруті, і Він вислухав мене* (Пс. 120:1). Отже, ятрімо совість свою, збуджуймо в душі скорботу пам'яттю про гріхи, щоб удостоїлася вона бути вислуханою, стала пильною і уважною, спроможною плачем своїм досягти небес. Ніщо так не проганяє від нас

²¹ *Скинія* (євр. житло, місце перебування, поселення, чудова будівля) - у Старому Завіті шатро або намет, яке поставив за велінням Божим Мойсей у пустелі для відправи богослужень. Цю скинію називають «скинією одкровення» (свідчення), бо тут Господь давав людям свідчення про Себе і одкровення (Вих. 38:21), або «скинією збирання», бо довкола неї збирався народ на богослуження.

лінощів та недбалства, як вболівання й скорбота, що збирають ум до купи і звертають його до себе самого. Хто так уболіває і молиться, той після молитви отримає велику розраду для душі. Як від великої хмари спочатку надворі темнішає, а потім ллється з неї дощ і вона втрачає свою вологу, а надворі повітря знову стає світлим і прозорим; так і душевна скорбота, доки вона всередині, то затьмарює наш помисел, а коли виснажить себе молитвами й сльозами і вийде назвні, тоді просвітлює душу, бо привносить до ума молільника, як промінь світла, думку про Божу поміч.

170. Хочеш зосереджено молитися? - Нехай твоя молитва лине з глибини душі. Як дерева, що мають глибоке коріння, не ламаються і не падають навіть від буревію, бо міцно закорінені в землі, так і молитви, які йдуть з глибини душі, міцно закорінені в ній, підносяться догори, і ніякі спокусливі помисли не можуть стати їм на перешкоді. Такий приклад дає нам Пророк, який про себе говорить: *З глибин взиваю до Тебе, Господи* (Пс. 130:1).

171. Дивився я на озброєння звитяжців і намагався зрозуміти, яка саме зброя має вирішальне значення для перемоги. Багато різної зброї побачив я, кожною можна одержати блискучу перемогу. Насамперед побачив я чистий піст - меч, який ніколи не затупиться. Потім спостеріг я невинність, чистоту і святість - лук, гострі стріли з якого вражають лукавого просто в серце. Узрів я і вбогість, що нехтує грішми і будь-яким майном, - цю броню, що боронить серце від найпідступніших диявольських стріл. Запримітив там любов - щит, і мир - твердий спис, від яких здригається сатана й тікає геть. Бачив і чування - панцир, і молитву - лати, і праведність - легку бойову колісницю. Дивився я на всю ту зброю і міркував, котра ж поміж них найміцніша, - аж побачив я надійну фортецю - смирення і зрозумів, що немає нічого від неї міцнішого; жодна вража зброя не здолає її, і лукавий штурмом не візьме її. Отже, якщо бажаєш перемогти в боротьбі, то шукай собі сховища в фортеці смирення і не виходь поза неї, - тоді не потрапиш в полон до хижака. **І** не покладайся на іншу свою зброю, щоб не здолав тебе лукавий.

7 Поради подвижникам²²

1. Початок монашого зречення - страх Господній; монах, який не має його, опиниться поза воротами Царства Небесного. Початок доброго життя для монаха - пізнання Бога; незнання Бога затьмарює душу монаха.

2. Добрий спадок для монаха - невинність і святість; втрачає спадщину Отців той монах, який їх не має.

3. Подвиг для монаха - вивчення *Писань* і виконання заповідей Божих; без цього монах - не подвижник.

4. Їжа для монаха - чинити волю Божу; смачні наїдки не поставлять монаха перед Христом, бо вони *йдуть до нутра і виходять геть* (Мт. 15:17).

5. Ноги монаха нехай стирають церковні сходи, а не вештаються безчинно з дому в дім.

6. За порадою нехай іде монах до розумного; порада нерозумного хай не замешкує в серці його.

7. Монах, що чуває з псалмами і духовними піснеспівами, проганяє від себе нічні мрії; монах, який гордиться своїми добрими ділами і безпечно спить, - готує для себе пастку.

8. Мужній монах хрестом Христовим уникає диявольських сітей.

9. Монах, який схилився до землі і бачить лише земне, в усьому поводить себе по диявольськи - противиться заповідям, лукавить, сам собі догоджає.

10. Думка монаха нехай завжди буде спрямована на добро. Вправи для монаха - добрі помисли. Чування монаха приборкують нечисті помисли.

11. Нива, яку обробляє монах, - добра душа, яка приносить євангельський плід. **І** монах, який на ній працює, першим куштує з її плоду.

12. Безсмертна сила монахів - убогтво, що несе хрест; грошолобство згубне для них, бо загороджує перед ними Царство Небесне.

²² (Слово 50, том II, с. 570-584,660-660)

13. Добрий дар монахові - невинність, яка з Іллею на колісниці підносить його на небо. Сила невинности - стриманість у їжі; монах, що впивається вином, осквернює плоть свою.

14. Сльози, що проливаються з очей, - дерево життя, що росте у висоту смиренномудрости. Монах, що їх набув, погне добрий плід.

15. Монах, який усім голосить про свій дар, викликає огиду; такий почує від Господа: *Ти вже одержав свою нагороду* (Мт. 6:2). А хто стидається говорити, того винагородить Господь, Який знає все потаємне.

16. Коли воздаєш *Богові Боже*, не вихваляйся, монаше, але з молитвою говори до Господа: Твоє від Твоїх приношу Тобі, Владико, і тільки в Тебе шукаю спасіння для душі.

17. Монаха, який з чистим серцем проказує нічні молитви, чує Господь, вдень же робить його світлим, як день, все більше і більше просвітлюючи його.

18. У гордині монаха не спочине Господь; в смиренномудрості ж його оселиться Дух Святий.

19. Хітон монаха (не тканий, а духовний) нехай ніколи не буде очорненим. Такий монах опівночі увійде разом із Женихом до чертогу.

20. Щоб зустріти Жениха, припаси, монаше, оливи, бо якщо не матимеш що долити до світильника, щоб ясно горів, то залишишся поза чертогом разом з нерозумними дівами.

21. Ангельське життя монаха нехай спопелєє гріхи й безнастанно приносить благі плоди покаяння.

22. Життя монаха нехай накладе печать умертвління похоті на всі члени його: взірець для нього - життя Йоана Предтечі.

23. Збурення бісівське нехай оминає монахів; тиша ангельська хай торжествує в них. Коли находить буря бісівська, стримуй, монаше, гнів свій, бо життя твоє завжди повинно бути облечене в ризу лагідности й терпіння.

24. Монах, який горить духом (ревности до Бога), - проганяє бісів; а монах, що змагається з братом через гордовите суперництво, прикликає до себе диявола.

25. Сонце нехай не заходить у гніві твоєму, а твій недоладний крик, що виходить з роздратованої гортані твоєї, хай не порушує спокою братів.

26. Слухати піснеспіви не відмовляйся, бо це ангельські співи; галасу ж бісівських видовищ уникай, бо це принада лукавого.

27. На чолі твоєму нехай завжди буде хрест Христовий, а в серці - страх Божий.

28. Безмовність з чистим серцем намашують монаха елеєм Духа Святого.

29. Добра вдача породжує братолюбіє і проганяє чвари.

30. Хто злучився з Господом, не віддасться дияволу, щоб не зазнати ганьби у весільному чертозі.

31. Нездоланий щит монаха - ангельські співи на його вустах; погибель - сон, миліший йому, ніж співи.

32. Скарб монаха - добровільна вбогість; монах, що в неї зодягнувся, - Божественний. На небі збирай собі скарб, бо там - нескінченні віки насолоди.

33. Ум твій нехай завжди буде зайнятий *Божественними Писаннями*. Двері свої зачини не залізними замками, а наріжним каменем (Іменем Господа Ісуса).

34. Неземним стає лице монаха під час молитви; сліди духовної радості, що її він щойно пережив, звеселяють усіх інших монахів.

35. Монах, який не дбає про своє черево й не любить вина, стає подібним до Ангелів.

36. Невимовна краса - сяюча в душі монаха невинність; найогиднішим стає його обличчя, коли осквернена цнота.

37. Найгірше для монаха - впасти в гріх; він поїдає усе добро монаха, як вогонь соломі.

38. Монах, подолавши світ, стає співбесідником Христа, а пов'язаний мирськими ділами не вгодний Владиці Христові.

39. Убогий монах - найвірніший проповідник Царства Небесного; а уражений грошолобством вже знайшов собі погибель.

40. Окраса молодого монаха - невинність, чистота.

-
41. Дорогоцінність для монаха - послух; хто набув його, того почує Господь.
42. Лише благі слова нехай промовляє монах і устами своїми хай глаголить слова Всевишнього.
43. Нехай монах з власної волі голодує, щоб упокорити земне тіло і вознести небожительку - душу.
44. Нехай монах віщує словеса істини; брехні ж хай не знають уста його.
45. Почувши різке слово, не спалахуй, але змиряйся; тому що, ставши посередником миру, отримаш за це нагороду і назвешся сином Всевишнього.
46. Лев страшний для диких віслюків; таким нехай буде і монах для похитливих помислів.
47. Монах, який порушує піст, подібний до того, хто підкопує основу стовпа, на якому живе.
48. Що вихор, який здіймає порох на рівнині, - то гордовитий монах, який збурює в монастирі пристрасті.
49. Ангел на землі - добрий монах, неуражений стрілами сластолюбства.
50. Не будь гордим, щоб не зазнати тобі страшного падіння. Наслідуй смиренномудрість Павла, щоб стати співпадкоємцем з ним.
51. Бери приклад з лагідного Мойсея, щоб Бог перемінив скам'яніле серце твоє на водне плесо і ти, відчувши благодієність цього, зміг співати хвалу Йому: *Веде мене на тихі води Господь* (Пс. 23:2).
52. Пізнай усю красу смиренномудрости й обері її собі, бо вона підносить до неба. Добра винагорода чекає на смиренномудрих - Царство Небесне. Не знехтуй ним.
53. Нехай зненавидить молодий монах марнославство і утверджується в невинності. Монах, зростаючий в ній, - Богом освячений саджанець.
54. Піст - узда монахові; хто скидає з себе цю вуздечку, стає *гарячим жеребцем* (Єр. 5:8). Молодий монах, який не приборкує черева, не втримається від плотського гріха.
55. Удень і вночі старанно молиться ревний монах: б'є себе в груди, проливає сльози - і сходить на нього елей з неба.
56. Дерево життя на землі - монах, який відкинув пристрасті й прийняв ангельське життя.
57. Найгостріший меч на диявола - псалом на вустах монаха.
58. Сухе дерево в Єлисея видобуло з глибини земної залізо; висохле тіло монаха видобуває душу з глибин пристрастей. Піст монаший висушує потоки похоті. Кінець посту для монаха - смерть; до самої своєї кончини хай не перестає він постити.
59. Меч монаха проти пристрастей - чування на молитві. Молитва монаха не має кінця; тому нехай завжди благословляє він Господа.
60. Монахові, який не стримує язика свого в день гніву, не легко впоратися і з пристрастями. Монах, що піддається гнівові, вбиває душу свою і гострими стрілами ранить ближнього свого.
61. Озброюй себе ще перед тим, як підступить до тебе спокуса, - це допоможе тобі вміло здолати її.
62. Не збирай багатства і не догоджай плоті; дорога вузька й тісна вимагає позбутися всього, що не йде нам на добро. Наслідуй Павла, який *усе втратив і вважав все за сміття, аби Христа придбати* (Флп. 3:8). Багатство й догодження плоті не допустять до воріт небесних. Полюби вбогість і стриманість - і не залишишся поза цими воротами.
63. Вогонь, що палить монаха, - похитливість, розпалена вином. Христос - невичерпне джерело; припади до Нього й загаси мерзенний вогонь.
64. Не говори злих слів, бо будеш як той виноградник, що родить терня. Найприємніші слова вимовляй, коли розмовляєш із ближнім, наслідуючи бджолу, що завжди приносить солодкий мед, - і нема в ньому гіркоти.
65. Легковажний монах хвилюється від бурі помислів; монах, що опанував себе, укріплюється словами *Євангелія*. Недбалого ж монаха пригнічують помисли, як терня пшеницю.
66. Не тримай у серці своєму зла на свого брата, щоб міг ти сказати на молитві: *Прости...*, як і ми прощаємо (Мт. 6:12).
-

67. Вінець похвали для монаха - мир і святість; хто їх здобув, той *побачить Господа* (Євр. 12:14).

68. Мудрість монаха - не в тому, аби знати, як треба подвизатися, а в тому, щоб самому розумно подвизатися. Такий монах вчить інших не словом, а ділом.

69. Мудрого монаха не уразять стріли полчищ бісівських; він скріплює себе хрестом Христовим і трощить голову змія.

70. Дорогоцінний скарб для монаха - невинність, осяяна світлом милостині. Хто їх здобув і зберіг, напевно увійде до весільної світлиці.

71. Тримайся заповідей Всевишнього, зберігай правила Отців - і успадкуєш Царство Небесне.

72. Монах, що зухвало дозволяє собі різні вольності, - піддається спокусі й ловиться в сіті диявольські; а на лагідного чекають мир і вінець святости.

73. Монах, який забагато їсть, впадає у спокуси і нічні мріяння; а той, що постить, має неосквернене ложе і спокійний сон.

74. З монахом, який Бога боїться, не станеться нічого злого, бо такого Господь охороняє і в день смерти буде в нього жертва примирення.

75. Покора монаха не у великих подвигах пізнається, а випробовується в спокусах. Вірне терпіння монаха в скорботах дає йому правдиву надію. І нехай живе він у терпеливості до останнього подиху, тому що *спасеться той, хто витриває до кінця* (Мт. 10:22). Терпи, монаше, бо час терпіння короткий, а віки насолоди - нескінченні.

76. Нехай не вмовкають монаші піснеспіви, бо Серафими славословлять вічно. На вустах твоїх, монаше, нехай буде духовна пісня, що полегшує тягар спокус, які на тебе насядають.

77. Покірний монах з благою мужністю стоятиме під хрестом, адже на хресті - Господь, Який був покірним аж до смерти, смерти ж хресної.

78. Нехай голос монаха в молитовній покорі щиро підноситься до Бога з непорушних уст.

79. Правдиве світло на землі - монах, який не схибив язиком своїм. А якщо він не осквернив і тіла свого гріхами, то він - друг Христовий.

80. Якщо монах має страх Божий, то він - як скеля непорушна. Монаха, який не набув страху Божого, легко полонить ворог.

81. Чистим світлом на землі є той монах, який нічого не має, бо *корінь усього лиха - грошоловство* - не приносить добрих плодів (1 Тим. 6:10).

82. Ліпше монахові їсти м'ясо й пити вино, аніж у пересудах пожирати братів своїх.

83. Золото випробовується у вогні, а монах - серед інших монахів.

84. Щоб перемогти ворога, руки монаха нехай завжди будуть преподобно простягнені до Бога, як у Мойсея, що руками зобразив хрест і переміг Амаліка.

85. Щедрі благодать спочиває на монахові, який розіп'яв себе і щоденно вмирає; радіють з нього Ангели, приймаючи його до Царства Небесного.

86. Уздечка для пристрастей - піст, а вмертвіння пристрастей - молитва з милостинею.

87. Біліший від снігу монах, який вищий за плотські пристрасті; забажавши єдиного Христа, узрить він, як Господь увінчає його в день милости.

88. Монах-обмовник розжене багатьох монахів і втратить друзів. Нашіптуванням своїм зміїв вигнав Єву з раю; подібний до нього і монах-шептун, бо він і душу ближнього занапащує, і своєї не спасає.

89. Хто розумно співає в серці своєму, того вислухає Господь. Душа монаха нерозсіяним оком хай пильно вдивляється в Господа, тому що вона зреклася світу й поєдналася з Христом, тож має нехтувати всім земним.

90. Душа монаха, сповнена духовними пахощами, свято охороняє себе від змія, щоб не набратися від нього похітливої скверни. Хто має в серці страх Божий, того не торкнеться скверна похоті.

91. Старайся завжди бути щирим і простим; не май одне на серці, інше - на вустах, бо це лукавство.

92. Люби правду і не обманюй, бо брехня - від диявола.

-
- 93.** Не плати злом за зло; якщо хтось заподіє тобі зло, прости йому, щоб і тобі простив Бог.
- 94.** Якщо полонило тебе злопам'ятство, щиро помолись за свого брата, - і злопам'ятство відступить від тебе.
- 95.** Гляди, не впускай до себе пристрасти заздрощів, щоб диявол не поглинув тебе живцем, але скоріше висповідайся і моли Бога, щоб вибавив тебе від такої небезпеки.
- 96.** Якщо побачиш, як хтось чинить гріх, не розголошуй про це, не осуджуй його і не май до нього ненависти, щоб і самому не впасти в такий самий гріх, а краще скажи: «Я гірший від нього; сьогодні согрішив він, а завтра можу згрішити я».
- 97.** Знай також і те, що біси бояться мовчання, посту, чування, стриманости, смирення, молитов, сліз та інших подвижницьких чеснот.
- 98.** Якщо хочеш, щоби Бог дарував тобі сльози, скруху й безстрастя, постійно пам'ятай про смерть і гріб свій.
- 99.** Якщо спокусить тебе диявол і ти впадеш у легкий чи тяжкий гріх, то не зневірюйся і не прирікай себе на загибель, але висповідайся й покайся - і Бог не відвернеться від тебе.
- 100.** Не люби ходити до міста. Якщо не бачитимеш гріховного, - залишишся чистим.
- 101.** Не пий вина до сп'яніння, бо тоді серце твоє несамовито рватиметься до потіх.
- 102.** Не їж двічі на день, аби не стало грубим тіло твоє, а з ним не зміцніли й пристрасті.
- 103.** Багато не спи, але постійно проси Божої помочі, щоб вивільнився ти *немов той птах із сільця* (Прип. 6:5).
- 104.** Не говори багато, щоб не сказати неправди.
- 105.** Не здобувай нічого понад те, що дійсно потрібне; будь поміркованим у потребах.
- 106.** Мовчи і роби своє діло.
- 107.** З усіх сил стримуй свій язик і черево.
- 108.** Май смиренномудрість; будь таким, нібито ні про що не знаєш або просто неук.
- 109.** Будь лагідним з усіма людьми.
- 110.** Багато завдають шкоди балачки і сміх, тому розумна людина зберігає мовчання.
- 111.** Завжди пам'ятай про смерть - і спокуса ніколи не доведе тебе до падіння.
- 112.** Увечері і зранку сам себе іспитуй, як провів ти час; але це неможливо зробити без труду (постійної до себе уваги і нагляду за серцем).
- 113.** Бійся Бога, бо перед Ним відповідатимеш за всі діла свої.
- 114.** Кожного дня запитуй себе, яку пристрасть ти подолав.
- 115.** Хто вірить, що буде суд, той не судить нікого, але себе самого пильнує й боронить від найменшого зла.
- 116.** Хто вірить, що тіло його воскресне, той дбає, щоб очистити його від усілякої скверни.
- 117.** Зі страхом Божим роби все, що потрібно тобі робити; нічого не роби проти совісти своєї; прислухайся до неї, щоб вона була сторожем твоїм і вмить виявляла тобі прогрішення твої, не полишала тебе і не дала впасти в руки ворогів твоїх.
- 118.** Знай, коли розум монаха починає втікати від власної волі й прибігати до Бога, спочатку зазнає він нудьги. Її можна подолати молитвою і постійними роздумами про Бога; роздуми ці підтримує здержливість, а здержливість - праця. Це й є та вузька дорога, що *веде до життя* (Мт. 7:14).
- 119.** Якщо воістину полюбив ти Господа та стараєшся осягнути майбутнє Царство і склав ти обіт трудитися через свої гріхопадіння, то пам'ятай про суд і вічні муки, зі страхом чекаючи свого відходу з цього світу.
- 120.** Не прив'язуйся ні до грошей, ні до майна, ні до батьків, ні до мирської слави, ні до друзів, ні до рідних, ні до братів та й взагалі ні до чого земного. Зовсім не дбай про це, не турбуйся; перерви всякі зв'язки, відклади печаль і зненавидь усе це. Навіть власне тіло звільни від усього земного і радісно йди слідом за Христом, завжди дивись на небо і звідти чекай помочі. Смерть настигне зненацька, суд близький. І горе неготовим!